

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA SINIR AŞAN
SULAR SORUNU (NİL HAVZASI ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem BAŞTAN

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR

HAZİRAN – 2021

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA SINIR AŞAN
SULAR SORUNU (NİL HAVZASI ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem BAŞTAN

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

**“Bu tez sınavı 11 /06/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Poyraz Gürson	Başarılı
Doç. Dr. Ferruh Tuzcuoğlu	Başarılı
Dr. Öğretim Üyesi Nesrin Kenar	Başarılı

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Özlem Baştan
Öğrenci Numarası	:	Y176007007
Enstitü Anabilim Dalı	:	Uluslararası İlişkiler
Enstitü Bilim Dalı	:	Uluslararası İlişkiler
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA SINIR AŞAN SULAR SORUNU(NİL HAVZASI ÖRNEĞİ)
Benzerlik Oranı	:	%18
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
18/Mayıs/2021 İmza		
☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafınca yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim.		
...../...../20..... İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğretim Üyesi Nesrin Kenar Tarih: 18 Mayıs 2021 İmza:		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	
EYK Tarih ve No:		

ÖNSÖZ

“Doğa ile savaş halindeyiz. Eğer kazanırsak, kaybedeceğiz”. Doğa dünyamızı var edendir ve doğa ile uyumlu yaşamaktan başka şansımız yoktur. Geleceğimizi güvence altına almak için çevrenin hayati öneminin farkındalığının artması ve alışkanlıklarımızın bu doğrultuda değişmesi temennisiyle..

Bu çalışmanın her aşamasında değerli bilgisi ve özverisiyle katkılarını sunan, beni yönlendiren ve yüreklendiren saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR’a teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmaya değerli görüş ve bilgileriyle katkılarını sunan saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ali Poyraz Gürson ve Doç. Dr. Ferruh Tuzcuoğlu’na şükranlarımı sunarım. Ayrıca, her konuda olduğu gibi tez yazım sürecimde de bilgileri ve desteklerini benden esirgemeyen değerli dostlarım Nevra İrem GÜLCÜ ve Elif Salt CERRAHOĞLU’na teşekkür ederim. Çıktığım yer yolda yanımda olan maddi ve manevi ilgi ve desteklerini benden esirgemeyen sevgili annem Zeynep BAŞTAN’a, babam İlker BAŞTAN’a anneannem Fatma Özcan ve sevgili dedem Mevlüt Özcan’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Özlem BAŞTAN

11 /06/2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
GRAFİK LİSTESİ	v
HARİTA LİSTESİ	vi
TABLO LİSTESİ	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT	ix

GİRİŞ	1
--------------------	----------

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ÇEVRESEL GÜVENLİK	5
--	----------

1.1. Güvenlik Kavramı ve Geleneksel Güvenlik Anlayışı	6
1.2. Genişleyen ve Derinleşen Güvenlik Kavramı	9
1.3. Çevre ile Güvenlik Arasındaki İlişki ve Çevrenin Güvenlik Konusunda Dâhil Edilmesi	14
1.4. Çevresel Güvenlik Kavramı	23
1.5. Çevresel Güvenlik Kavramına Farklı Yaklaşımlar	27
1.5.1. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı Bakımından Çevresel Güvenlik Yaklaşımı	27
1.5.2. Uluslararası Güvenlik İhtiyacı Olarak Çevresel Güvenlik Yaklaşımı	29
1.5.3. İnsani Güvenlik Yaklaşımı Açısından Çevresel Güvenlik.....	30
1.6. Çevre Sorunları ile Çatışma Arasındaki İlişki	31
1.6.1. Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (PRIO)	33
1.6.2. Homer-Dixon ve Toronto Grubu	33
1.6.3. Çevre ve Çatışma Projesi (ENCOP).....	37

BÖLÜM 2: ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA SU KAYNAKLARI	39
--	-----------

2.1. Dünyada Su Kaynaklarının Durumu ve Eşitsiz Dağılımı.....	40
2.2. Su Kaynakları ile Anlaşmazlık Arasındaki İlişki ve Anlaşmazlığa Yol Açan Nedenler.....	42
2.2.1. Su Kıtlığı	47
2.2.2. Suyun Kullanımından Doğan Uyuşmazlıklar	51
2.2.3. Suyun Kalitesinin Bozulmasından Doğan Uyuşmazlıklar	56
2.2.4. Suyun Ortak Yönetiminden Doğan Uyuşmazlık.....	57

2.3. Su Kaynakları ile Çatışma Arasındaki İlişkiyi Etkileyen Etmenler	60
2.3.1. Nüfus Artışı	62
2.3.2. Dış Su Kaynaklarına Bağımlılık	64
2.3.3. Ülkelerin Siyasi İlişkileri	65
2.3.4. Ülkelerin Kurumsal ve Ekonomik Kapasiteleri	65
2.3.5. Ülkeler arasında güç dağılımı	65
2.3.6. Kurumsal Düzenekler.....	66

BÖLÜM 3: NİL HAVZASINDA ÇEVRE SORUNLARI VE GÜVENLİK

SORUNSALI.....	67
3.1. Nil Nehrinin Özellikleri: Coğrafya, Hidroloji ve İklim.....	67
3.2. Nil Havzasında Su Kıtlığı.....	73
3.3. Nil Havzasında Su Kullanımı ve Su Yönetimi Çalışmaları	77
3.4. Nil Havzasında Su Kirliliği	93
3.5. Nil Havzasında Uyuşmazlık ve Çatışma Analizi	97
3.5.1. Nil Havzasında Nüfus Artışı	97
3.5.2. Ülkelerin Nil Nehrine Olan Bağımlılık Durumları	100
3.5.3. Havza Ülkelerinin Ekonomik ve Siyasi Yönelimleri	104
3.5.4. Havza Ülkeler Arasında Su Konusunda Yaşanan Gerginlikler ve Siyasi İlişkiler	112
3.5.5. Havza Ülkeleri Arasındaki Güç Dağılımı	120
3.5.6. Havza Ülkeleri Arasında Önemli İşbirliği Girişimleri	124
SONUÇ	130
KAYNAKÇA.....	139
ÖZGEÇMİŞ	153

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.G.E	: Adı Geçen Eser
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
BM	: United Nations (Birleşmiş Milletler)
BMKP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Nil Nehri Havzası İşbirliği
ENCOP	: Environment and Conflict Project (Çevre ve Çatışma Projesi)
ECACP	: Environmental Change and Violent Conflict Project (Çevresel Değişim ve Şiddetli Çatışma Projesi)
ECOMAN	: Environmental Conflict Management and Sustainable Development (Çevresel Çatışma Yönetim ve Sürdürülebilir Kalkınma)
EPS	: Environment Population and Security (Çevre, Nüfus ve Güvenlik Projesi)
DRC	: Democratic Republic of the Congo (Demokratik Kongo Cumhuriyeti)
FAO	: Food and Agriculture Organization of The United Nations (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
GSYİS	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
NATO	: North Atlantic Treaty Organization, (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NRBAP	: The Nile River Action Plan (Nil Nehri Eylem Planı)
PRIO	: Peace Research Institute Oslo (Barış Araştırmaları Enstitüsü Oslo)
SIPRI	: Stockholm International Peace Research Institute (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNCHE	: UN Conference on the Human Environment (İnsan Çevresi Üzerine BM Konferansı)
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)

UNEP : Birleşmiş Milletler Çevre Programı (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)
WHA : The Water Hyacinth Agreement (Su Sûmbûlü Anlaşması)

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1 : Dünyadaki Su Kaynaklarının Dağılımı	41
Grafik 2 : Su Anlaşmazlıklarının Kaynaklandığı Alanlara Göre Dağılımı.....	45
Grafik 3 : Ülkelerarası Gelişmişlik Düzeyine Göre Su Tüketimi	54
Grafik 4 : Nil Suyu Katkısı	69
Grafik 5 : Nil Havzası Ülkelerinin Toplam Nüfusunda Kırsal ve Kentsel Nüfusunun Oranı	104

HARİTA LİSTESİ

Harita 1 : Su kaynaklarının Ekonomik Bağımlılığı	47
Harita 2 : Küresel Su Kıtlığı-2030.....	49
Harita 3 : Nil'in Ana Alt Havzaları ve Nil'e Katkıları (milyar m ³ /yıllık)	70
Harita 4 : Küresel Fiziksel ve Ekonomik Su kıtlığı Haritası	73
Harita 5 : Nil Nehri Havzasında Önemli Su Yönetimi Çalışmaları.....	87

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: Çevre-Güvenlik Yazınının Temel Özellikleri	22
Tablo 2	: Tatlı Su Kaynaklarının Yeryüzünde Dağılımı	41
Tablo 3	: Sınır aşan Nehir Havzaları	43
Tablo 4	: Falkenmark Tarafından Önerilen Su Sıkıntısı Kriterleri	48
Tablo 5	: Libiszewski'nin Uluslararası Su Uyuşmazlığı Modeli	62
Tablo 6	: Ülkesi Dışından Gelen Su Kaynaklarına Bağımlı Bazı Ülkeler	64
Tablo 7	: Nil Nehri Havzasının Bölünüşü.....	71
Tablo 8	: Havza ülkelerinin Yağış Miktarı(mm).....	72
Tablo 9	: Nil Havzası Ülkelerinin Kişi Başına Düşen Su Miktarı	75
Tablo 10	: Nil Anlaşmalarında Su Tahsisi	81
Tablo 11	: Nil Havzasında Sektör Başına Su Tüketimi	83
Tablo 12	: Nil Havzası Ülkelerinde Sulama ve Hidroelektrik Potansiyeli	86
Tablo 13	: Nil Havzasında Seçilen Barajlardan Net Buharlaşma	93
Tablo 14	: Nil Havzası Ülkelerinde Nüfus Artışı (BM Projeksiyonu).....	98
Tablo 15	: Nil Havzası Devletlerinin Tarım Arazisi (%).....	99
Tablo 16	: Nil Havzası Ülkelerinin Su Kaynakları ve Ülkesi Dışından Gelen Suyu Bağımlılık Oranları	101
Tablo 17	: Havza Ülkelerinin Toplam Sularındaki Nil Payı ve Diğer Su Kaynakları	103
Tablo 18	: Havza Ülkelerinin Gayri Safi Yurt İçi Hasılları(GSYİH) ve Alt Sektörlerin GSYİH içindeki yüzdeleri	105
Tablo 19	: Ülkelerin Askeri Güç Karşılaştırması.....	121
Tablo 20	: Havza Ülkelerinin Askeri Harcamaları	122
Tablo 21	: Çin'in Nil Nehri Üzerindeki Baraj Projeleri.....	123

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐	
Tezin Başlığı: Çevresel Güvenlik Bağlamında Sınır Aşan Sular Sorunu (Nil Havzası Örneği)				
Tezin Yazarı: Özlem BAŞTAN		Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR		
Kabul Tarihi: 11. 06.2021		Sayfa Sayısı: ix (ön kısım) + 153(tez)		
Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler				
1960'lı yıllardan itibaren akademik çevrelerde ve uluslararası alanda çevre sorunlarının güvenlik üzerindeki etkileri ile ilgili kayda değer bir endişe bulunmaktadır. Bu endişeler çevre ile güvenlik bağlantılarının kurulmasına yol açmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni tehditler ve farklı güvenlik yaklaşımlarını ortaya çıkarmıştır. Çevresel güvenlik kavramı, yeni güvenlik kavramı ile ortaya çıkan yaklaşımlardan biridir. Su kaynakları, çevresel güvenlik, sosyo ekonomik kalkınma ve insan refahı için önemli doğal kaynaktır. Ancak su kaynaklarının kısıtlı olduğu bölgelerde anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Bu durumun en yaygın görüldüğü alanlar ise sınır aşan su kaynaklarıdır. Bu çalışma, su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi çevresel güvenlik yaklaşımı bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, çevresel güvenlik kavramı teorik olarak incelenmiş ve çevre sorunları ile çatışma arasındaki ilişki ortaya konmuştur. İkinci bölümde, sınır aşan su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişki incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Nil Havzasının kıyıdaş devletleri arasında su kaynaklarının tahsisi ya da su kalitesinin bozulması ile ilgili sorunların nedeni ya da etkeni olduğu bir çatışmanın oluşma olasılığı incelenmiştir. Çalışmada nitel analiz yöntemi kullanılmış ancak gerekli görülen yerlerde nicel verilere de yer verilmiştir. Sonuç olarak, su kaynaklarının kalitesinin bozulması ve miktarının azalması havza ülkelerinin sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarını etkileyerek anlaşmazlığı tırmandırmaktadır.				
Anahtar Kelimeler: Çevresel Güvenlik, Sınır Aşan Sular, Çatışma, Nil Havzası				

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐	
Title of Thesis: Transboundary Water Problems in the Context of Environmental Security (The Nile Basin Case)				
Author of Thesis: Özlem BAŞTAN		Supervisor: Assist. Prof. Nesrin KENAR		
Accepted Date: 11. 06.2021		Number of Pages: ix (pre text) + 153 (m.b.)		
Department: International Relations				
Since the 1960s, there has been a considerable concern in academia and internationally regarding the environmental problems and its impact on security. These concerns have led to the establishment of security links with the environment. New threats that emerged in the post-Cold War period led to different security approaches. The concept of environmental security is one of the approaches that emerged in the new security concept. Water resources are an important natural resource for environmental security, socio-economic development and human well-being. However, conflicts arise in regions where water resources are limited. The most common areas of this situation are transboundary water resources. This thesis aims to examine the relationship between water resources and conflict in the context of environmental security approach. The study consists of three section. In the first section, the concept of environmental security is analyzed theoretically and the relationship between environmental problems and conflict is examined. In the second section, the relationship between transboundary water resources and conflict is examined. In the last section, the possibility of a conflict between the riparian states of the Nile Basin is analyzed, where water allocation and degradation issues are the elements or causes of this conflict. The qualitative analysis method was used in the study, but quantitative data were also included where necessary. As a result, the deterioration of the quality and decrease in the amount of water resources affect the social, economic and political structures of the Nile basin countries and increase the conflict.				
Keywords: Environmental Security, Transboundary Water, Conflict, Nile Basin				

GİRİŞ

Su tüm canlıların yaşam kaynağını oluşturmaktadır. En küçük canlı organizmadan en büyük canlı varlığa kadar bütün biyolojik yaşamı ve ekosistemin devamlılığını sağlayan en önemli gereksinimdir. Su kaynakları yeme- içme, tarım, endüstri, sağlık vb. pek çok alanda kullanılmaktadır. Bu bakımdan su kaynakları sosyo-ekonomik kalkınma açısından önem teşkil etmektedir. Diğer yandan su, ülkelerin güvenlik çıkarlarını etkilemekle birlikte ekonomik ve toplumsal gelişimleri açısından büyük öneme sahip doğal bir kaynaktır. Dünya üzerindeki su kaynakları ülkeler arasında eşit olmayan bir biçimde dağılmaktadır. Bu nedenle de su kaynakları dünyanın bazı bölgelerinde ve bazı ülkelerde kıt kaynak durumundadır. Yeterli miktarda su kaynağına sahip olmak barış ve güvenliğin sağlanması için önemli bir unsur olarak görülmektedir ve su miktarının ve kaynaklarının kısıtlı/yetersiz olduğu bölgelerde su kaynakları bir anlaşmazlık nedeni olabilmektedir.

Günümüzde, dünyadaki nüfus artışı, kentleşme, endüstrileşme, kaynakların bilinçsiz tüketimi, insanların yaşam standartlarındaki gelişme, kuraklık ve çölleşme, geleneksel ve yanlış tarımsal sulama teknikleri, iklim değişikliği gibi unsurlar su talep ve tedarikini daha belirsiz ve daha sorunlu bir hale getirmektedir. Nüfus artışı, kentleşme ve endüstrileşme nedeniyle bir yandan suyun tarımsal, endüstriyel ve kentsel alanlarda kullanımları artarken, bir yandan da kuraklık, çölleşme ve iklim değişikliği sonucu su kaynakları azalmaktadır. Su kullanımı ve su yönetimi çalışmaları da çeşitli olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu unsurlar su kaynakları üzerinde nitelik ve nicelik bakımından baskı oluşturmaktadır. Bu nedenle de su 21.yüzyılda en stratejik doğal kaynaklardan biri haline gelmiştir. Su konusundaki uyuşmazlıklar ise en çok sınır aşan su kaynaklarında görülmektedir. Çünkü kıt olan kaynağa erişim, kullanım ve kaynağın kalitesinin bozulması ülkeleri sosyo- ekonomik açıdan etkilemektedir.

Bu noktada dünyada gittikçe önemi artan “*su savaşları*” tezi ortaya atılmaktadır. “Su Savaşları” konusu genel olarak “*çevresel güvenlik*” yaklaşımı içerisinde değerlendirilmektedir. Çevresel güvenlik yaklaşımı, Soğuk Savaş döneminden sonra güvenlik anlayışının içerisine çevre sorunlarını da dâhil ederek genişlemesi ve derinleşmesi aşamasında ortaya çıkmıştır. Çevresel güvenlik pek çok çevre sorunu ile birlikte yenilenebilir kaynak kıtlığı ve kaynakların kalitesinin bozulması durumunda

bireylerin, devletlerin ve uluslararası sistemin güvenliğinin tehlikeye girmesi konularını irdelemektedir.

Bu çalışmada su kaynakları çevresel güvenlik yaklaşımı bağlamında ele alınmaktadır. Su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişki incelenerek Nil Nehri Havzası üzerindeki su kaynaklarından doğabilecek çatışma olasılığı değerlendirilmektedir.

Çalışmanın Konusu

Bu çalışmada, çevresel güvenliğin konusuna giren sınır aşan su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişki ortaya koyularak Nil Havzasındaki su savaşı olasılığını değerlendirilecektir. Nil Havzasını paylaşan ülkeleri su üzerinde anlaşmazlığa götürebilecek sosyal, siyasi, ekonomik faktörler ele alınacaktır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, yenilenebilir doğal kaynak olan su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi çevresel güvenlik yaklaşımı bağlamında incelemektir. Çalışmada önemli bir sınır aşan su kaynağı olan Nil Nehri Havzasında su kaynaklarının kullanımı, kıtlığı ve kirliliği gibi su kaynağını nicelik ve nitelik bakımından etkileyen sorunların nehri paylaşan ülkeler arasında uyuşmazlık veya çatışmaya yol açma olasılığı incelenmektedir. Çalışmanın problemi Nil Nehri Havzasında su kaynaklarının paylaşılması, kullanılması, kıtlık durumu ve kalitesinin bozulması gibi sorunların Nil Nehri Havzasında bulunan devletler arasında bir güvenlik sorunu boyutuna ulaşip ulaşmayacağıdır. Güvenlik sorunu boyutuna ulaşması durumunda ise hangi koşullarda ve hangi etmenlerle uyuşmazlık veya çatışmaya yol açabileceğidir.

Bu sorulara yanıt aranırken, çevre ve çatışma arasındaki ilişkiyi inceleyen belli başlı çalışmalar incelenmiştir. Toronto Grubu, ENCOP ve PRIO tarafından yapılan çalışmalarda yenilenebilir çevresel kaynakların kalitesinin bozulması veya kullanımının doğrudan çevresel çatışmaya yol açmaktan çok siyasal, ekonomik ve sosyal sorunların ortaya çıkmasına yol açarak dolaylı yoldan anlaşmazlığa neden olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte su kaynakları üzerinde oluşacak anlaşmazlık veya çatışmanın düzeyi ise siyasal, ekonomik, stratejik ve sosyal etmenlere bağlı olarak değişmektedir. Bu noktada ortaya çıkarılan hipotez Nil Nehri Havzası temelinde uygulanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın yöntemi olarak, literatür taraması yapılarak genel olarak nitel araştırma yöntemleri kullanılmış olup, gerekli görülen noktalarda nicel veriler de kullanılmış ve daha önce yapılan çalışmalardan elde edilen veriler bu çalışmanın amacı doğrultusunda analiz edilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte aynı zamanda çevre ve çatışma arasındaki ilişkiyi inceleyen ENCOP ve Toronto Grubu araştırmalarından yola çıkarak oluşturulan hipotez Nil Nehri Havzasında çatışma potansiyelinin analiz edilmesi amacıyla uygulamaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Kapsamı

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çevresel güvenlik kavramı teorik olarak incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak geleneksel güvenlik kavramı incelenerek, ardından genişleyen güvenlik yaklaşımı çerçevesinde çevrenin genişleyen güvenlik alanı içerisine dâhil olmasına yardımcı olan bazı teoriler incelenmiştir. Daha sonra ise çevre ile güvenlik arasındaki ilişki, çevresel güvenlik kavramının gelişim evreleri ve çevre sorunları ile çatışma arasındaki ilişki incelenmiştir.

İkinci bölümde ise çevresel güvenliğin kapsamına giren sınır aşan su kaynaklarının kalitesinin bozulması ve miktarının azalmasının ülkeler arasında çatışmaya yol açıp açmayacağı irdelenmiştir. Bu nedenle öncelikle dünyadaki su kaynaklarının eşitsiz dağılımı incelenerek, daha sonra su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişki kavramsal olarak ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca suyun kullanımı, suyun kalitesinin bozulması gibi su kaynaklarının niteliği ve niceliğini etkileyen durumlardan kaynaklanan uyuşmazlıklar ve su kaynakları ile çatışmayı etkileyen etmenler incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Nil Nehri Havzasındaki ülkeler arasındaki su kullanımı, su yönetimi çalışmaları ile birlikte su kirliliği, su kıtlığı incelenerek ve Nil havzasında uyuşmazlık olasılığı değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Çevre sorunları günümüzde güvenliğin önemli bir konusunu oluşturmaktadır. Özellikle su gibi yaşamın temel unsuru olan bir kaynağın miktarının azalması ve kalitesinin bozulması ve buna ilaveten su yönetiminde yaşanan sorunlar BM eski Genel Sekreteri

Boutros Ghali'nin “*Gelecek savaşlar politika değil su için yapılacaktır*”¹ ifadesinden de anlaşılaçağı üzere ilerleyen süreçte su savaşları tezlerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu noktada hem çevresel güvenlik konusunu hem de çevresel kaynak olması açısından su kaynaklarını detaylı incelemek su savaşları olasılığının hangi şartlarda ve hangi boyutlarda mümkün olduğunun tespit edilmesi açısından önemlidir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Uluslararası alanda “evre sorunları” ve “evresel güvenlik” konuları çok fazla çalışılan konular olduğundan uluslararası literatürde bu konularda pek çok araştırmalar ve yayınlar mevcuttur. Ancak “evre sorunları” ve “evresel güvenlik” konularındaki çalışmalar ve yayınlar Türkiye’de pek yaygın değildir. Bununla birlikte Türkiye’de ve uluslararası alanda yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde konunun genellikle su kıtlığı perspektifinden ele alındığı görülmektedir. Bu alışma ile su kullanımı, su yönetimi çalışmaları, su kirliliği gibi konuları da dâhil ederek araştırma konusu daha kapsamlı incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca alışma konusu olarak ele alınan Nil Havzası dünyada su savaşları potansiyelinin en yüksek olduğu havza olmasına rağmen bu konuda yapılan araştırmalar yalnızca Mısır- Sudan-Etiyopya ekseninde yoğunlaşmaktadır. Ancak bu çalışmaya Nil Havzasında bulunan 11 ülkenin tamamı dâhil edilerek Nil Havzası konusunda kapsamlı bir araştırma yapılmaya çalışılmıştır.

¹ “Talking Point: Ask Boutros Boutros Ghali”, *BBC News*, 10 Haziran 2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/talking_point/2951028.stm (Erişim Tarihi: 05.10.2020).

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE: ÇEVRESEL GÜVENLİK

Soğuk Savaşın sona ermesinden önce uluslararası ilişkiler disiplininde egemen olan geleneksel güvenlik teorilerinde ve yaklaşımlarında devlet temel aktör, politik ve askeri konular ise öncelikli güvenlik alanları olarak görülmekteydi. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik kavramı, içerisinde çevre sorunlarının da bulunduğu askeri ve siyasi olmayan konuların da güvenlik konusunun kapsamına dâhil edilmesiyle genişlemiştir. Çünkü bu süreçte devletlerin askeri ve endüstriyel kapasitelerinin arttırılmasına yönelik izledikleri politikalar farklı güvenlik kaygılarını ortaya çıkarmıştır. Bu kaygılardan biri “çevre” konusuna ilişkin kaygılardır. Devletlerin izlediği askeri politikalar çevresel bozulmalara sebebiyet vermiştir. Savaşlarda kullanılmış olan konvansiyonel silahlar, bombalar vb. tüm unsurlar çevrenin bozulmasına yol açmaktadır². Çevresel bozulmalardan dolayı oluşan güvenlik tehditleri daha karmaşık ve belirsiz bir yapıya sahiptir. Çevre sorunları belli bir coğrafya ile sınırlı kalmayıp küresel düzeyde de tüm canlı ve cansız varlıkları tehdit etme potansiyeline sahiptir³.

Çevresel sorunların güvenlik konusu haline gelmesiyle de “çevresel güvenlik” kavramı ortaya çıkmıştır. Güvenlik; ulusal, bölgesel, küresel ve bireysel düzeyde ele alınabildiği gibi askeri, ekonomik, siyasal ve çevresel olarak sektörel düzeyde de ele alınabilmektedir. “Su güvenliği” konusu ise güvenliğin düzey ve sektör bazında kesişen bir konudur. Bu nedenle genişleyen güvenlik kavramı içerisinde türemiş olan “çevresel güvenlik” yaklaşımlarının ele aldığı konulardan biri de su kaynaklarının kalitesinin bozulması ve su kaynaklarının kullanımından kaynaklı olarak miktarının azalması sonucunda yaratabileceği anlaşmazlıklar veya çatışmalar nedeniyle “su güvenliği” konusudur. Su yaşamın en önemli kaynağı olmakla birlikte doğada eşit olmayan bir şekilde dağılmış bir kaynaktır. Bununla beraber suyun yaşamın her alanında kullanılması onu toplumsal, ekolojik, hukuksal ve siyasal tüm alanlarda önemli kılmaktadır. Su kaynaklarının günümüzde kuraklık, küresel ısınma, kıtlık, artan nüfus, yükselen yaşam standartları nedeniyle artan talep gibi pek çok faktör nedeniyle miktarının azalması veya kalitesinin

² Bu konuda detaylı bilgi için Bkz. Tarık Ak, *Ulusal Güvenlik-Çevresel Güvenlik Ekseninde Silahlı Kuvvetler Çevre İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Anabilim Dalı, Ankara, 2013.

³ Richard E. Benedick, “ Human Population and Environmental Stress in the Twenty-First Century”, *Environmental Change and Security Project Report*, Sayı, 6,2000, s.6.

bozulması ciddi bir sorun haline gelmiştir. Özellikle sınır aşan su havzalarında, su miktarının azalması veya suyun kirlenmesi sonucunda ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar veya çatışmalar “çevresel güvenlik” konusu kapsamında ele alınan konulardan biridir. Çevresel güvenlik kavramı, çevre ile çatışma arasında ki ilişkiyi ulusal ve uluslararası alanda azalan kaynakların kontrolü, kullanımı ve kaynaklara erişim konusundan kaynaklanan anlaşmazlıklar açısından incelemektedir. Çevre ile çatışma arasındaki bu ilişkiyi en iyi yansıtan da su tartışmalarıdır. Suyun kalitesinin bozulması ve miktarının azalması karşısında sınır aşan sularda paylaşım konusunda birbirleriyle rekabet eden devletler temiz suya ulaşım konusunda birbirleriyle çatışabilirler⁴.

Çalışmanın konusunu oluşturan Nil Havzasındaki su sorununun çevresel güvenlik bağlamında incelenbilmesi için birinci bölümde kavramsal çerçeve olarak çevresel güvenlik kavramı ve ortaya çıkış süreci incelenmiştir. Bu bölümde kısaca geleneksel güvenlik yaklaşımını inceledikten sonra yeni güvenlik anlayışı bağlamında güvenliğin derinleşmesine ve genişlemesine katkı sağlayan bazı teoriler incelenmiştir. Bu teoriler aynı zamanda çevrenin güvenlik konusu içerisine dâhil olması sürecine de katkı sağlayan teoriler olması bakımından önemlidir. Bu bölümde ayrıca çevre ile güvenlik arasındaki ilişki, çevresel güvenlik kavramının gelişim evreleri ve çevre sorunları ile çatışma arasındaki ilişki incelenmiştir.

1.1. Güvenlik Kavramı ve Geleneksel Güvenlik Anlayışı

Güvenlik kavramı, uluslararası sistemin yapısını şekillendiren ve belirleyen bir kavramdır. Güvenlik kavramının geçmişini insanlık tarihi kadar eskiye götürmek mümkündür. Çünkü dünyaya gelen her canlının ana amacı hayatta kalmak ve kendini korumaktır⁵. Abraham Maslow’un insan ihtiyaçları hiyerarşisinde ifade ettiği gibi güvenlik ihtiyacı beslenme ve barınma ihtiyacından sonra ikincil öneme sahip olan ihtiyaçtır⁶. Her canlı gibi devletler için de bu durum geçerlidir. Devletler de varlıklarını güvence altına almak ve devam ettirmek isterler. Ancak güvenlik kavramının tek ve ortak bir tanımı yapılamamaktadır. Bunun nedeni ilk olarak, güvenlik kavramına yönelik

⁴ Simon Dalby, “Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), ss. 179-195.

⁵ Kadir Sancak, “Güvenlik Kavramının Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 6, 2013, s.124.

⁶ Hamdi Aydın, *Toplumsal Güvenlik ve Yerel Siyaset*, Yerel Siyaset, Okutan Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.308.

lkeler arası farklılıklar, teorik veya ideolojik farklılıklar ve tanımlı yapan kişilerin görüşlerindeki farklılıklar nedeniyle kavrama dair farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu nedenle güvenlik kavramının herkes tarafından kabul edilmiş olan tek bir tanımlı bulunmamaktadır. İkinci olarak ise, güvenlik kavramı tarihsel süreç boyunca farklı algılamalara neden olacak biçimde değışiklikler yaşamıştır⁷. Dolayısıyla güvenlik kavramına yönelik anlayışların bireylerin ve toplumların dünya görüşleri ve siyasi tercihleri gibi faktörler nedeniyle “türetilmiş bir kavram” olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.⁸

Bununla birlikte güvenlik kavramı için yapılmış tanımlamalara birkaç örnek vermek gerekirse; Arnold Wolfers’a göre güvenlik tanımlı ; “objektif anlamda eldeki kazanılmış değërlere yönelik bir tehdidin olmaması, sübjektif anlamda ise bu değërlere yönelik bir saldırı olacağı korkusu taşımamaktır”.⁹ Richard Ulman ise güvenliği “bireylerin, hükümet dışı birimlerin, grupların ya da devletlerin sahip oldukları değërlere ya da yaşam standartlarına yönelik bir saldırı ya da tehlikenin olmama durumu” olarak tanımlamıştır¹⁰. Simon Dalby’e göre ise güvenlik, “kısmen her yerde bulunan ve tehditten uzaklaşmak isteyen bir dizi yaygın isteğı” ifade etmektedir¹¹. Güvenlik tanımlamaları farklılık gösterse de bu tanımların ortak noktası, güvenlik kavramının korkusuzca yaşayabilme, tehlike ve tehditlerin olmaması anlamına gelmesidir.

Güvenlik kavramı, yukarıda verdiğimiz birkaç tanımdan da anlaşıldığı üzere genellikle tehlike ve tehdit kavramları ile birlikte ele alınmaktadır. Çünkü tehlike ve tehdit unsurlarının ortadan kalkması ile güvenli ortam sağlanabilir. Güvenlik ile ilgili önemli noktalardan bir diğeri ise referans noktasının ne veya kim olduğudur. Referans noktası güvenliği sağlanmak istenen şeydir(nesne). Varlığı korunmak, güvenliği sağlanmak istenen nesne ise bireyden biyosfere kadar çeşitlendirilebilir. Referans nesnesini tehlikeye sokacak her durum, güvenliğe bir tehdit olarak algılanarak güvenliğin konusunu

⁷ Bilal Karabulut, *Güvenlik, Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Barış Kitap, Ankara, 2015,s.8.

⁸ Pınar Bilgin, “ Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, *Stratejik Araştırmalar*, cilt 8, sayı 14, 2010, s.76.

⁹ Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era*, New York: Harvester Wheatsheaf, 1991, s.17.

¹⁰ Detaylı bilgi için Bkz. Richard H. Ullman, “Redefining security”. *International Security*, cilt 8, sayı 1, 1983, ss.129-153.

¹¹ S. Dalby, "Security, Modernity, Ecology: The Dilemmas of Post-Cold War Security Discourse". *Alternatives: Global Local Political*, cilt 17, sayı 1, 1992, s.97.

oluşturabilmektedir. Bununla beraber zaman içerisinde tehlike ve tehditler de değişiklik gösterebilir. Çevre konusu bu durumun bir örneğidir. Çevre daha önceden güvenlik konusu için bir tehdit oluşturmazken günümüzde güvenliğin konularına dâhil edilmiştir.

Güvenlik alanındaki çalışmalar uzun yıllar boyunca savaş ve barış kavramları üzerinden ele alınmıştır. Savaşın kaçınılmaz olduğunu savunanlar ile barışın mümkün olduğunu savunanlar geleneksel güvenlik anlayışının temellerini oluşturmaktadır. Kant felsefesinden etkilenen idealistler barışın mümkün olduğunu, bu nedenle de çatışma ve şiddetin aşılması gerektiğini savunmaktadırlar¹². İdealistlere göre insan doğası iyidir kötülüğün sebebi insanlar değil kötü şartlardır bu nedenle ilerlemek mümkündür ve iş birliği ile uluslararası sistemin anarşik yapısı ortadan kaldırılabilir¹³. İdealizmin devamı olarak ilerleyen dönemlerde liberal kuramlar ortaya çıkmıştır. Liberal kuramlara dair genel görüşler işbirliğinin mümkün olduğu üzerinedir. Birinci Dünya Savaşının ardından uluslararası ilişkiler disiplinine egemen olan idealist görüşlerin, İkinci Dünya Savaşının ortaya çıkışını öngörememesi ve önleyememesi realist görüşleri ortaya çıkarmıştır¹⁴.

Geleneksel güvenlik anlayışı ulusal güvenliğe yönelik tehditler bağlamında realist perspektif üzerinden ele alınarak çatışma, şiddet, savaş vb. kavramlar üzerinden açıklanmıştır. Bu yapının daha iyi anlaşılabilmesi için de realist dünya görüşünün genel çizgilerinin bilinmesi gereklidir. Buradan yola çıkarak, realizmde en başat aktörlerin devletler olduğunu ifade etmemiz gereklidir. Devlet dışı aktörler ise alt siyasetin konusunu oluştururlar. Güvenlik genel olarak uluslararası politikanın acil sorunu olarak algılanmaktadır. Çünkü realistlere göre uluslararası alan anarşiktir ve tehdit kaynağı olarak görünmektedir ve devletler kendi iç politika alanlarını, varlıklarını güvende tutmak istemektedirler. Devletler gerçekte olan veya algıladıkları tehditlerden korunmak için öncelikli olarak askeri güce sahip olmanın gerekliliğine inanmışlardır. Geleneksel güvenlik anlayışının devlet merkezli ve çatışma odaklı olması tarihsel süreç içerisinde Thomas Hobbes, Thucydides, Niccolo Machiavelli, Edward H. Carr, Hans Morgenthau ve Kenneth Waltz gibi teorisyenlerin çalışmalarında da yer almaktadır. Örneğin Hobbes’a göre insanlar ölüm korkusu ve çıkar ile hareket eden bencil varlıklardır. İnsanlar

¹² Yasemin Kaya, *Ekolojik Güvenlik*, Dora Yayınları, 2019, Bursa, s.11.

¹³ Ramazan Gözen, “İdealizm”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s.96.

¹⁴ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1 (Bahar 2004), ss.34-36.

yaşamlarını devam ettirebilmek için güvenlik ihtiyacı hissederler. Hobbes'un doğa durumu olarak adlandırdığı devletin ortaya çıkmadan önceki dönem güvensizdir. Hobbes'un doğa durumunda “*insan insanın kurdudur*”, bu nedenle insanlar güvensiz bir ortamda yaşayamazlar, bu nedenle de bir otoriteye ihtiyaç duyulmaktadır. Burada ulus ile devlet arasındaki ilişki vurgulanırken, Machiavelli'nin “amaca giden her yol mubahtır” ifadesiyle çıkarlar doğrultusunda çatışma ihtimali de vurgulanmaktadır¹⁵.

Devlet merkezli ve çatışma odaklı bu anlayış 1914- 1918 ve 1939-1945 tarihleri arasında iki büyük dünya savaşının meydana gelmesi ve 1947 yılından sonra da, ABD ve SSCB arasında “Soğuk Savaş” olarak adlandırılan devlet merkezli siyasi rekabet ortamı, askeri ve siyasi tehditleri önceleyen güvenlik sürecini daha da belirginleştirmiştir. Soğuk Savaş sırasında güvenlik çalışmalarında genellikle devletin askeri yönüyle ilgilenilmiş ve askeri yönüyle ilgili olan bir sorun güvenliğin konusunu teşkil etmiştir¹⁶. Askeri olmayan diğer konular ise ikincil plana atılmıştır. Ülkelerin askeri ve siyasi tehditleri önceleyen bu tutumu Soğuk Savaşın sona erdiği döneme kadar devam etmiştir.

1.2. Genişleyen ve Derinleşen Güvenlik Kavramı

İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemde güvenlik büyük ölçüde realist geleneğe uygun bir şekilde ele alınmıştır. Fakat Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler geleneksel güvenlik anlayışının sorgulanmasına ve aynı zamanda güvenlik kavramının kapsamının genişletilmesi ve bu konuda çalışmalar yapılmaya başlanmasına da yol açmıştır.

Bu genişleme süreci askeri olmayan ve güvenliğe tehdit unsuru olan yeni konuların güvenlik kavramına dâhil edilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda çevre, kaçakçılık, salgın hastalıklar, nüfus hareketleri, az gelişmişlik, insan ticareti vb. sorunlar da güvenlik konusuna dâhil edilmeye başlanmıştır¹⁷.

¹⁵ J. F. Arends, "Homeros'dan Hobbes ve Ötesine Avrupa Geleneğinde 'Güvenlik' Kavramı". M. Aydın vd. (ed.). *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, ss.199-222.

¹⁶ Bu dönemde ulusal güvenliği oluşturan askeri ve stratejik konular birincil (high politics) politikayı; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel konular ise ikincil politika (low politics) alanı olarak kabul edilmiştir. Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier, “Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm”, Atilla Sandıklı (der.), *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, Bilsam Yayınları, İstanbul, 2012, s.8.

¹⁷ Nasıp Sarp Ergüven, “Uluslararası Hukuk Açısından Güvenlik Kavramının Teorik Temelleri”, *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*, cilt 65, sayı 3, ss.796-797.

Emma Rothschild, bu süreçte güvenlik kavramının dört yöne doğru genişlediğini ifade etmiş ve şu şekilde açıklamıştır: Genişlemenin ilk yönü, ulusların güvenliğinden grupların ve bireylerin güvenliğine doğru genişleme, diğer bir ifadeyle, *aşağı doğru* genişlemedir. İkinci genişleme, ulusal güvenlikten uluslararası fiziksel çevrenin güvenliğine doğru bir genişlemedir. Bu genişleme *yukarıya doğru* bir genişlemedir. Üçüncü olarak, askeri ve siyasi güvenlik yanında, çevresel, ekonomik, toplumsal ve insan güvenliğini de kapsayan *yatay* genişlemedir. Bununla birlikte, güvenliği sağlayabilmek adına siyasal sorumluluk yüklenen yapılarda *yukarıya doğru*, ulus devletlerden devlet üstü yapılara; *aşağıya doğru*, bölgesel ve yerel yönetimlere ve *yana doğru*, hükümetler arası ve hükümet dışı örgütlere kadar çeşitlenen bir genişleme olduğunu ifade etmiştir¹⁸. Bu şekilde güvenliğin referans nesnesi da sorgulanmaya başlanmış ve güvenliği sağlanacak olan (referans nesnesi) yalnızca devletler olduğu algısı değişmeye başlanmıştır ve yeni unsurlar güvenlik kavramına dahil edilmiştir.

Çevre konusunun Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde ciddi olarak düşünülmesi Soğuk Savaş sonrası dönemde gerçekleşse de aslında 1950’li yıllardan itibaren çevresel bozulmalar ve nüfusun artması ve buna bağlı olarak sosyal ve ekonomik sorunların ortaya çıkmasından dolayı güvenlik konusunda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ancak bu alanda yapılan çalışmalar özellikle 1970’li yıllardan sonra yoğunluk kazanmaya başlamıştır. Çevre sorunlarına dikkat çekmek amacıyla 1970’li yıllarda “Yeşil Siyaset” adı verilen grubun temsilcileri de çevre sorunlarının uluslararası teorilere etkisini desteklemişlerdir. Bu yeşil düşünce savunucuları, modernleşme ile birlikte ekonomik büyüme arasında denge kurmaya çalışırken aynı zamanda çevresel bozulmalara çözümler aramaya da başlamıştır. Susanne Jakobsen, çevre sorunlarının önemini vurgulayan, çevre sorunlarının çözümü için uluslararası işbirliğini savunan bazı çevreci, felsefeci ve biyologları ‘Yeşil Yazarlar’ olarak adlandırmıştır. Yeşil yazarlar yaptıkları çalışmalar ile çevre konusunun uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde dikkat çekmesinde önemli rol oynamıştır¹⁹.

¹⁸ Bkz. Emma Rothschild, “What is security?”, *Daedalus*, Cilt 124, Vol 3, 1995, s.55.

¹⁹ Detaylı bilgi için Bkz., Susanne Jakopsen, “International Relations and Global Environmental Change: Review of the Burgeoning Literature on the Environment”, *Cooperation and Conflict*, cilt 34, sayı 2, 1999, ss.205-236.

Bununla birlikte 1980’li yıllardan itibaren ana akım teoriler sorgulanmaya başlamıştır. Post modernizm, Frankfurt Okulu, Feminizm, Post-Yapısalcılık gibi teoriler eleştirel teoriler olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu teorilerin aralarında farklılıklar²⁰ olsa da ortak oldukları nokta güvenliği ele alış biçimleridir. Eleştirel teorilerin hemen hemen hepsi geleneksel güvenlik anlayışını eleştirmektedir²¹. Eleştirel teorilere göre, güvenliği korunması gereken tek unsur devlet olması halinde bireylerin, çevrenin, toplulukların güvenliği tehlikeye girebilir. Bu nedenle referans nesnesinin de değişmesi ve genişlemesi gerekmektedir. Eleştirel teorilerin odaklandığı bir diğer nokta ise yöntemlerdir. Eleştirel teorilere göre olayları içinde bulundukları sosyal ortamdan bağımsız değerlendirmenin doğru olmadığını ifade etmektedirler.²² Eleştirel teorilerin savundukları temel tezleri; geleneksel güvenlik anlayışının mevcut güvenliği sağlamada yetersiz olmasıdır. Bu nedenle de güvenliğin referans nesnesinin genişletilmesi; diğer bir ifadeyle güvenliğin kapsamının farklı tehditleri de içerecek şekilde derinleştirip genişletilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Bununla birlikte güvenlik alanındaki söz konusu genişlemeyi en iyi ifade eden ve bu alana önemli teorik zemin hazırlayan ekol Kopenhag Okulu olmuştur. Kopenhag Okuluna göre geleneksel güvenlik anlayışının düşük-politika olarak kabul ettiği ekonomik, sosyal ve çevresel faktörler de güvenlik kavramının kapsamına dâhil edilmelidir. Okulun en önemli temsilcileri Barry Buzan, Ole Waever, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elizabeth Tromer ve Jaap De Wilde’dir. Bu okulun yaptığı önemli çalışmalar Barry Buzan’ın siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve çevresel güvenliği içeren “güvenliğin sektörel analiz yaklaşımı” ile Ole Weaver’in “güvenlikleştirme kavramı”dır. Kopenhag Okulunun anlayışına göre, güvenlik kavramı toplumların ve devletlerin tehlike ve tehditlerden kurtulması için bir arayıştır. Bununla birlikte güvenlik kavramı, devletlerin rakip güçlere karşı kendi kimliklerini ve bütünlüklerini koruması olarak tanımlamıştır. Kopenhag Okulu böylece güvenlik kavramını sadece devletin tekelinde kabul edilen bir kavram olmaktan çıkarmış ve ülkelerin toplumsal boyutunu da güvenliğin genişleyen anlamına

²⁰ Teoriler ilgi detaylı bilgi için bkz. Scott Burchill vd., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 3.Baskı,(çev). Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan, İstanbul, Küre Yayınları, 2013.

²¹ Yasemin Kaya, *a.g.e.*, s.21.

²² David Mutimer, “Eleştirel Güvenlik Çalışmaları: Ayrılıkçı Tarih”, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, Alan Collins (ed.), Nasuh Uslu(çev.),Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul, s.71.

katmıştır²³. Barry Buzan tarafından geliştirilen “güvenliğin sektörel analizi” yaklaşımına göre ise güvenlik kavramı askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel konular olarak beş sektöre ayrılmıştır²⁴. Bunları kısaca ifade etmek gerekirse;

- Askeri güvenlik kavramı, bir devletin diğer devletlerin hedefleri ve amaçları doğrultusunda savunma kapasitesine ve askeri kapasite gücüne sahip olmasıdır. Askeri güvenlik sektöründe tek aktör olmasa bile temel aktör hala devlet olarak görülmektedir.
- Siyasi güvenlik ise, bir devletin diğer devletlere karşı meşru olan istikrarlı yapıya, iktidara, devlet sistemlerine ve meşruluk veren ideolojilere sahip olmasıdır. Buzan, siyasi güvenliğin kapsamının uluslararası sistemdeki dönüşüme bağlı olarak genişlediğini belirtmektedir. Buzan’a göre Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB’nin ön planda olması nedeniyle üçüncü dünya ülkeleri geri planda kalmıştır. Ancak Buzan, uluslararası sistemin geçirdiği değişim ve dönüşüm ile birlikte üçüncü dünya ülkeleri siyasal güvenlik alanında daha fazla yer almaya başladığını belirtmiştir.
- Ekonomik güvenliği ise, devletlerin refah seviyelerini arttırabilmek ve ekonomik güç seviyelerini devam ettirebilmek için pazarlara ve kaynaklara ulaşımının sağlanması olarak ifade etmiştir.
- Toplumsal güvenliği ise, Kopenhag Okulu devletlerin değil toplumların güvenliğini öncelemektedir. Bu nedenle de “*toplumsal güvenliği toplumların geleneksel olan dil, ulusal kimlik, din ve kültürlerinin, örflerinin korunması ve devamlılığının sağlanması*” olarak tanımlamıştır.
- Çevresel güvenlik kavramı ise, canlıların yaşaması için gerekli olan çevreyi korumak ve çevre sorunlarının ortaya çıkmasına önlemler almaktır. Beş sektör olarak ele aldığı güvenlik kavramının da birbirinden bağımsız

²³ Barry Buzan, “ New Patterns of Global Security in the Twenty- First Century”, *International Affairs*, cilt 67, sayı 3,1991, ss.432-433.

²⁴ Beş tür güvenlik kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz., Barry Buzan, *People, State and Fear : An Agenda for International Security Studies in the Post- Cold War Era*, New York, Harvester Wheatsheaf, 1991, ss.134-136.

düşünülemeyeceğini vurgulayan Buzan, her bir güvenlik türünün birbirine güçlü bir şekilde bağımlı olduğunu dile getirmiştir.

Ole Waever'in "güvenlikleştirme(securatization)" kavramında ise bir konunun varlığına tehdit ve tehlike olduğu kurgulanarak, acil önlem alınması gereken bir konu olduğu inancı oluşturulup o konuyu öncelikli bir alana getirilip normal siyasi sürecinin dışarısına çıkarılmaktadır²⁵. Burada kullanılan referans nesnesi, tehdit edildiği düşünülen şeydir. Yani bireyler, çevre, topluluklar veya ekonomiler referans nesnesi olabilmektedirler. Böyle bir durumda eylemi yapan özne ise güvenlikleştirici aktörlerdir. Yani referans nesnesinin tehlikede olduğunu ileri sürerek acil önlemlerin alınmasını sağlayan aktörlerdir. Bu aktörler ise hükümetler, sivil toplum kuruluşları, siyasi elitler, lobiler veya uluslararası örgütler olabilir. Örneğin çevre bir referans nesnesi olabilmektedir. Böylece bir anlamda çevre gibi tehdit edildiği düşünülen bir konunun, korunması için acil önlemlerin alınması, meşrulaştırılması gerekmektedir.²⁶

Kısaca özetlemek gerekirse, güvenlikleştirme sürecinin üç temel unsuru vardır. Bu unsurlar varlığa yöneltilmiş olan bir tehdit, acil önlemlerin alınması gerekliliğinin kabulü, kamuoyunun varlığa yönelik tehditi kabul edip olağanüstü önlemlerin alınmasını onaylaması şeklinde sıralanabilmektedir. Kopenhag okuluna göre güvenlikleştirme sürecinde konuşma faaliyeti büyük önem taşımaktadır. Güvenlikleştirici aktörlerin dili kullanarak, sözel olarak sorunun güvenlik meselesi olduğu konusunda kamuoyunu ikna etmeleri gerekmektedir²⁷.

Güvenliğin genişletilmesi gerektiğini savunan bir başka ekol ise Aberystwyth Okuludur. Öncülüğünü Ken Booth'un yaptığı bu okul da güvenlik anlayışının derinleşmesi gerektiğini savunmaktadır. Yalnızca askeri ve siyasi konuların değil, aynı zamanda çevre güvenliği ve toplumsal güvenlik gibi konuların da güvenlik kapsamına dâhil edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ken Booth, güvenliği siyasi ve askeri konuların baskınlığından ayırarak, insan yaşamına tehditte bulunan kıtlık, etnik meseleler, devlet

²⁵ Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework For Analysis*, Colorado, Lynne Rienner Publishers, 1998, ss.23-24.

²⁶ Barry Buzan vd, ss.23-24.

²⁷ Ralf Emmers, "Güvenlikleştirme", ", *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, Alan Collins(ed.), Nasuh Uslu(çev.), Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul, s.134.

içi çatışmalar ve ekonomik krizler gibi diğer sorunları da güvenlik kavramının kapsamına dâhil etmektedir.²⁸

Özetlemek gerekirse, geleneksel güvenlik anlayışının sorunlara cevap verme konusunda yetersiz kalması güvenliğin dönüşmesine ve genişlemesine ve bu alanda akademik çalışmaların yapılmasına yol açmıştır. Geleneksel güvenlik anlayışının düşük politika olarak gördüğü konular değişen güvenlik algısıyla birlikte yüksek politika alanına çekilmiştir. Burada temel amacımız çevresel güvenliğin genişleyen güvenlik kavramı ile akademik araştırmaların içerisine dâhil edililişinin temel adımlarını göstermektir. Çevresel güvenlik kavramına geçmeden önce aşağıda ilk olarak çevre ile güvenlik arasındaki ilişki ve çevresel güvenlik yazınının geçirdiği aşamalar anlatılacaktır.

1.3. Çevre ile Güvenlik Arasındaki İlişki ve Çevrenin Güvenlik Konusunda Dâhil Edilmesi

Çevre ile güvenlik kavramı arasındaki bağlantının temeli genellikle 19.yüzyıl'da gerçekleşen sanayi devrimine kadar götürülmekle birlikte aslında çevrenin insanlık tarihi üzerindeki etkisi çok daha öncelere dayanmaktadır. Fakat çevre sorunları 1960'lara ve 1970'lere kadar önemli bir ulusal ya da uluslararası sorun teşkil etmemiştir²⁹. Bu nedenle de güvenlik kavramı ile ilişkilendirilmesi bu tarihlerden sonra ağırlık kazanmaya başlamıştır. Çevre ile güvenlik arasındaki ilişkiyi anlatmadan önce çevrenin tanımını yapmamız gerekmektedir. Genel bir tanımla çevreyi açıklamamız gerekirse ; "*insan etkinlikleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, biyolojik, kimyasal ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır*"³⁰.

Çevre, tanımdan da yola çıkarsak, canlı ve cansız varlıklar üzerinde en önemli noktada bulunmaktadır. Dünya'da canlı cansız tüm varlıklar ve hatta dünyanın döngüsel hareketleri, jeolojik hareketler, doğa olayları, iklim değişimleri, hayvan ve bitki türleri birbirlerini etkilemektedir. Bu etkileşim bir denge durumu içerisinde gerçekleşmektedir.

²⁸ Ken Booth, "Security and Emancipation", *Review of International Studies*, cilt 17, sayı 4, 1991, s.318.

²⁹ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, Adres Yayınları, 2013, s.456.

³⁰ Ruşen Keleş, Can Hamamcı, Aykut Çoban, *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, s.35.

Ancak insanların doğaya müdahale etmesiyle birlikte doğadaki bu denge durumunda bozulmalar ortaya çıkmaya başlamıştır³¹.

Tarımsal faaliyetlerin başlaması ve insanların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte çevre üzerindeki bozulmalar artmaya başlamıştır. Nüfus arttıkça ihtiyaçlar da artmıştır. Artan ihtiyaçları karşılayabilmek için kaynaklar bilinçsiz bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Endüstrileşme ile birlikte de kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil enerji kaynaklarının tüketiminde yaşanan büyük artış, insanlık tarihinde meydana getirdiği toplumsal, ekonomik, siyasal ve sosyal değişimler kadar çevre üzerinde de etkili olmuştur. Ayrıca tüm bunlarla doğru orantılı olarak kentleşme oranı da artmıştır. Kentleşmenin hızlanmasıyla birlikte kentsel alanlardaki arazi örtüsünde belirgin değişiklikler olmaktadır³². Fosil yakıtların tüketimi sonucu ortaya çıkan kirlilik, çevreyi ve insan sağlığını büyük oranda etkilemiştir. Öncelikle Batı dünyasında nüfusun artması ve refah seviyesinin de yükselmesiyle birlikte insanlık ve doğa arasındaki dengenin bozulmasına dikkat çekmeye çalışan bir çevre hareketi ortaya çıkmıştır ve çevre de artık ulusal ve uluslararası arenada bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır³³.

İlk başta çevre ve güvenlik kavramları arasındaki ilişkiyi kurmak zorlama bir uğraş olarak görünmüş, ancak daha sonra ortaya çıkan çevresel değişimin doğal çevre ile insanlık üzerinde meydana getirdiği ve getirebileceği değişim, toplumsal bozulmalar ve çatışmaların görünür hale gelmesi çevre ve güvenlik kavramları arasındaki bu güvenlik bağının kurulmasının temelini oluşturmuştur³⁴. Bu çalışmanın da konusu olması bakımından çevre ile güvenlik arasındaki ilişkinin kurulmasını gerektiren en önemli unsurlardan biri çevresel kaynakların kalitesinin bozulması ve miktarının azalmasıdır. Özellikle su kaynakları gibi kaynak temelli sorunlar, ormanların yok olması, ekilebilir tarım arazilerinin azalması, erozyon gibi çevresel sorunlar tüm insanlığın güvenliğini etkilemektedir. Ayrıca bu çevre sorunları devletlerarasında da çatışmalara yol açabilmektedir. Tarihte de çevresel sorunların dolaylı veya doğrudan uygarlıkların çöküşüne yol açmasının örnekleri bulunmaktadır. Buna bir örnek vermek gerekirse; Clive

³¹ Çağla Vural, “Çevresel Güvenliğin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, cilt 6, sayı 1, 2018, s.26.

³² Ferruh Tuzcuoğlu, “Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Kentsel Yeşil Alanlarla ilgili Algı ve Farkındalıkları: Sakarya Üniversitesi Örneği”, *Sakarya İktisat Dergisi*, sayı 2, 2013, s.46.

³³ Andrew Heywood, *a.g.e.*, ss.456-457.

³⁴ OECD DAC Working Party, *State of the Art Review of Environment, Security and Development Co-operation*, Working Paper, 2000, s.5.

Ponting, Maya, Sümer ve Roma Uygarlıklarının çöküşünün temelini kaynakların aşırı kullanımı ve tarımsal faaliyet yöntemleri gibi çevresel nedenlere bağlamıştır³⁵. Bu çalışmanın konusu gereği özellikle yenilenebilir doğal kaynak olan su kaynaklarının kalitesinin bozulması ve miktarının azalması devletlerarası çatışmaları tetikleyen faktörlerdendir. Ancak bu konu ilerleyen bölümlerde daha detaylı bir şekilde incelenecektir.

Çevre sorunları yukarıda da bahsettiğimiz gibi her zaman insanlığı etkileyen önemli bir konuyu oluşturmuştur. Ancak çevre sorunlarının güvenlik bağlamında kesin olarak önem kazanması ve literatüre girmesi 1960'lı ve 1970'li yıllara dayanmaktadır. Bu dönemlerde endüstriyel büyüme, artan nüfus ve aşırı tüketimin çevreye verdiği zararlara dikkat çekmek için pek çok eser yayınlanmıştır. Bu eserlerden biri, Rachel Carlson'un 1962 yılında yayınlanan ve çevre ile ilgili ilk dönem çalışmalar içerisinde sayılan "Sessiz Bahar" adlı kitabıdır. Bu kitabın yayınlanması, uluslararası toplumda çevre konusunda bir hassasiyetinin oluşmasını sağlayarak dikkatlerin çevre üzerine çekilmesine katkı sağlamıştır³⁶. Bu kitapta tarım kimyasallarının ve zirai ürünlerin tüm dünyaya zarar verdiğinden bahsedilmekte ve çevre konusunda bir hassasiyet duyulmasının gerekleri vurgulanmaktadır. Kitapta kullanılan kimyasalların suya, toprağa, havaya, canlılara verdiği zararlar anlatılarak güçlü bir kamuoyu bilinci oluşmasına fayda sağlamıştır³⁷.

1968 yılına gelindiğinde ise Robert MacNamara, "Güvenliğin Önemi" adlı eserinde ulusal güvenliğin artık sadece askeri unsurlara dayalı olarak sağlanamayacağını ifade ederek çevre konusuna dikkat çekmeye çalışmıştır³⁸. Bununla birlikte, 1960'lı ve 1970'li yıllarda fosil yakıt kaynaklarının tükenmesi, çevre kirliliğinin artması, ormanların yok olması, çevresel bozulmaların etkileri gibi konularda çalışmalar düzenleyen Greenpeace(Yeşilbarış) gibi çevreci gruplar da ortaya çıkmaya başlamıştır. 1970 ve 1980'li yıllarda ortaya çıkan çevrenin bozulmasından kaynaklı sorunlar giderek güvenlik meselesinin içine dâhil olurken "çevresel güvenlik" kavramı da ortaya çıkmaya başlamıştır.

³⁵ Clive Ponting, *Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*. (Çev. A. Başçı), Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2012, ss.84-95.

³⁶ Kenneth H. Keller, "Unpackaging the Environment", *ECSP*, Report-3, 1997, s.5.

³⁷ Rachel Carson, *Sessiz Bahar*, (Çev. Çağatay Güler), Palme yayıncılık, Ankara, 2004, ss.6-51.

³⁸ Marjan Malasic, "Environmental Security: a Case of Slovenia", *NATO Science Series: IV: Earth and Environmental Sciences*, Volume 39, Part III, 2004, s.140.

“Çevresel güvenlik” kavramı ilk olarak Richard Falk’ın 1971 yılında yazdığı “Tehlikedeki Gezegen” adlı eserinde kullanılmıştır. Falk, bu eserinde çevresel güvenlik kavramını terim olarak açıkça kullanmamasına rağmen kavrama yönelik konulara yer vererek çevre ile güvenlik arasında ilişkiyi kurmuştur. Bu durum çevre güvenlik bağlantıları açısından bir dönem noktası kabul edilebilir. Richard Falk çalışmasında kaynak kıtlığının şiddet ile olan ilişkisini açıklamaya çalışmıştır. Falk’a göre kaynaklar üzerinde, daha büyük paya sahip olanların elindeki kaynakları savunmak ve korumak amacıyla, kaynak üzerinde daha az paya sahip olanlara karşı gelme durumu söz konusudur³⁹.

1970’li yıllara gelindiğinde ise, ormanların giderek yok olması ve toprak kirlenmesi nedeniyle meydana gelen çatışmalar ve bunun sonucunda ortaya çıkan nüfus artışı, yoksulluk ve kitlesel göçün gerçekleştiği Etiyopya ve Somali arasındaki bir bölgede yaşananları tanımlamak için de, çevresel güvenlik kavramından faydalanılmıştır. Kavram, yine aynı döneme rastlayan Nil ve Ürdün Nehir alanlarındaki anlaşmazlıkların açıklanmasında da kullanılmıştır⁴⁰.

Çevresel meselelerin giderek önem kazanması, uluslararası alanda çevre sorunları ile ilgili çalışmaların yapılmasına yol açmıştır. Çevre sorunlarıyla ilgili düzenlenen ilk büyük uluslararası konferans ise 1972 yılında BM İnsani Çevre Konferansıdır(UN Conference on the Human Environment-UNCHE). Söz konusu konferans Stockholm’de gerçekleştirilmiştir. Düzenlenen konferansta BM Çevre Programı(UNEP) ortaya çıkmıştır. UNEP, çevreyi bölgesel ve küresel düzeyde koruyabilmek için devletlerin ve uluslararası örgütlerin faaliyetlerinden sorumludur⁴¹.

Bunun dışında da çevre konusunda araştırmalar yapılmıştır. Bunlardan biri, Roma Kulübü tarafından yayınlanan "Büyümenin Sınırları(The Limits the Growth)" raporudur. Bu raporda çevresel güvenlik kavramına da yer verilmiş, güvenliği tehdit eden nüfus, gıda

³⁹ John Barnett, *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era*. Zed Books London and New York,2001, s.37.

⁴⁰ Alexandru Ozunu ve diğerleri, “Environmental Security: Priority Issues and Challenges in Romania and European Transition Countries”, R.N. Hull ve diğerleri (der.), *Strategies to Enhance Environmental Security in Transition Countries*, 2007, 14.

⁴¹ Andrew Heywood, *a.g.e.*,s.458.

üretimi, sanayileşme, kirlilik ve yenilenemeyen kaynakların tükenmesi konularına değinilmiştir⁴².

1977 yılında ise “Ulusal Güvenliğin Yeniden Tanımlanması” ve 1982 yılında “Ulusal Güvenlikte Geleneksel Olmayan Bakış” adlı makalelerinde Lester Brown, geleneksel tehditlerin dışında olan doğal kaynak kıtlığı ve çevresel bozulmalara karşı askeri güvenliğin yeterli olmadığını vurgulamıştır⁴³. Brown’a göre küresel bir sorun meydana geldiğinde devletler hala en önemli noktadadır ve karar verici olanlar onlardır, ancak küresel sorunların ortaya çıkaracağı güvenlik sorunları ile baş etmek için uluslararası bir işbirliği gerekmektedir. Brown’un bu bakış açısının daha genişletilmiş ve teorikleştirilmiş halini ise Richard Ullmann yapmıştır.

Ullman, çevre ve güvenlik arasında bağ kurulmasına yönelik çalışmalarda bulunmuştur. 1983 yılında “Redefining Security (Güvenliğin Yeniden Tanımlanması)” adlı eserinde Richard Ullman, ulusal güvenlik alanının genişlemesi gerektiği görüşünü savunarak güvenliği geleneksel askeri unsurlara odaklanan yapısının ötesine taşımıştır. Bu noktada Ullman; kaynaklar, kaynak kıtlıkları, bulaşıcı hastalıklar, depremler gibi doğal felaketler ve bölgeler üzerindeki çatışmalar ve savaşları birinci tür tehdit olarak belirtmiştir ve ulusal güvenlik kavramının yeniden tanımlanması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁴. Ullman’ın görüşlerini destekleyen ve genişleten bir diğer bilim insanı ise Myers olmuştur.

Myers, “Ultimate Security (Nihai Güvenlik)” adlı kitabında çevresel konuların güvenlik meseleleri içine dâhil edilmesi gerektiğini dile getirmiştir ve çevresel bozulmaların şiddetli çatışmalara sebebiyet verebileceğini ifade etmiştir. Myers’e göre iklim değişikliği, ormanların yok olması, gıda kıtlığı ve balıkçılık faaliyetlerinin tehlikeye girmesi çatışmaya neden olacak ve hatta bu noktada çevre mültecileri konusu dikkat çekici olacaktır ⁴⁵. Myers, su kıtlığı gibi çevresel sorunların insanların tüm yaşam koşullarını etkilemesinden dolayı bu durumun çevresel göçlere yol açabileceğini ifade etmiştir.

⁴² Detaylı bilgi için bkz. Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, William W. Behrens III, *The Limits to Growth*, Universe Book, <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>

⁴³ Marjan Malasic, *a,g,e.*, s.140.

⁴⁴ Richard Ullman, “Redefining Security”, *International Security*, Cilt 8, Sayı 1, Yaz 1983, s.133.

⁴⁵ Bkz., Norman Myers, *Ultimate Security: The Environmental Basis for Political Stability*. W. W. Norton & Company, New York, 1993.

1986 yılında ise Arthur H. Westing'in çevre ve güvenlikle ilgili çalışmaları dikkat çekmektedir. Westing, çalışmasında kaynak savaşlarının önlenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Kaynak savaşlarının ortaya çıkmasını engelleyecek bir unsur olarak ise uluslararası güvenliğin güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir⁴⁶. Westing, çevre sorunları ile mücadele konusunda uluslararası alanda iş birliği fikrinin erken dönem savunucularından birisidir.

1987 yılına gelindiğinde ise Brundtland Komisyonunun “Ortak Geleceğimiz (Our Common Future)” adlı Raporu yayınlanmıştır. Bu rapor sürdürülebilir kalkınma konusunu vurgulayan bir rapordur. Raporda ayrıca çevresel meselelerin, siyasi gerginliklerin ve askeri çatışmaların da sebebi olduğuna dair ifadeler bulunmaktadır. Bu raporda da “çevresel güvenlik” terimi kullanılmıştır. Raporda çevre ve güvenlik ilişkisine değinilirken “çevresel güvensizlik” kavramına da değinilmiştir. Çevresel güvensizliğe atıf yapılırken dünyada var olan çevresel tehditler belirlenmiştir. Çevresel bozulma, kaynak kıtlıkları, kaynakların kötü yönetimi, yoksulluk, çevre mültecileri, iklim değişikliği, kirlilik, çatışma gibi konular çevresel tehditler olarak tanımlanmıştır. Bu tehditler de çevreyi güvensiz bir duruma getirmektedir. Brundtland Komisyonu Raporu, güvenliği tehdit eden unsurları sadece siyasi ve askeri unsurlar yani geleneksel güvenlik anlayışına bağlı olarak ele almamış çevresel sorunları da güvenlik meselesine dâhil ederek ele almıştır. Çevresel meselelerin anlaşmazlıklara ve çatışmalara yol açabileceği vurgulanırken, nükleer savaşların çevreye karşı en ciddi problemlerden biri olduğu ifade edilmiştir. Devletlerin hammadde, enerji kaynakları, ekilebilir toprak arazileri, nehir havzaları ve diğer çevresel kaynaklar için mücadelede bulunabileceği ve bu mücadelelerin kaynakların kıtlığını ve kıt kaynaklar üzerindeki rekabeti artıracaklarını vurgulanmıştır.⁴⁷ İnsanlığın hayatta kalmasının sadece askeri güç üzerine bağlı olması değil, eşit dağıtılan kaynaklara, sürdürülebilir biyolojik bir çevre ve yaşam kalitesine bağlı olduğu belirtilerek küresel olarak iş birliğine olan ihtiyaç da ortaya konmuştur.

Görüldüğü üzere çevre sorunları gittikçe uluslararası kaygıların odağı haline gelmeye başlamıştır. İlk başta ulusal güvenlik içerisinde yer alırken zamanla uluslararası ortamda

⁴⁶ Detaylı Bilgi için Bkz. Arthur H. Westing, (ed.). *Global Resources and International Conflicts: Environmental Factors in Strategic Policy and Action*. Oxford University Press, New York, 1998.

⁴⁷ Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (Erişim tarihi 18.03.2020).

da hassasiyet kazanmıştır. Birleşmiş Milletler, NATO, AGİT gibi uluslararası örgütler 1970'lerden sonra çevre ve güvenlik arasında bağlantı olduğunu kabul ederek bu konuda çeşitli toplantılar ve çalışmalar yapmıştır. Bu anlamda en önemli örneklerden biri ise NATO'nun 1991 yılında yenilenen Stratejik Konsepti çerçevesinde çevre sorunlarını güvenliğe karşı bir tehdit olarak yer vermesidir. Söz konusu Stratejik Konseptte; ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenliğin işbirliği içinde savunulmasına odaklanılarak güvenliğin çevresel öğeleri de olduğu belirtilmiştir⁴⁸.

Çevresel güvenlik kavramı Soğuk Savaşın bitimine kadar gelişim süreci geçirmiştir. Daha sonra “çevresel güvenlik” kavramına 1992 UNEP Rio Yeryüzü Zirvesiyle beraber dikkatler çekilmiş ve bu aşamadan sonra kavramın anlamı genişletilmiş ve derinleşmiştir.

1994 yılında Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (United Nations Development Programme-UNDP) insani güvenlik yaklaşımına değinen “İnsani Gelişme Raporu”nda da “çevresel güvenlik” kavramı kullanılmıştır. Söz konusu rapora göre, önümüzdeki yüzyılda devletlerarası anlaşmazlık veya gerilimlerin yerini ülkelerin içindeki sosyo-ekonomik durumlar ve eşitsizlikler nedeniyle ortaya çıkacak çatışmaların alacağı ifade edilmiştir. Raporda, “çevresel güvenlik” kavramı, insan uğraşlarının sonucunda bozulan doğanın insanlığa baskısından ve doğal çevrenin bozulmasından kısa ve uzun vadede toplumun korunması olarak ele alınmıştır. Çevresel güvenlik alanında karşılaşılabilecek sorunlar ise, nüfus artışı, su kıtlığı, endüstrileşme ile gelen çevresel kaynakların bozulması, hava kirliliği, ülkeler arası eşitsizlik, uluslararası göç gibi ortaya çıkan sorunlar olarak belirtilmiştir⁴⁹.

2002 yılında ise, Johannesburg'da Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirve raporunda çevre ve güvenlik ilişkisiyle ilgili olarak özellikle, yoksul ve zengin ülkeler arasındaki artan uçurum ve bu durumun ortaya çıkardığı tehdit algısı ele alınırken, aynı zamanda dünyada yeterli kaynak ve gıda güvenliğine olan gereksinimler de vurgulanmıştır.⁵⁰

⁴⁸ “The Alliance's New Strategic Concept”, NATO, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm. (Erişim Tarihi: 18.03.2020).

⁴⁹ “Human Development Report 1994”, UNEP, Oxford University Press, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (Erişim Tarihi 18.03.2019).

⁵⁰ “Report of the World Summit on Sustainable Development”, Johannesburg, South Africa, 26 August- 4 September 2002, United Nations, New York, 2002, s.162.

Tekrar etmek gerekirse çevrenin insanlık üzerindeki etkisi çok eski tarihlere dayanırken 1970 ve 1980’li yıllarda güvenlik meselesinin içine dâhil edilmeye başlamıştır. İlk bakışta çevre unsuru güvenlik kapsamı dışında tutulmaya çalışılmışsa da çevresel değişimin ve çevre sorunlarının artmasıyla kavramın öneminin farkına varılmış ve bu alanda yayınlar ve çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Yukarıda çevrenin güvenlik kapsamına nasıl dâhil edildiği ve literatüre nasıl girdiği anlatılmıştır.

Ronnfeldt çevre güvenlik hakkındaki araştırmaları üç jenerasyon da incelemiştir.

İlk jenerasyon çalışmalar, güvenlik konusunun çevre unsurunu içerip içermemesi veya içerirse nasıl içermesi gerektiği konusunda yapılan çalışmalardır. Çevrenin güvenlik konusu içerisine dahil olması gerektiğini savunanlar, çevre sorunlarının giderek arttığını ve bu nedenle de güvenliğin içinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Yapılan ilk çalışmalarda güvenlik kapsamında genişlemenin olmasıyla çevre sürece dahil edilmiş ve düşük politika olmaktan çıkıp yüksek politika konusu haline gelmiştir⁵¹. Bu ilk nesil çevre güvenlik jenerasyonunun çalışmaları yukarıda da bahsettiğimiz Lester Brown, Richard Ullman, Norman Myers tarafından yapılmıştır. Bu çalışmalar, çevresel sorunların güvenlik üzerinde etkisi olduğunu, çevresel kaynakların kalitesinin bozulmasının ve kıtlığının bireyler, toplumlar ve devletler üzerinde bir tehdit oluşturacağını savunmaktadırlar. Bu nedenle de ulusal güvenlik kavramının askeri olmayan tehditleri de içeren bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadırlar⁵².

İkinci jenerasyon olarak adlandırdığımız çevresel güvenlik çalışmaları ise özellikle 1990’lı yıllarda yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar ilk jenerasyon çalışmaların deneysel kanıt bakımından eksik olduğunu eleştirerek deneysel çalışmalar yapmaya başlamışlardır. İlk jenerasyonda, ulusal güvenlik kavramının genişletilmesi istenirken, ikinci jenerasyon çalışmalarda güvenlik kavramı daraltılmaya çalışılmıştır. İkinci jenerasyon çalışmalar Toronto Üniversitesi’nden Homer-Dixon ve ekibinin yürüttüğü çalışmalardır. Ekip, çevresel kıtlık ile çatışmalar arasında nedensel bağlantılar kurmanın yanı sıra çevresel kıtlık ve toplumsal tepkiler arasında da bir dizi bağ oluşturmuşlardır. Buna göre, çevresel

⁵¹ Carsten F. Ronnfeldt, “ Three Generations of Environment and Security Research”, *Journal of Peace Research*, Cilt 34, Sayı 4, Kasım 1997, s. 473.

⁵² Carsten F. Ronnfeldt, *a.g.e*, s.475.

kıtlık zayıf devlet yönetimlerinin olduğu ülkelerde ortaya çıktığında kaynak yönetimi veya çatışma çözümünü sağlamak kolay olmamaktadır ve bu durumda muhtemelen toplumda çatışmaları ortaya çıkaracaktır⁵³.

Üçüncü jenerasyon ise ikinci jenerasyon çalışmaları çevresel kaynaklarının kalitesinin bozulmasına veya miktarının azalmasına odaklanmak yerine hangi düzeyde silahlı çatışmaya yol açacakları noktasına odaklanması nedeniyle eleştirmiştir. Üçüncü jenerasyon çalışmalar, çatışmaya yol açan bağımsız değişkenlerin sayısını arttırmışlardır ve yalnızca çevresel etkenleri değil aynı zamanda sosyo-politik değişkenleri de çalışmalarına eklemişlerdir. Ayrıca çevresel kıtlığa bir cevap olarak karşılaştırmalı işbirliğini önermektedirler.

Tablo 1: Çevre-Güvenlik Yazınının Temel Özellikleri

Başlangıç Noktası	İlk Jenerasyon	İkinci Jenerasyon	Üçüncü Jenerasyon
Kurumsal Yaklaşım	Kavramsal Tartışma	Süreç İzleme	Çeşitli Sosyal Bilimler Yöntemleri
Çözümleme Alanları	Çevre ve Güvenlik	Yenilebilir Kaynaklar ve çatışma	Çevre ve Güvenlik
Çözümleme Düzeyi	Küresel/ Devlet/Birey	Devlet/ulus altı	Küresel/bölgesel/devlet/ulus altı

Kaynak: Ronnfeldt, “Three Generations of Environment...”, s. 474.

Özetlemek gerekirse, yukarıda da belirttiğimiz gibi çevre sorunlarının önemini anlatan pek çok yayın, araştırma ve çalışma yapılmıştır. Ancak güvenlik ile arasındaki nedensellik ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar özellikle 1970’li yıllardan itibaren yoğunluk kazanmıştır. Çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiyi saptamak için yapılan akademik çalışmaların yanı sıra yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi uluslararası konferanslarda da çevre sorunlarının önemine vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte bir güvenlik sorunu olarak çevre, güvenlileştirme süreci içinde incelenebilir. Daha net bir şekilde açıklamamız gerekirse, iklim değişikliği, küresel ısınma, petrol ve su gibi kaynaklardaki sorunlar uluslararası ortamda tehdit olarak algılanmaya ve güvenlik sorunu olarak ele alınmaya başlamıştır. 1988 Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Michael Gorbachev, çevre konusuna vurgu yaparak bazı insan faaliyetlerinin çevre sorunlarına yol

⁵³ Thomas F. Homer Dixon, “On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict”, *International Security*, Cilt 16, Sayı 2, 1991, ss.83-85.

açtığına dikkat çekerek çevre konusunun önemini vurgulamıştır. Dönemin ABD Başkanı Bill Clinton, yardımcısı Al Gore ile birlikte çevre sorunlarına önem vermiş ve konuşmalarında çevre sorunlarına dikkat çekmişlerdir. Bu söylemler sonucunda Birleşmiş Milletler, diğer uluslararası örgütler ve ülkeler, çevre sorunlarını dikkate alarak çevresel problemlerin kendilerini ve tüm dünyayı tehdit eden bir güvenlik meselesi olduğunu kabul etmeye başlamışlardır. Bu şekilde güvenlikleştirme ile çevre konusunun önemi anlaşılmış ve “çevre” güvenliğinin konusu haline gelmiştir⁵⁴.

1.4. Çevresel Güvenlik Kavramı

Çevre konusu insanlık tarihinde çok eski zamanlara dayansa da belli bir döneme kadar önem verilen bir konu olmamıştır. Çevresel sorunların artmasıyla birlikte güvenliğe bir tehdit olarak algılanmaya ve kavram üzerinde araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Çevre kavramının ve çevresel sorunların güvenliğe dâhil edilmesiyle birlikte “çevresel güvenlik” kavramı da ortaya çıkmaya başlamıştır. Çevresel güvenlik kavramında, çevre ve güvenlik bağlantılarının kurulmasıyla birlikte farklı perspektiflerden görüşlere ve tanımlamalara rastlanılmaktadır. Bu nedenle çevresel güvenliğinin kabul edilmiş olan tek ve net bir tanımı bulunmamakla birlikte birkaç tanım denemesinden bahsedilebilir. Öncelikle çevresel güvenlik insan ve çevre etkileşiminden doğmuştur. Diğer bir ifadeyle insan faaliyetlerinin çevreye verdiği zararlar ile güvenlik arasında bir bağ bulunmaktadır. Bu bağ Graeger tarafından dört nedenle açıklanmaktadır⁵⁵.

- İlk neden, çevresel bozulmalar insan güvenliği de dâhil olmak üzere tüm canlı yaşamını tehdit etmektedir. Askeri ve sivil eylemler sonucunda ortaya çıkan ormanların yok olması, su ve hava kirliliği, toprak erozyonu gibi çevresel zararlar yeryüzündeki tüm canlı yaşamını olumsuz etkiler. Bu bakımdan çevresel güvenlik tanımlamaları yapılırken sürdürülebilir bir yaşama ve insanın yaşadığı çevresini korunmasına yoğunlaşmak gerekmektedir.
- İkinci neden, “çevresel bozulmalar, şiddetli çatışmaların hem nedeni hem sonucu durumundadır”. Çevresel kaynakların zarar görmesi onu kullanan ülke içinde

⁵⁴ Ö. Sençerman, *Çevresel Güvenlik : Postkolonyel Dönemde Alman Doğu Afrika için Çatışma Çözümleme Örnekleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, ss.17-18.

⁵⁵ N.Graeger, "Environmental Security". *Journal of Peace Research*, cilt 33, sayı 1, 1996, ss.109-111.

veya ülkeler arasında anlaşmazlığa ve çatışmalara neden olabilmekte iken çatışmaların ortaya çıkardığı etkiler de çevresel kaynaklara zarar vermektedir.

- Üçüncü neden, çevreyi koruyabilmek için öngörülebilirlik ve kontrol becerilerine sahip olmaktır. Ortaya çıkabilecek sorunları ülkelerin önceden tahmin edebilmesi ve bu sorunların bertaraf edilmesi için işbirliği çalışmaları yapabilmeleri gerekmektedir.
- Dördüncü ise, çevre ile güvenlik arasında kurulan bağlantıdır. Bu noktada politikacıların çevre konusunda konuşmaları da çevre konusunun gündem haline gelmesini sağlamıştır. Bu şekilde bazı batılı ülkelerde sürdürülebilirlik gibi çevre konusu yüksek politika olarak görülmeye başlanmıştır.

Jon Barnett ise çevresel güvenlik tanımından önce çevresel değişim, çevresel güvensizlik ve bunların güvenlikle ilişkisini açıklamanın öncelikli olduğunu belirtmiştir. Çünkü Barnett, çevresel güvenlik kavramının, tanımı üzerinde tamamen uzlaşmış bir kavram olmadığı görüşündedir. Bu kapsamda, çevresel değişim kavramını; *“doğal sürecin veya insan eylemlerinin sonucunda fiziksel, kimyasal, biyolojik bileşen ve sistemlerde uzun ve kısa dönem yaşanan değişimler”* şeklinde; çevresel güvensizlik kavramını ise *“çevresel değişimlerden doğrudan veya dolaylı olarak kaynaklanan olumsuz etkilere karşı, bireylerin ve grupların savunmasızlığı durumu”* olarak tanımlanmaktadır⁵⁶. Çevresel güvensizlik kavramının içerisinde, kaynakların kıtlığı, kaynakların kötü yönetilmesi, çatışma, çevresel bozulma ve çevre mültecileri gibi konuları barındırdığını bir önceki başlığımızda ifade etmiştik. Böylesi kavramlardan doğacak tehditler de çevreyi güvenlik meselesi haline getirerek çevresel güvenlik kavramını ortaya çıkarmıştır. Barnett bu tanımlamalarından yola çıkarak *“çevresel güvenlik kavramı bireylerin ve grupların çevresel değişimlere karşı uyum sağlama veya çevresel değişimleri önleme becerisidir”* ifadesini kullanmıştır.⁵⁷

Çevresel bozulmalar pek çok alanda olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Dünyada pek çok ülkede çevresel bozulmalar ve değişimler ekonomik olarak kazanç sağlayan alanlar

⁵⁶ Jon Barnett, “Environmental Security and Peace”, *Journal of Human Security*, cilt 3, sayı 1, 2007, s.5.

⁵⁷ Barnett, a.g.e.,ss.5-6.

olarak görülen doğal kaynakların, ekilebilir tarım alanlarının, madencilik, ormanlar ve balıkçılık gibi alanları olumsuz olarak etkilemektedir⁵⁸.

Çevresel güvenlik kavramı; su, enerji, gıda ve doğal kaynakların korunması, kaynaklara erişimin sağlanması, sınır aşan kaynaklarda iyi yönetim, sürdürülebilir kalkınma, ormanlar ve balıkçılık gibi yenilenebilir kaynakların sürekliliğinin ve kullanılabilirliğinin sağlanması meselelerini içine almıştır⁵⁹. Çevresel güvenlik kavramının temel prensipleri ise⁶⁰;

- *Çevresel çatışmaların önlenmesi,*
- *Çevresel işbirliği faaliyetlerinin desteklenmesi,*
- *Ulus-devletin işlev ve rolünün sorgulanması,*
- *Ekolojik dengenin korunması,*
- *Askeri faaliyetlerin çevresel etkisinin azaltılması,*
- *Sürdürülebilir ekonomik faaliyetlerin desteklenmesi,*
- *Çevresel göçlerin azaltılması,*
- *Nüfus artışının olumsuz etkisinin azaltılması,*
- *Şehirleşme sürecinde kaynak güvenliğinin sağlanmasıdır.*

Çevresel güvenlik kavramı, çevre ile güvenlik arasındaki nedensellik ilişkisinin kurulmaya başlandığı andan itibaren pek çok tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmalar da kavramın gelişim sürecini etkilemiştir. Ronnfeldt'in çevresel güvenlik araştırmalarını üç jenerasyonla açıklamasına benzer şekilde Simon Dalby, çevresel güvenlik kavramı üzerine yapılan tartışmaları ve gelişim sürecini beş farklı döneme ayırmıştır. Birinci dönem, çevrenin bir tehdit olarak tanımlanmasına yönelik ilk endişelerdir. Bunlar Soğuk Savaş döneminin güvenlik söylemlerine benzemektedir. ABD ve SSCB, çevresel

⁵⁸ Nina Grager, "Environmental Security?", *Journal of Peace Research*, cilt 33, sayı 1, 1996, ss.112-113; Jon Barnett, *a.g.e.*, 2007, s.7.

⁵⁹ Virginia Dale ve diğerleri, "Systems Approach to Environmental Security", *Ecohealth*, cilt 1, sayı 2, 2004, s.119.

⁶⁰ Çevresel Güvenliğin Temel İlkeleri için detaylı Bkz. Tanık Ak, *Çevresel Güvenlik*, Sistem Ofset Yayıncılık, ss.77-96.

sorunların neden olduğu toplumdaki istikrarsızlıklar önemli bir konu olmaktadır. İkinci dönem, çevresel sorunların toplumsal açıdan risk oluşturduğunu iddia eden ve bunun deneysel bir doğrulamasını yapmaya çalışan Toronto Üniversitesi'nden Homer-Dixon ve ekibinin yürüttüğü çalışmalardır. Üçüncü dönem çalışmalar, İsviçre Barış Vakfı'nın(the Swiss-based Environmental Conflicts Project) şiddete ve çevreye farklı açılardan bakan birkaç vaka incelemesini yaptıkları araştırmalardır. ENCOP olarak adlandırılan bu çalışmalar çevre ve çatışmalar arasında nedensel bir bağ üzerine yoğunlaşmıştır. ENCOP çatışma ve savaş kaynağı olarak çevre krizlerini ön plana çıkarmaktadır⁶¹. Ayrıca çalışmalarda geniş anlamda düşünülerek, çevresel çatışmalar, kalkınma sorunlarına ve ticari toplumların etkilerinin yayılmasına bağlanmıştır. Dördüncü dönemde, çevresel kılığa yol açtığı düşünülen çatışma ile ilgili argümanlar, doğrudan siyasi ekolojide ortaya çıkan araştırmalarla ilgilenenler tarafından ele alınmıştır. Siyasi ekoloji literatürü, kaynakların ekonomi politikasına ve özellikle yerel kaynakların küresel ticari ekonomisiyle kesişen karmaşıklığına odaklanmıştır. Beşinci dönem, 1990'ların sonunda karşı argümanların, kaynak sıkıntısı ile çatışma arasında ilişki bulunmadığını belirttiği dönemdir⁶².

Çevresel bozulmalar ve değişimin ortaya çıkardığı sonuçlar hem akademik alanda hem de uluslararası toplumda bir takım soruları akla getirmiştir. Bu sorulardan en önemlilerinden biri çevresel bozulmalar ve değişimler devlet içinde ya da devletlerarasında nasıl sorunlar yaratacağı ile ilgilidir. Bir diğer önemli soru ise, ülkelerin bu sorunlarla mücadele edebilmesi için neler yapması gerektiğidir. Bu açıdan baktığımızda, çevresel güvenlik bağlamında sorulara cevap vermek ya da önlem alabilmek için ilk açıklamamız gereken husus kimin veya neyin çıkarlarının korunması gerektiğidir. Çıkarları korunması gereken devlet mi? Ekosistem mi? Yoksa insanlık mı? Çıkarları koruyacak olanlar kimlerdir? Yani başvuru nesnesini ve aktörleri belirlemek gerekmektedir⁶³. Çevresel güvenlik kavramının gelişimi, geleneksel güvenlik anlayışı içerisinde çevrenin risk alanı olarak algılanmasıyla başlamış ve günümüze kadar

⁶¹ K.Spillman ve G. Bachler, “ Environmental Crisis: Regional Conflict and Ways of Cooperation”. Environment and Conflict Project(ENCOP), Occasional Paper, No 14, s.4.

⁶² Bkz.,Simon Dalby, “ Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, sayı 18, Yaz 2008, ss. 179-195.

⁶³ Çağla Vural, *Hindistan Örneğinde İklim Değişikliği Politikalarının Çevresel Güvenlik Bağlamında Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2017, s.23.

güvenliğin nesnesi ve aktörleri açısından üç evrede gelişmiştir. Aşağıda çevresel güvenlik kavramının üç evrede gelişimini ve bu süreçte kavrama yönelik farklı yaklaşımlar açıklanacaktır.

1.5. Çevresel Güvenlik Kavramına Farklı Yaklaşımlar

Çevresel güvenlik kavramının gelişimi güvenliğin referans nesnesi ve aktörleri bakımından üç evrede meydana gelmiştir.

1.5.1. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı Bakımından Çevresel Güvenlik Yaklaşımı

Burada çevresel güvenlik kavramıyla ilgili şiddet ve çatışma unsurlarını içerecek şekilde dar bir tanımlama yapılmaktadır. Çevresel bozulmalar, kaynak kıtlıkları ve doğal kaynaklara erişim gibi çevresel sorunların çatışmalara yol açtığı kabul edilmiş, ancak bu konu geleneksel güvenlik konusu içerisinde değerlendirilmiştir. Bu yaklaşımdaki güvenlik anlayışı çatışmalara, şiddete, askeri açıdan tehditlere karşı güvende olmak üzerine kurulmuştur. Burada, çevresel bozulmalardan kaynaklanan kaynak kıtlıklarının çatışmalara neden olup olmadığı veya hangi koşullar altında gerçekleştiği sorusuna Thomas Homer Dixon ve ekibi araştırmalarıyla cevap aramaya çalışmışlardır. Yaptıkları araştırmaların sonucunda, çevresel kıtlık⁶⁴ ve çatışma arasında bağlantı kurulabileceğini açıklamışlardır.

Thomas Homer Dixon, yenilenebilir kaynak kıtlığının üç türünün olduğunu vurgulamaktadır. Bunlardan biri, doğal kaynakların kirlenmesi ya da bozulmasından kaynaklı “arz nedenli kıtlık”, ikincisi nüfus artışı ile kaynakların kullanımının artması “talep nedenli kıtlık” ve son olarak doğal kaynakların eşit dağıtılmamış olmamasından kaynaklı “yapısal kıtlık”tır⁶⁵.

Homer Dixon ve ekibinin çalışmaları sonucunda ulaştığı sonuçlar ise dikkat çekicidir. Homer Dixon ve ekibi, kıtlık ile anlaşmazlık/çatışmalar arasında bağlantılar kurmuş ve kıtlığın devletin sosyal kurumlarına ve yapısına zarar verdiğini ifade ederek ekonomik,

⁶⁴ Homer Dixon, çevresel değişim yerine çevresel kıtlık terimini kullanmıştır. Yazara göre çevresel değişim terimi, yenilenebilir kaynağın kalitesinin bozulmasında veya miktarının bozulmasında insan kullanımından kaynaklanan bir bozulma veya azalma söz konusudur. Çevresel değişimin yenilenebilir kaynak kıtlığının üç nedeninden sadece biri olduğunu ifade eder. Diğer nedenler; nüfus artışı ve kaynakların eşitsiz dağılımıdır. Çevresel kıtlık kavramı ise bu üç nedeni de içine barındırır.

⁶⁵ İbrahim Mazlum, s.28.

siyasal ve demografik etmenlerle birlikte kıtlığın devletin meşruluğunu azalttığını ve güvenlik sorunu olarak karşımıza çıkacağını vurgulamıştır. Çevre ve güvenlik ilişkisini değerlendirirken kaynakların kullanılabilmesi gibi belirli bir çerçeveden bakmıştır ve refah, hak gibi sosyal, ekonomik vb. özelliklerin dâhil edilmesini göz ardı etmiştir⁶⁶. Güvenlik konusunu değerlendirirken içerisine doğal nedenler nedeniyle ortaya çıkan çevresel tehditleri almamıştır⁶⁷. Homer Dixon’a göre küresel ısınma, iklim değişikliği ve ozon tabakasının incilmesi gibi çevresel bozulmaların savaşa yol açma ihtimalinin düşük olduğunu ifade etmiştir. Homer Dixon, yaptığı çalışmalarda referans nesnesini devletler olarak kullanmıştır bu nedenle de geleneksel güvenlik anlayışı içerisinde çevresel güvenlik yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir.

1990’lı yıllarda ise “Çevre ve Çatışma Projesi” Günther Baechler’in başkanlığında yürütülmüştür. Bu projenin odak noktası ise serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan toplumlarda hangi tür çevresel çatışmaların ortaya çıkacağıdır⁶⁸. Burada çatışmanın ticarete dayalı ve kalkınma stratejileri uygulayan ekonomilerde ortaya çıkacağı ifade edilmiştir. Homer Dixon’un araştırmalarına benzer şekilde bu projede de çevresel bozulma ve kıtlıkların sosyal, dini, etnik, ekonomik ve siyasal alanlarda anlaşmazlık ve çatışma olasılığını arttırdığı ifade edilmiştir. Bu proje kapsamında da Güneydoğu Asya ülkeleri, Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde vaka çalışmaları yapmıştır. Çorak ve yarı çorak alanlar, sınır aşan nehir havzaları, dağlık bölgeler, kentlerde bulunan yoksul bölgeler çevreden kaynaklı çatışma alanları olarak ifade edilmiştir⁶⁹.

Oslo Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü(PRIO) ise, yaptığı araştırmalarda çevresel güvenlik kavramı ve çatışmanın nedenleri üzerinde dururken ayrıca çevresel bozulmanın toplum üzerindeki etkisine ve uluslararası güvenlik açısından sonuçlarına odaklanmıştır.⁷⁰

Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı bakımından çevresel güvenlik yaklaşımında çevre sorunlarından kaynaklı olarak çatışmalara sebep olacağı üzerinde odaklanılmaktadır.

⁶⁶ Tarık Ak, *Ulusal Güvenlik-Çevresel Güvenlik Ekseninde Silahlı Kuvvetler Çevre İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Anabilim Dalı, Ankara, 2013 s.47.

⁶⁷ Tarık Ak, *Ulusal Güvenlik-Çevresel Güvenlik Ekseninde Silahlı Kuvvetler Çevre İlişkisi*, s.48.

⁶⁸ Tarık Ak, *Ulusal Güvenlik-Çevresel Güvenlik Ekseninde Silahlı Kuvvetler Çevre İlişkisi*, s.48.

⁶⁹ Tarık Ak, s.48, Bkz. Günther Baechler, “Why Environmental Transformation Causes Violence: a Synthesis”, *ECSP, Report-4*, 1998, ss.24-25.

⁷⁰ Detaylı Bilgi için Bkz. PRIO Strategy 2010-2013, PRIO Institute Council, 8 Aralık 2009, s.2.

Burada devlet hala önemli bir aktör olmaya devam etmektedir. Devletin egemenliği devam etmektedir. Burada amaç ulusal güvenliği sağlamaktır. Bu nedenle de doğal kaynakların kontrolünü sağlamak ulusal egemenliğin devamını sağlamak açısından önemli kabul edilmektedir.⁷¹

1.5.2. Uluslararası Güvenlik İhtiyacı Olarak Çevresel Güvenlik Yaklaşımı

Bu yaklaşımda en önemli tehdit olarak çevresel bozulmalar üzerine odaklanılmıştır. Çevresel bozulma gibi küresel çevre sorunlarına karşı ulus devletlerin yetersiz kalacağı düşünüldüğü için devletlerarasında işbirliği, küresel bir yönetim yani uluslararası bir işbirliği savunulmaktadır. Burada kavram ekolojik güvenlik kavramı ile de birbirine yakınlaşmaktadır. “*Ekolojik güvenlik*” bu çalışmanın kapsamına girmemesine rağmen burada kısaca bahsedilmesinin faydalı olacağı görüşündeyiz. Ekolojik güvenlik, ekosistem içindeki denge ve düzeni temel almaktadır. Ekolojik güvenlik insan faaliyetlerinden dolayı ekosistem dengesinin bozulmakta olduğunu ve bu dengenin yeniden sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Eğer ekosistem dengesi korunmazsa tüm canlıların yok olabileceğini ifade etmektedir. Çevresel güvenlik kavramıyla ekolojik güvenlik kavramı benzerlik göstermektedir. Ancak aralarında ki en önemli fark ekolojik güvenlik kavramının referans noktasını tüm ekosistem oluşturmaktadır. Ekolojik güvenliği insani güvenlik kavramının bir boyutu olarak veya çevresel güvenlik kavramının bir boyutu olarak kabul eden çevreler de vardır⁷².

Uluslararası Güvenlik İhtiyacı Olarak Çevresel Güvenlik Yaklaşımına göre çevresel bozulmanın iki türü bulunmaktadır. Birincisi, su kaynaklarının azalması, çölleşme, orman kaynaklarının azalması gibi mikro düzeydeki çevresel bozulmalardır ve bu bozulmalar çevrenin yanında birey güvenliğini de tehlikeye düşürmektedir. İkincisi ise, küresel ısınma, iklim değişikliği ve ozon tabakasının incilmesi gibi makro düzeydeki sorunlardır.⁷³ Birinci tür çevresel bozulmaya sebep olarak doğal kaynakların yanlış yönetilmesi ve aşırı nüfus artışı gösterilirken, ikinci türde ise küresel ısınma ve iklim

⁷¹ Tarık Ak, *Ulusal Güvenlik-Çevresel Güvenlik Ekseninde Silahlı Kuvvetler Çevre İlişkisi*, s.46.

⁷² Ekolojik Güvenlik kavramı detaylı bilgi için Bkz., Dennis Pirages, “Demographic Change and Ecological Security”, *Environmental Change and Security Project Report*, Sayı 3, Washington DC. Woodrow Wilson Center of International Scholars, 1997, ss.29-36. ; Steven Ney, “Environmental Security: A Critical Overview”, *Innovation*, Cilt 12, Sayı 1, 1999, s.10.

⁷³ Jessica Tuchman Mathews, “Redefining Security”, *Foreign Policy*, Sayı 68, No.2, Bahar 1989, ss.162-163.

değişikliği sonucunda buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi ve tarımsal alanlara zarar vermesi gibi olası olumsuz tehditler ön plana çıkmaktadır. Burada çevre ile çatışma ilişkisinden çok, doğrudan çevre sorunları üzerine odaklanılmıştır.

Uluslararası alanda işbirliğini savunan çevresel güvenlik yaklaşımına örnek olarak, bu çalışmanın da konusunu oluşturan Nil Havzası örnek gösterilebilir. Nil Havzasında ki anlaşmazlıkların çözümü için Nil Havzası Girişimi oluşturulmuştur. Nil Havzası ülkeleri bölgesel ticari ilişkileri geliştirmek, su kaynaklarının sürdürülebilir bir biçimde yönetimi gibi amaçlarla bu girişimi oluşturmuşlar⁷⁴.

1.5.3. İnsani Güvenlik Yaklaşımı Açısından Çevresel Güvenlik

“İnsani Güvenlik Yaklaşımı Açısından Çevresel Güvenlik”, temel inceleme birimi olarak bireyleri ele almaktadır⁷⁵. Bu yaklaşıma göre çevresel sorunlar, bozulmalar ve değişimlerin ortaya çıkaracağı sorunlar insan güvenliğini tehdit edecektir, bu nedenle de korunması gerekmektedir. İnsani güvenlik yaklaşımında insanların en temel ihtiyaçları olan yaşama, barınma, beslenme gibi haklarının korunmasından, şiddetin önlenmesi, siyasi ve medeni haklarına kadar her seviyede güvenliğinin sağlanması öngörülmüştür. Arthur Westing’e göre kapsamlı insan güvenliğinin birbiri ile iç içe geçmiş iki bileşeni vardır. İlki, askeri, ekonomik, sosyal ve insani alt bileşenleri içeren siyasal güvenliği, diğeri ise suya erişim, gıda, barınma, sağlık, istihdam şartları gibi konuları da içerisine alan çevresel güvenliği yerleştirmiştir. Kapsamlı insan güvenliğinin sağlanması için siyasi güvenlik ve çevresel güvenliğin ve onların alt bileşenlerinin sürdürülebilir ve tatmin edici olması gereklidir.⁷⁶

Çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiye dair üç farklı yaklaşım incelenmiştir. Bu üç yaklaşımının da ulaştığı ortak sonuç çevre sorunlarının çatışmaya yol açabileceğidir. Peki, çevre sorunları çatışmaya nasıl yol açmaktadırlar? Çevre sorunları ile çatışma arasındaki ilişki önceki bölümlerde ele alınan konular ışığında detaylı olarak incelenecektir.

⁷⁴ Sophie Chou ve diğerleri, “Water Scarcity in River Basins as a Security Problem”, *ECSP, Report3*, 1997, s.100.

⁷⁵ Tarık Ak, s.55.

⁷⁶ Arthur H. Westing, “ The Environmental Component of Comprehensive Security”, *Bulletin of Peace Proposal*, Cilt.20, Sayı. 2, 1989, s. 129.

1.6. Çevre Sorunları ile Çatışma Arasındaki İlişki

Çevresel bozulmalar ve kaynak kıtlıklarının anlaşmazlığa ve hatta devletlerarasında savaflara neden olabilecek bir tehdit olarak görülmesi çevresel güvenliğin en güçlü tezini oluşturmaktadır⁷⁷. Çevresel faktörler nedeniyle ortaya çıkan çatışmalar çevresel güvenlik konusunun gündemini oluşturmaktadır ve bu durum ulusal güvenliği savunan uzmanların da çevreyi meşru bir tehdit olarak görmeye başlamalarına yol açmaktadır.

Çevre, tarih boyunca bir savaş aracı olarak kullanılmıştır. Çevrenin, çatışma ve savaşlarda oynadığı rolü nedeniyle çevre ve çatışma bağlantısı son yıllarda araştırma konusu olmaya başlamıştır.

Çevre ile çatışma arasındaki ilişkiyi anlatmadan önce yenilenebilir kaynaklar üzerindeki çatışma ile yenilenemeyen kaynaklar üzerindeki çatışmalar arasındaki ayrımı bilmemiz gerekmektedir⁷⁸. Öncelikle çevresel güvenliğin en önemli unsurlarından birisini doğal kaynaklar oluşturmaktadır. Doğal kaynaklar birkaç temelde sınıflandırılabilir. İlk olarak, doğal kaynakları canlı ve cansız kaynaklar olmak üzere sınıflandırabiliriz. Canlı kaynaklar, ormanlar, balıklar, tarım ürünleri iken, cansız kaynaklar ise su kaynakları, madenler, fosil yakıtlar olarak sınıflandırılabilir. Bununla birlikte doğal kaynaklar, yenilenebilen ve yenilenemeyen kaynaklar olmak üzere de ikiye ayrılmaktadır. Örneğin su kaynakları yenilenebilen cansız bir doğal kaynaktır. Yenilenebilir kaynaklar üzerindeki anlaşmazlıklar veya çatışmalar genellikle kaynağın kalitesinin bozulması ve miktarının azalması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yenilenebilir kaynaklar, sürdürülebilir bir şekilde yönetilmezlerse kıt hale gelmektedirler. Yenilenebilen kaynak kıtlığı ile çatışma arasındaki ilişki ise dört gruba ayrılmaktadır. Bunlar doğrudan uluslararası çatışma, doğrudan ulus içi çatışma, dolaylı uluslararası çatışma ve dolaylı ulus içi çatışmadır. Doğrudan uluslararası çatışma, temel nokta ekilebilir alanlar, ormanlar ve su gibi yenilenebilen kaynakların nüfus artışı ve çevresel bozulma ile birleşerek uluslararası çatışmalara neden olmasıdır. Doğrudan ulus içi çatışma, bu kaynaklara erişim konusunda çıkan sorunların ulus içi çatışmalara neden olmasıdır. Dolaylı uluslararası ve ulus içi çatışmalarda, yenilenebilen kaynak kıtlığının diğer ekonomik ve sosyal faktörlerle

⁷⁷ Yasemin Kaya, *a.g.e*, s.49.

⁷⁸ Daniel Schwartz ve Ashbindu Singh, *Environmental Conditions, Resources and Conflicts*, UNEP, Kenya, 1999, ss.7-9.

birleştğinde devletlerarasında ve devlet içinde çatışmalara yol açmasıdır⁷⁹. Yenilenebilir kaynaklar üzerindeki çatışmalara çevresel çatışmalar da denilmektedir⁸⁰.

Yenilenemeyen kaynaklar; fosil yakıtlar, petrol ve madenler şeklinde sınıflandırılabilir. Burada kaynaklar kendilerini yenileyemedikleri için kalitesinin bozulması gibi bir unsur söz konusu olmamaktadır. Yenilenemeyen kaynaklar da bu nedenle genellikle *doğal kaynak çatışmaları* olarak adlandırılmaktadır⁸¹. Burada kaynağa erişim ile ilgili sorunlar mevcuttur. Ancak burada keskin bir ayırım yapmak zordur çünkü zaman zaman petrol gibi yenilenemeyen kaynakların kullanımı etkisiyle ortaya çıkan sera gazı gibi sorunlar da çevresel çatışmalar olarak değerlendirilebilmektedir⁸².

Doğal kaynakları sınıflandırmak için üçüncü kriter ise sosyo-ekonomik sınıflandırmadır. Topluluklar içinde veya arasında doğal kaynakların elde edilmesi için gerekli olan mülkiyet hakları ve satın alma gücünün eşitsiz dağılımını kapsamaktadır. Örneğin su kaynakları hayati önem taşıyan bir kaynak iken, petrol ekonomik değeri olan bir kaynaktır.

Bu sınıflandırmalara baktığımızda doğal kaynak çatışmalarında kaynakların ekonomik amaçlarla kullanıldığını görebilmekteyiz. Örneğin petrol ekonomik bir değer taşımaktadır ve ülkelerin ekonomisini etkilemektedir, bu nedenle de bundan doğan sorunlar çatışmaları doğrudan etkileyebilmektedir. Buna karşılık çevresel çatışmalar dolaylı olarak etkilemektedir. Çünkü bir yenilenebilir kaynağın miktarının azalması veya kalitesinin bozulması ve suya erişim sorununun yaşanması bir ülkenin tarımsal üretimini ve ekonomik refahını azaltır, bu da hem sosyo-kültürel ve hem de siyasi açıdan ülkeyi etkileyen bir sonuç ortaya çıkarır.

Çevresel güvenlik ile çevresel çatışma arasındaki ilişki üzerindeki araştırmalar 1960'larda başlamıştır. Çevresel güvenlik ile çevresel çatışma arasındaki ilişki konusundaki çalışmalarda genellikle iki ekol ön plana çıkmaktadır. İlki Neo-Malthuscu okuldur. Çalışmalarını Thomas Malthus'un görüşlerine dayandırarak yapan okul, kaynak

⁷⁹ Daniel Schwartz ve Ashbindu Singh, ss.7-9.

⁸⁰ İbrahim Mazlum, *Çevresel güvenlik ve Ortadoğu bölgesinde sınırı aşan sular: Dicle-Fırat havzası örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2003,ss.13-14.

⁸¹ İbrahim Mazlum, *a.g.e.*,s.14.

⁸² Stephan Libiszewski, "What is an Environmental Conflict?", *ENCOP Occsional Paper No.1*, Temmuz, 1992, https://www.files.ethz.ch/isn/236/doc_238_290_en.pdf (Erişim Tarihi: 18.03.2019) ss.3-4.

savaşları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu okulun savunduğu temel görüşe göre ise çevresel kaynakların kısıtlanması anlaşmazlığa yol açmaktadır. Neo-Malthuscu okula göre kaynaklar sınırlıdır ve nüfus sürekli artmaktadır. Nüfusun artması kıtlığı da arttırmaktadır. İkinci okul ise; Ekolojik okuldur. Ekolojik okulun savunduğu temel görüş ise çevresel değişimlerin doğrudan olarak küresel barış ve güvenliğe zarar vermesidir⁸³.

1.6.1. Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (PRIO)

Yukarıda da bahsedildiği üzere çevre ile çatışma arasındaki ilişkiyi irdelemek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki UNEP (Birleşmiş Milletler Çevre Programı) ve PRIO(Oslo Barış Çalışmaları Enstitüsü) tarafından ortaklaşa yürütülen bir çalışma olan “*çevresel güvenlik çalışmaları programı*”dır. Bu çalışmada ağırlıklı olarak Afrika Boynuzu üzerinde incelemeler yapılmıştır⁸⁴. Bu araştırma, iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup araştırmada, “çevresel bozulma toplumsal ve uluslararası güvenlik için nasıl sonuçlar ortaya çıkarabilir? Sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır⁸⁵. Bu çalışma sonrasında çevrenin savaş sebeplerinden biri olabileceği sonucuna varılmıştır. Bunun yanında çevre ile çatışma arasındaki ilişkiyi kabul etmelerine rağmen çevresel kıtlığı savaşın tek bir nedeni olarak görmemekte, tetikleyen bir unsur olarak kabul etmektedirler. Kıt kaynaklar üzerinde oluşan rekabetin bir güvensizlik ortamı oluşturacağı ve bu güvensizlik durumunun da çatışmalara yol açabileceği sonucuna varmışlardır. İkinci grup araştırma ise, iç savaşa neden olan etkileri bulmaya çalışmaktadır. Buna göre ise çatışmaya yol açan temel nedenler, az gelişmişlik, sömürgeci miras ve çevresel baskılar olarak belirlenmiştir⁸⁶.

1.6.2. Homer-Dixon ve Toronto Grubu

Çevre ile çatışma arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer çalışma ise Toronto Grubu çalışmalarıdır. Toronto Grubu Thomas Homer Dixon öncülüğünde iki önemli proje gerçekleştirmiştir. Bu projelerden ilki Çevresel Değişim ve Şiddetli Çatışma Projesi

⁸³ Seçil Mine Türk, *Marmara Denizinde Çevresel Güvenlik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi(Kent ve Çevre Bilimleri), Ankara,2008, ss. 96-97.

⁸⁴ Detaylı bilgi için Bkz. , John Markasis, *National and Class Conflict in the Horn of Africa*, Cambridge., Cambridge University Press, 1987

⁸⁵ Seçil Mine Türk, *a.g.e.*, s.106.

⁸⁶ Seçil Mine Türk, *a.g.e.*, s.106.

(ECACP), ikincisi ise Çevre, Nüfus ve Güvenlik Projesi (EPS)'dir. Homer Dixon ve Toronto Grubu Neo-Malthuscu okulun görüşlerini benimsemektedirler. Toronto Grubu çalışmalarını yaparken iki temel soruya cevap aramaktadır. Birincisi; çevresel kıtlıkların şiddete yol açıp açmayacağıdır. Burada gelişmekte olan ülkelerdeki çevresel kıtlıklar üzerinde odaklanılmıştır. İkinci soru ise eğer çevresel kıtlık şiddete yol açmaktaysa bu nasıl gerçekleşmektedir?⁸⁷

Toronto Grubuna göre çevresel kıtlığa yol açan üç ana neden vardır; çevresel bozulmalar, nüfus artışı ve kaynakların eşit olmayan biçimde dağılmasıdır. Toronto Grubunun araştırmalarına göre iki tür çevresel bozulma vardır. Bunlar kaynakların aşırı kullanımı ve kaynakların kirlenmesidir. Kaynağın miktarındaki azalma ve kaynağın kirlenmesi yani kalitesinin bozulması, kaynakların tükenmesine neden olmaktadır. Nüfusun artması ile de kaynaklar her birey için küçük parçalara bölünmektedir. Böylece eşit olmayan kaynak dağılımı nedeniyle bazı gruplar görece daha az pay almaktadırlar. Homer-Dixon'a göre kaynakların miktarının azalması ve kalitesinin bozulması tek başına bir çatışma çıkarmayabilir ama bu sorunlar kaynakların eşitsiz dağılımı ile bir arada olursa çatışma ortaya çıkabilir⁸⁸. Bununla birlikte çevresel kıtlığa yol açan üç neden aynı zamanda üç tür kıtlığa da yol açmaktadır. Bu kıtlık türleri daha önceki başlıkta da ifade ettiğimiz gibi arz nedenli kıtlık, talep nedenli kıtlık ve yapısal kıtlıktır.

Toronto Grubu çalışmalarını yaparken bilinçli olarak geniş ölçekli çevre sorunlarından ziyade su, ormanlar, ekilebilir tarım alanları, balık stoklarının azalması ve kalitesinin bozulması meselelerine odaklanmıştır. Çünkü iklim değişikliği, küresel ısınma gibi geniş ölçekli çevresel meselelerin gelişmiş ülkeler tarafından bir çevre sorunu olarak görüldüğünü ve bu sorunun da 21.yüzyıl'ın ilerleyen dönemlerine kadar ortaya çıkmayacağını, buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde hali hazırda su, balık, toprak ve orman gibi kaynakların kıtlığı sıkıntısının mevcut olduğunu ileri sürmüştür⁸⁹. Bununla birlikte su kıtlığı, ormansızlaşma ve tarım alanlarının tahribatı gibi çevresel sorunların sosyal yapılara iklim değişikliği ve küresel ısınmadan daha çok zarar verdiğini ifade etmişlerdir. Araştırmalarını yaparken konuyu dar bir çerçevede ve çatışma merkezli

⁸⁷ Seçil Mine Türk, *a.g.e.*, s.97.

⁸⁸ Seçil Mine Türk *a.g.e.*, s.102.

⁸⁹ Thomas Homer Dixon, " Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases", *International Security*, Sayı 19, No. 1 , (Yaz, 1994), ss. 7-8.

olarak ele almışlardır. Bu şekilde konunun daha kontrol edilebilir olduğunu ve araştırma yapmanın daha kolay olduğunu savunmuşlardır.

Homer Dixon ve ekibine göre, çevresel değişimler öncelikle gelişmekte olan ülkeleri etkileyecektir. Çünkü gelişmiş ülkeler maddi kaynaklara sahiptir ve gelişmekte olan ülkeler bu kaynaklardan yoksundurlar. Homer Dixon, gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkabilecek sorunlarla başa çıkabilmek konusunda daha yetersiz olduklarını ileri sürmektedir⁹⁰.

Çalışma yöntemi olarak ise, araştırmalarını süreç izleme yoluyla yapmışlardır. Çatışmaların çevresel kıtlıktan kaynaklandığına inandıkları 12 tane örnek olay seçmişlerdir. Seçilen örnek olaylar, Meksika(Chiapas), Ruanda, Haiti, Güney Afrika, Senegal- Moritanya, El Salvador-Honduras, Peru, Batı Şeria, Gazze, Pakistan, Hindistan ve Filipinlerdir. Bu örnek olayların incelenmesi sonucu çevre ve çatışma arasında dolaylı da olsa ilişki olduğu ortaya çıkartılmıştır. Bununla birlikte su, orman, ekilebilir araziler ve balık avlanma alanları gibi yenilebilir kaynakların kıtlığının ekonomik olarak bir çöküşe neden olduğu, bu durumun da toplumsal bölünme ve göç gibi istenmeyen sosyo-ekonomik etkilere neden olduğunu ve bu etkilerin de çatışmayı tetiklediğini ileri sürmüşlerdir⁹¹.

Bu çalışmalardan ulaşılan bir diğer sonuç ise çevresel kıtlığın çok nadir durumlarda doğrudan devletlerarası çatışmalara yol açtığıdır. Çatışmaların genellikle gruplar arasında olduğu belirtilmiştir. Yenilenebilen kaynaklar arasında devletlerarası çatışmaya en çok neden olan kaynak ise sudur. Su kaynakları üzerinde de çatışma ve savaşların yaşanmasını da birçok koşula bağlanmıştır. Bu koşullar ikinci bölümde detaylı olarak incelenecektir.

Toronto Grubuna göre yerel çevresel kaynaklar daha verimli bir şekilde kullanılarak kaynak kıtlığının etkisi azaltılabilir veya uyum sağlanabilirler⁹².

Homer Dixon ve Toronto Grubu çatışmaları incelerken üç teorik kuram üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bunlardan ilki saldırganlık teorileri, sivil savaşlar, isyanlar, darbeler,

⁹⁰ Thomas F. Homer Dixon, “ On the Threshold ...” , s.88.

⁹¹ R. A Mathew, T. Gaulin ve B. McDonald, “The Elusive Quest: Linking Environmental Change and Conflict”, *Canadian Journal of Political Science*, cilt 36, s. 4, s. 860.

⁹² Thomas Homer Dixon ve Valerie Percival, *Environmental Scarcity and Violent Conflict: Briefing Book*, Toronto: University of Toronto Project on Environment, Population and Security, 1996, s.6.

gerilla savaşları gibi daha çok sivil savaşları açıklamak amacıyla bireysel psikolojiye odaklanır. İkincisi, grup kimliği teorileri, etnik kimlik, milliyetçilik ve dini içeren çatışmaları açıklamaya yardımcı olmak için sosyal psikolojiyi kullanır. Üçüncüsü ise genellikle mikroekonomi ve oyun teorisinin varsayımlarına dayanan yapısal teoriler, algılanan dış kısıtlamalar karşısında aktörlerin rasyonel hesaplamalarından kaynaklanan çatışmaları açıklamaktadır⁹³. Homer Dixon ve Toronto Grubu yukarıda açıklanan bulgulardan yola çıkarak üç tür çatışmanın ortaya çıkabileceğini ifade etmişlerdir. Bunlar, basit kıtlık çatışmaları, grup kimliği çatışmaları ve göreceli yoksunluk çatışmalarıdır.

Basit kıtlık çatışmaları; Homer Dixon’a göre basit kıtlık çatışmaları genellikle yapısal teorilerle açıklanmaktadır. Bu çatışma türü devletlerin çıkarlarını rasyonel bir biçimde sıfır toplamı veya negatif toplamı olarak hesapladıklarında ortaya çıkması muhtemel çatışmalar olarak görülür⁹⁴. Bununla birlikte basit kıtlık çatışmaları sabit ya da azalan doğal kaynaklar için devletlerarasında görülen çatışmalardır. Bu konuda geçmişte petrol ve madenler gibi yenilenemeyen doğal kaynaklar üzerinde çatışmalar mevcuttur. Basit kıtlık çatışmaları su kaynakları, balık havzaları, ekilebilir araziler ve ormanlar gibi yenilenebilir kaynakların kıtlığından dolayı da ortaya çıkabilmektedir.⁹⁵ Yenilenebilir kaynaklar arasında devletlerarası çatışmaya en çok neden olan kaynak ise su kaynakları olarak göstermektedir.

Grup kimliği çatışmaları; Homer Dixon bu çatışma türünü grup kimliği teorileri ile açıklamaktadır ve söz konusu çatışma türünün çevresel değişimler sonucunda artan nüfus hareketlerinden kaynaklanmakta olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca artan nüfus hareketleri nedeniyle farklı etnik ve kültürel gruplar yoksunluk ve baskı altına girmektedirler. Bu konuya örnek olarak ise Bangladeş-Assam bölgesini vermektedir ve bu durumu göçe bağlamaktadır. Göçmenler, göç ettikten sonra gittiği toplumda kendilerini dışlanmış hissetmektedirler, bu da çatışmalara yol açabilmektedir. Ancak çatışma unsuru oluşturabilmeleri için içinde bulundukları toplumdan ya da herhangi bir devletten destek almaları gerekmektedir⁹⁶.

⁹³ Thomas F. Homer Dixon, “ On the Threshold ...” ss. 105-106.

⁹⁴ Thomas F. Homer Dixon, “ On the Threshold ...” , ss.106-107.

⁹⁵ Basit kıtlık çatışmaları ile ilgili detaylı bilgi için bkz. T. Homer Dixon, *Environment, Scarcity and Violence*, Princeton University Press,1999 ss.137-141.

⁹⁶ Thomas F. Homer Dixon, “ On the Threshold ...” ss.108-109.

Göreceli yoksunluk çatışmaları; Bu tür çatışmalarda ekonomik olarak sorunlar yaşayan ülkelerde toplum içinde bazı gruplar ekonomik sorunlardan dolayı kendilerini daha fazla mutsuz hissedecek ve bu memnuniyetsizlik ile diğer gruplar arasındaki çekişme ciddi bir boyuta erişecektir. Homer Dixon'a göre bir ülkenin ekonomik bozulması ne kadar hızlıysa o ülkede yaşayan farklı gruplar arasındaki anlaşmazlık o kadar büyük olmaktadır. Özellikle de gruplar arasında bir çekişme söz konusu ise ve gruplardan biri ülke içinde ki kaynaklardan yeterince faydalanamadığını düşünüyorsa gruplar arasında iç çatışma ortaya çıkabilmektedir⁹⁷. Homer Dixon söz konusu çatışma türüne Meksika'daki Chiapas ayaklanmalarını örnek vermiştir.

1.6.3. Çevre ve Çatışma Projesi (ENCOP)

Çevre ile çatışma arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer çalışma ise Günther A. Bachler öncülüğündeki Zürih Güvenlik Çalışmaları ve Çatışma Araştırmaları Merkezi ile Kurt R. Spillmann öncülüğündeki Bern İsviçre Barış Vakfının birlikte yürüttüğü ENCOP(Çevresel Çatışma Projesi) projesidir. Bu proje 1992 yılında başlamış ve 1996 yılında ismini değiştirerek ECOMAN (Çevresel Çatışma Yönetim ve Sürdürülebilir Kalkınma) adını almıştır. ENCOP projesi, su, ormanlar ve hava gibi yenilenebilir doğal kaynakların yanlış kullanımı ve sürdürülebilir bir şekilde tüketilmemesinden kaynaklı olarak devletlerarasında çatışmalar oluşabileceğini ve çevresel bozulma ve kaynak kıtlıklarının siyasi sosyal, ekonomik, etnik ve dini her türlü alanda şiddeti artırabileceğini ifade etmiştir. Bunlar, çevresel bozulma nedenli geleneksel çatışmalardır. Bu çevresel bozulmaların temel nedenleri, yenilenebilen kaynakların aşırı kullanımı, kaynağın kalitesinin bozulması(kirlenme) ve yaşama alanlarının fakirleşmesidir⁹⁸.

Bu noktada ENCOP'un üzerinde çalıştığı bazı konuları örnek vermemiz gerekirse; Sudan'daki iç savaşta çevrecilerin ve mültecilerin önemi, Nijerya'daki çevresel bozulmaların etnik ilişkiler üzerindeki etkisi, Ruanda'da çevresel gerilim, etnik temizlik, Orta Asya'da çatışma kaynağı olarak su kıtlığı ve toprağın kalitesinin bozulması. Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere ENCOP, çevresel bozulmaların ve kaynak kıtlıklarının hemen hemen her alanda sorun teşkil edeceğini ileri sürmektedir⁹⁹.

⁹⁷ Thomas F. Homer Dixon, " On the Threshold ...", s.109.

⁹⁸ Stephan Libiszewski, a.g.e, s.15.

⁹⁹ K.Spillman ve G. Bachler, a.g.e, ss. 1-8.

ENCOP, dört tip kaynak kıtlığı sınıflandırması yapmıştır. Bu sınıflandırmalardan ilki fiziksel kıtlıktır. Fiziksel kıtlık; doğal kaynağın sadece sınırlı miktarda olduğunu ifade eden kıtlıktır. İkincisi, jeopolitik kıtlıktır. Jeopolitik kıtlıkta kaynakların yeryüzünde eşit bir şekilde var olmadığı, bu nedenle de bu kaynaklara sahip olmayan ülkelerin bu kaynaklara olan bağımlılığından kaynaklanan kıtlık türüdür. Üçüncüsü ise, sosyo-ekonomik kıtlıktır. Sosyo-ekonomik kıtlığın doğal kaynağı elde edebilmek için gerekli olan alım gücünün toplumlararası eşitsizlik doğurmasından dolayı ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Dördüncüsü ise çevresel kıtlıktır. Çevresel kıtlık, kaynakların çevresel bozulmalarından dolayı oluşan kıtlık türüdür¹⁰⁰.

ENCOP çalışmaları çevre sorunlarının neden olduğu 7 tür çatışma olduğunu belirtmektedir. Bunlar; Etno-politik çatışmalar, merkez-çevre çatışmaları, bölgesel göç çatışmaları, sınır aşan göç çatışmaları, demografik nedenli çatışmalar, sınır aşan su havzalarından kaynaklanan çatışmalar ve kaynakların neo-kolonyal bir biçimde çıkarılmasından dolayı uzak bölgelerde olan uluslararası çatışmalardır¹⁰¹.

ENCOP çalışmaları da Toronto grubuna benzer bir şekilde çevresel etkilerin doğrudan çatışmaya yol açmadığını, ancak çevre sorunlarının yarattığı toplumsal etkilerin çatışma konusunda belirleyici olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu durumu konumuzu oluşturan su kaynaklarının kalitesinin bozulması ve kıtlık durumu üzerinden açıklamak gerekirse, olası bir su miktarının azalması ve kalitesinin bozulması durumunda tarıma bağımlı olarak yaşayan toplumlarda sorunlar ortaya çıkacaktır. Tarımdan alınan verim azaldıkça yoksulluk artacaktır. Bununla beraber artan nüfus su kaynaklarına olan ihtiyacı daha da arttıracaktır. Bu noktada daha önce de belirtildiği üzere hem toplumsal yönden, hem de ekonomik yönden sorunlar meydana gelecektir ve bunlar da çatışmaları tetikleyen unsurlardır.

¹⁰⁰ ENCOP dört kıtlık sınıflandırmasını yaparken Judith Rees'in tipolojisinden yararlanmıştır. Detaylı bilgi için Bkz., Judith Rees, "Resources and the Environment : Scarcity and Sustainability", Robert Bennet ve Robert Estall(der.), Global Change and Challenge: Geography for the 1990's içinde , London: Routledge, 1991, ss.5-26.

¹⁰¹ Çalışmamızın konusu gereği sınıraşan su havzaları üzerinde ki çatışmaları inceleyeceğiz. Ancak konumuzla bağlantılı olan bazı çatışma türlerine de değinmeye çalışacağız. Detaylı bilgi için Bkz., Günther Baechler, "Why Environmental Transformation Causes Violence: A Synthesis", Environmental Change and Security Project Report, Sayı 4 (Bahar 1998), ss. 26-31.

BÖLÜM 2: ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA SU KAYNAKLARI

Çevresel güvenliğin üç boyutu bulunmaktadır. Birincisi, *“insan ve diğer canlı varlıkların yaşamlarını tehlikeye düşürecek olan çevresel kriz”* boyutu¹⁰², ikincisi, *“çevre sorunlarının siyasal ve ekonomik hayatı etkileyen boyutu”*¹⁰³ ve üçüncüsü ise *“çevresel kaynakların bölüşülmesi ve çevre kaynaklı sorunların ülkeler arasında veya topluluklar arasında anlaşmazlık veya çatışmalara yol açma boyutudur”*¹⁰⁴. İlk boyut, küresel ısınma, iklim değişikliği ve ozon tabakasının incilmesi gibi gezegenimizin yaşam destek sistemlerinin yıpranması ile ilgilidir.

Bu çalışmanın kapsamı dâhilinde olan ikinci ve üçüncü boyut ise özellikle doğal kaynakların nitelik ve nicelik olarak bozulmasıyla ortaya çıkabilecek sonuçlarla ilgilidir. İlk olarak Toronto Grubu ve ENCOP çalışmalarında da incelenen su gibi yenilenebilen fakat gerekli önlemler alınmazsa nicelik ve nitelik bakımından kısıtlılabilecek kaynaklardan dolayı ortaya çıkabilecek sorunlar üzerinde durulması gerekmektedir. Su kaynakları üzerinde, hem insan faaliyetleri, hem de doğanın yarattığı değişimler nedeniyle çift yönde gelişen baskı vardır. Özellikle su sıkıntısı olan bölgelerde aşırı nüfus artışı, kırsal kesimden kentlere doğru artan göç ve sonucunda oluşan nüfus değişimleri, sanayileşme ile sosyo-ekonomik refahın artması, tarımsal, evsel ve sanayi kaynaklı kirlilik, küresel iklim değişikliği sonucu yağış rejimlerinin değişmesi gibi pek çok unsur su kaynakları üzerinde baskıyı arttırmaktadır. Su kaynakları konusundaki en önemli uyumsuzluklar ise sınır aşan sularda görülmektedir. Artan su sıkıntısı, coğrafi koşullar ile de bir araya gelince, kıyıdaş ülkeler arasında uluslararası nehrin kullanımına ilişkin anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. İlk bölümde incelenen çevre ile çatışma arasındaki ilişkinin temel niteliklerinden de yola çıkarak, bu bölümde, çalışmanın konusunu oluşturan çevresel güvenliğin kapsamına giren ve çevresel bir kaynak olan sınır aşan su kaynaklarının kalitesinin bozulması ve miktarının azalması durumlarında ülkeler arasında çatışmaya yol açıp açmayacağı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu nedenle öncelikle dünyadaki suyun durumunu gözler önüne serip ardından su kaynakları ile anlaşmazlık arasındaki

¹⁰² Ruşen Keleş ve Birol Ertan, *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitapevi Yayınları, 2002, s.241.

¹⁰³ Ruşen Keleş ve Birol Ertan, *a.g.e.*,s.241.

¹⁰⁴ Ruşen Keleş ve Birol Ertan, *a.g.e.*,s.241.

ilişkiyi kavramsal boyutta incelendikten sonra suyun kullanımı, suyun kalitesinin bozulması gibi su kaynaklarının niteliği ve niceliğini etkileyen durumlardan kaynaklanan uyumsuzluklar ve daha sonra ise su kaynakları ile çatışmayı etkileyen etmenler incelenecektir.

2.1. Dünyada Su Kaynaklarının Durumu ve Eşitsiz Dağılımı

Su dünyada yaşamın ana unsurlarından biridir ve oksijenden sonra gelen en önemli madde olarak bilinen, hidrolojik döngüye ve iklim kontrolüne yardımcı olan, doğal çevrimlerle yenilenebilen dünya ekosisteminin önemli bir bileşenidir. Dünyanın toplam yüzölçümü 510 milyon km²'dir. Bu alanın yaklaşık %71'ini okyanuslar oluştururken, %29'u ise karalardan oluşmaktadır. Su kaynakları açısından baktığımızda ise önemli bir faktör kara ve deniz yüzeylerinin iki yarım kürede arasında dengesiz dağılımıdır.

Robin Clark'a göre "*dünyadaki tüm sular bir araya getirilseydi 1384 km çapında bir topun içine sığardı*"¹⁰⁵. Ancak su kaynakları yeryüzünde eşit olarak dağıtılmamıştır. Eşit dağıtılmamış olmasının yanı sıra dünyadaki toplam su miktarının çok azı tatlı ve içilebilir durumdadır. Dünya yüzeyine düşen ve kullanımından belli süre sonra bir döngü içinde tekrar biriken sulara *yenilenebilir tatlı su* denmektedir. Yenilenebilir tatlı sular yüzey suları ve yer altı suları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ancak bu kaynakların da hepsi tatlı değildir. Derin yer altı suları acıdır ve kullanıma uygun değildir.¹⁰⁶ Grafik 1 de de gösterildiği gibi 2019 yılında Birleşmiş Milletler Dünya Su Gelişim Raporuna göre dünyada %97,5 tuzlu su, %2,5 tatlı su bulunmaktadır. Dünya üzerinde ki toplam tatlısu miktarı 35 milyon km³'tür. Bu miktar dünya üzerindeki toplam suyun yaklaşık %2,5'ine tekabül etmektedir. Ancak %2,5'in de yalnızca %1'lik kesimi kullanılmaya uygundur.¹⁰⁷. Geriye kalan tatlı suların çoğunluğu yüksek dağlarda, kutuplarda, buzullarda ve yeraltı rezervlerinde bulunmaktadır. Su her ne kadar kendini yenileyen ve tükenmez bir kaynak olarak görülse de dünyada kullanılabilir su miktarında bir artış olmamaktadır. Kullanabildiğimiz %1'lik yenilenebilir tatlı su miktarı da yıllar içerisinde iklim

¹⁰⁵ Robin Clarke, *Water: The International Crisis*, The MIT Press, Cambridge, Massachusettes, 1993, s.8.

¹⁰⁶ Dursun Yıldız, *Su'dan Savaşlar*, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, ss.25-26.

¹⁰⁷ "Leaving No One Behind", The United Nations World Water Development Report 2019, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367306> (Erişim tarihi, 8.6.2019).

değişikliği, küresel ısınma, nüfus artışı, su kalitesinin bozulması ve miktarının azalması gibi faktörler nedeniyle tehdit altındadır.

Grafik 1: Dünyadaki Su Kaynaklarının Dağılımı

Kaynak: www.bilimteknik.tubitak.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.09.2020).

Grafik incelendiğinde ise dünyada tatlı suyun dağılımında kuzey-güney yarımküre arasında eşitsizlik göze çarpmaktadır.

Tablo 2: Tatlı Su Kaynaklarının Yeryüzünde Dağılımı

KITALAR	Nüfus(%)	Su kaynağı
Kuzey Amerika	8	15
Güney Amerika	6	26
Avrupa	13	8
Afrika	13	11
Asya	60	36
Avustralya ve Adalar	1	5

Kaynak: Dursun Yıldız, *Sudan Savaşları*, Truva Yayınları, İstanbul, 2010,s.27.

Dünyada kullanılabilir tatlı su kaynağının yenilenebilmesi için en önemli faktör yağışlardır. En çok yağış alan bölgeler ise su varlığı bakımından zengin olan Amerika

Kıtası, Asya'nın kuzeyi, Avustralya ve Orta Avrupa'dır. Su yoksulu bölgeler ise Ortadoğu ve Afrika Bölgelerinde yer almaktadır. Ancak yağışlar su zenginliği konusunda tek kıstas değildir. Bu konuda sanayileşme, nüfus, suyun kullanımı gibi pek çok faktör belirleyicidir. Bununla birlikte Tablo-2 de görüldüğü üzere dünyadaki tatlı su kaynaklarının dağılımı ile nüfus dağılımı ve gelişmişlik düzeyi arasında birkaç istisna bölge haricinde eşitsizlik vardır.

2.2. Su Kaynakları ile Anlaşmazlık Arasındaki İlişki ve Anlaşmazlığa Yol Açan Nedenler

Tüm canlılar yaşamlarını devam ettirebilmek için suya ihtiyaç duymaktadır. Su kaynakları canlılar için yaşamın temel kaynağı olmasının yanı sıra medeniyetlerin kurulmasında da çok önemli rol oynamıştır. Tarihte insanlar su kaynaklarının etrafında şehirler ve medeniyetler kurmuştur. Bu medeniyetlere örnek olarak Nil Nehri'nde Mısır, Fırat-Dicle'de Mezopotamya, İndus Nehri'nde Pakistan gösterilebilir. Karl Wittfogel, Nil, Dicle, Fırat ve İndus nehirlerini “ su medeniyetleri” olarak adlandırmaktadır¹⁰⁸. Bütün bu uygarlıklar, büyük sulama sistemleri kurmuş ve topraklarını verimli hale getirmişlerdir. Su kaynakları ülkelerin varlıklarını devam ettirebilmesi, ulusal ve uluslararası güvenliklerini koruyabilmesi ve ekonomik gelişimlerini devam ettirebilmeleri açısından çok önemli bir unsurdur. Su, varlığı ile büyük ulusların kurulmasına ve yükselmesine yol açarken, yokluğu ile de ulusların çöküşüne yol açabilmektedir. Örneğin Mezopotamya'daki Sümer uygarlığının çöküşünün uzun süren kuraklıklar ve toprakta tuzlanmaya sebep olan kötü sulama tekniklerinden kaynaklandığına inanılmaktadır.

Suyun böylesi önemli ve politik bir konu olmasının nedeni ise onun akışkanlığından kaynaklıdır. Malin Falkenmark, suyun topografik eğim doğrultusunda akarak ülke sınırlarını kesebildiğini ve böylece birden fazla ülkenin sınırları içerisine girerek akabildiğini söylemektedir. Böyle durumlarda su bir ülkenin sınırını aşarak başka bir veya birkaç ülke topraklarından geçtiği için suyun her türlü kullanımında birden fazla ülke söz sahibi olmaktadır. Bu durumda ortaya anlaşmazlıklar çıkabilmektedir. Su anlaşmazlıklarının yaygın olarak görüldüğü yerler ise sınır aşan su kaynaklarıdır.

¹⁰⁸ Abdullah Kıran, *Ortadoğu'da Su Bir çatışma ya da uzlaşma alanı*, Kitap Yayınevi, 2013, İstanbul, s.28.

Buradan yola çıkarak **Sınır aşan sular**, “iki veya daha fazla egemen devlet tarafından paylaşılan, beraberinde uluslararası tatlı su, uluslararası yeraltı suları ve uluslararası büyük deniz ekosistemlerini içeren su kaynaklarıdır”¹⁰⁹. Çevre sorunları ve çevresel bozulmaların 21. yüzyılın başından itibaren artan ivmesi, su kaynakları üzerinde de baskı oluşturmaktadır. Nüfusun hızla artması da su kaynaklarına olan talebi daha çok arttırarak mevcut su sorununun büyümesine yol açmaktadır. Suyu olan talep artarken su arzının azalması ile suyun önemi daha çok ortaya çıkmış böylece ulusal ve küresel düzeyde su konusuna ilgi artmıştır. Bu nedenle, sınır aşan sular tüm ülkelerin gündeminde önemli bir noktada yer almaktadır. Ortak kullanılan sularda suyun miktarındaki değişim ve suyun kalitesinin bozulması ülkeler arasındaki ilişkileri de etkilemektedir. Çünkü birden fazla devletten geçen su kaynaklarının kullanılması sırasında siyasi, çevresel ve ekonomik çıkar çatışmaları meydana gelebilmektedir.

Tablo 3: Sınır aşan Nehir Havzaları

Kıta	Sınır aşan Nehir Havzası Sayısı
Afrika	60
Kuzey ve Orta Amerika	39
Güney Amerika	38
Asya	53
Avrupa	73
Toplam	263

Kaynak: Dursun Yıldız, *Su'dan Savaşlar*, Truva Yayınları, İstanbul, 2010,s.135.

Tablo 3’te görüleceği üzere dünya üzerinde 263 adet sınır aşan su havzası bulunmaktadır. 145 ülke ise paylaşılan nehir havzalarında yer almaktadır. Kıtalarla göre dağılım incelendiğinde ise, Afrika ve Güney Amerika’nın yüzey alanının yaklaşık %60’ı, Kuzey Amerika’nın ise %40’ını sınır aşan su havzaları oluşturmaktadır¹¹⁰. Suyun kıt bir kaynak olduğu yerlerde devletler, sınırlı kaynak üzerinde rekabet edebilmektedir. Böylece suya erişim konusu devletler tarafından ulusal güvenlik meselesi olarak algılanmaktadır. Suyun akışkanlığı geçmiş yüzyıllarda da sorunlara yol açmıştır. Ancak tarihte imparatorlukların sınırları geniş olduğundan dolayı su kaynakları o dönemde devletlerin

¹⁰⁹ Ayşegül Aydın, “Sınır aşan Sulardaki Yönetim Zorluğu Bağlamında Etiyopya-Mısır İlişkisi ve Büyük Rönesans Barajı”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Ocak 2019 Cilt: 33 Sayı: 1, s.1.

¹¹⁰ Dursun Yıldız, a.g.e., s.134.

sınırların içinde yer almaktaydı. Ancak ülkelerin bağımsızlaşmaya başlaması ve siyasi sınırların çizilmesi ile su konusu daha sorunlu bir yapıya dönüşmüştür. Çünkü sınırlar çizilebilir ancak su kaynakları bu sınırlara göre bölünmemiştir¹¹¹. Bu nedenle de su fakiri olan bölgelerde su kaynaklarının paylaşılması ve kullanımı gerginliklere yol açabilmektedir.

Buradan yola çıkarak yaşamın ve uygarlığın devamının sağlanması için olmazsa olmaz olan su günümüzde küresel bir sorun haline gelmiştir. Joyce Starr’a göre “*su güvenliği, yakında, savunma bakanlıklarının savaş odalarında askeri güvenlikle aynı yeri paylaşacaktır*”¹¹². Çünkü su kaynaklarının varlığı barış ve küresel uygarlığın temeli için önemlidir. Bu nedenle bir devletin yeterli miktarda suya sahip olması o ülkenin ekonomik, toplumsal ve siyasi olarak gelişimi için önemliyken devletin devamlılığını sağlamak için çok önemli bir unsurdur. Bu noktada su güvenliğini sağlamak bölgesel barış ve güvenliği sağlamak için önemli bir araçtır¹¹³. Yeterli su kaynaklarına sahip olmak hem enerji zenginliği hem de refah anlamına gelmektedir. Ancak yeterli miktarda suya sahip olamamak tam tersi bir etki yaratmaktadır. Bir ülkede su kaynakları kısıtlıysa o ülkede elektrik açığı, enerji ithalatı gibi sorunların yanı sıra gıda güvenliği gibi sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle “su savaşları” tezi ortaya atılmaktadır.

Su savaşları tezi ile ilgili Thomas Naff’ın görüşleri ise şöyledir; “*Suyun stratejik gerçekliği şudur ki, kıtlık koşulları altında son derece sembolik, herkesi etkileyen, bir araya getiren, yoğun, belirgin, karmaşık, sıfır toplamı, güç ve prestije dayalı, çatışmaya eğilimli ve çözümü son derece zor bir konu haline gelir*”¹¹⁴.

Su konusundaki anlaşmazlığı Peter Wallensteen ise “*aynı kıt kaynağı ele geçirmek için en az iki tarafın eş zamanlı girişimlerinin meydana getirdiği sosyal durum*” olarak açıklamaktadır¹¹⁵. Frederick W. Fray ise “*bir aktör diğerinin amacına ulaşmasını engelliyorsa uyumsuzluk olası sonuçtur*” şeklinde tanımlamaktadır¹¹⁶. Su kaynaklı

¹¹¹ Dursun Yıldız, s.185.

¹¹² Joyce Starr, “Water Wars”, *Foreign Policy*, Sayı.82,1991, s.19.

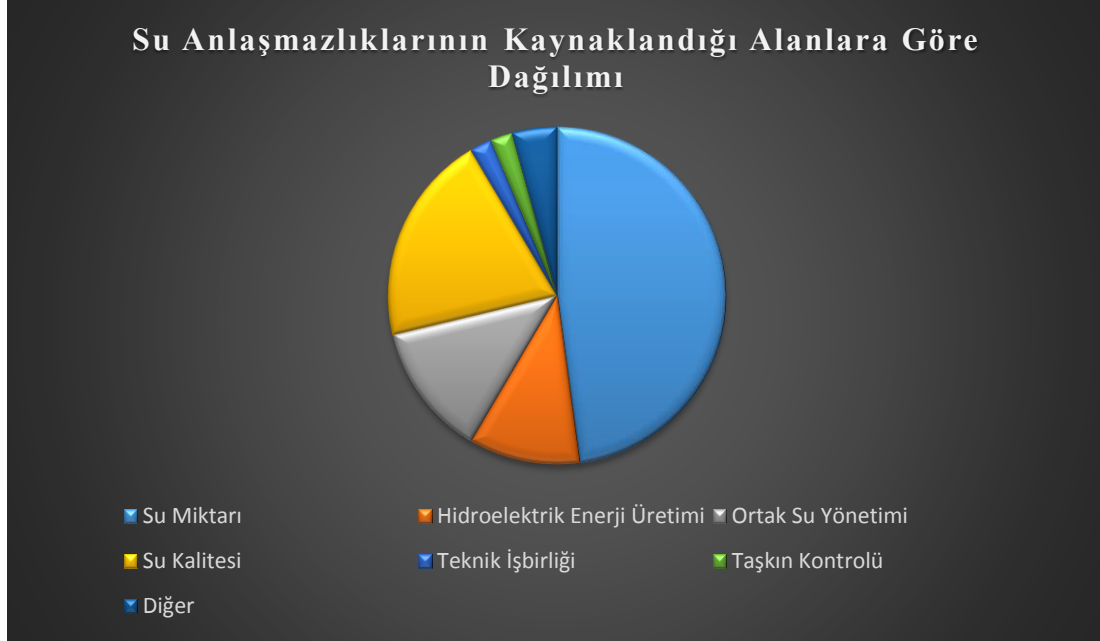
¹¹³ Derya Sürmelioglu Parlar ve Oğuzhan Arslantürk, “Çevresel Güvenlik Kapsamında Su”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 7, s.74.

¹¹⁴ Thomas Naff, “Water Scarcity, Resource Management, and Conflict in the Middle East”, E. Kirk(der.), *Environmental Dimensions of Security, Proceedings from an AAAS Annual Meeting Symposium* içinde, Washington D.C: American Association for the Advancement of Science, 2002, s. 3.

¹¹⁵ Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul s.79.

¹¹⁶ Konuralp Pamukçu, *a.g.e*, s.79.

anlaşmazlıkların nereden kaynaklandığını açıklayabilmek için Wolf ve arkadaşları 261 tane uluslararası nehir havzasını incelemiştir¹¹⁷. Yaptıkları bu incelemede Grafik-2’de görebileceğiniz üzere su konusunda anlaşmazlığa en çok düşülen alanlar belirlenmiştir. Bu grafik incelendiğinde suyun sorunsallaştığı ve bir anlaşmazlığa yol açabileceği en önemli alanlar bizim çalışmamızın da kapsamı dâhilinde olan suyun miktarı, suyun yapısı ve suyun ortak yönetimidir.

Grafik 2: Su Anlaşmazlıklarının Kaynaklandığı Alanlara Göre Dağılımı

Kaynak: A. Wolf, “Conflict and cooperation along international waterways”, *Water Policy*, 1998.

Birinci bölümde incelenen çevre ile çatışma arasındaki ilişkide kaynaklar üzerindeki kısıtlıklar literatürde en çok tartışılan konu olmuştur. Pek çok bölgede hızlı sanayileşme ve nüfus artışı yenilenebilir ve yenilenemeyen kaynaklar üzerinde talebi arttırmaktadır. Toronto Grubu ve ENCOP çalışmaları da uluslararası bir çatışmanın yaşanabileceği çevre sorunlarının başında yenilenebilen bir kaynak olan su kaynaklarını göstermektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere Toronto Grubu çalışmalarına göre iki tür çevresel bozulma vardır; kaynakların aşırı kullanımı ve kaynakların kirlenmesidir. Toronto Grubu su kaynakları gibi yenilenebilen kaynaklar üzerinde devletlerarasında çıkabilecek çatışmalara basit kıtlık çatışmaları olarak adlandırmıştır. Homer Dixon’a göre su kaynaklarının kullanılması mutlak bir azalmaya yol açmakta iken, su kirliliği göreceli bir

¹¹⁷ Detaylı incelemek için Bkz. A.Wolf, “Conflict and Cooperation Along International Waterways”, *Water Policy*, Vol.1, No.2, ss.65-251.

azalmaya yol açmaktadır. Mutlak ve göreceli olarak azalan su miktarı tarımsal üretimin azalmasına yol açıp devletlerarasında görülebilecek basit kıtlık çatışmalarını ortaya çıkarmaktadır.

Homer Dixon basit kıtlık çatışmaları modelinde azalan su miktarı ile tarımsal üretim arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaya çalışmıştır. Burada Dixon, su miktarındaki azalmayı aşırı kullanım, kirlilik, ormansızlaşma, sera etkisi gibi faktörlere bağlamıştır. Bununla birlikte tarım alanlarının azalmasını ise ozon tabakasının incelmesi ve asitleşme gibi faktörlere bağlamaktadır¹¹⁸. Ancak bu çalışma kullanım ve kirlilik dışındaki değişkenleri içermemektedir.

Toronto Grubuna benzer şekilde ENCOP çalışmaları da uluslararası boyutta olası bir çatışmanın yaşanabileceği çevre sorunlarının başında sınır aşan su havzalarının kullanımı sonucunda miktarının azalması ve kirlilik durumu gibi suyun kalitesinin bozulması durumlarının geldiğini ifade etmektedir. ENCOP grubuna göre suyun kullanımı su kaynağının bölünebilir olmasından kaynaklanan bir sorundur. Ortak kaynaklarda su kullanımı üzerinde çatışmalar çıkması için devletlerarasındaki güç dağılımı, devletlerarasındaki ilişkilerin zayıf olması ve paylaşılan suya aşırı derecede bağımlılık gibi durumların mevcut olması gerekmektedir. Ayrıca su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi nüfus artışı, coğrafi koşullar, iklim koşulları ve devletlerin su yetersizliğinden doğan olumsuz şartlarla baş edebilme yeteneği de belirlemektedir¹¹⁹.

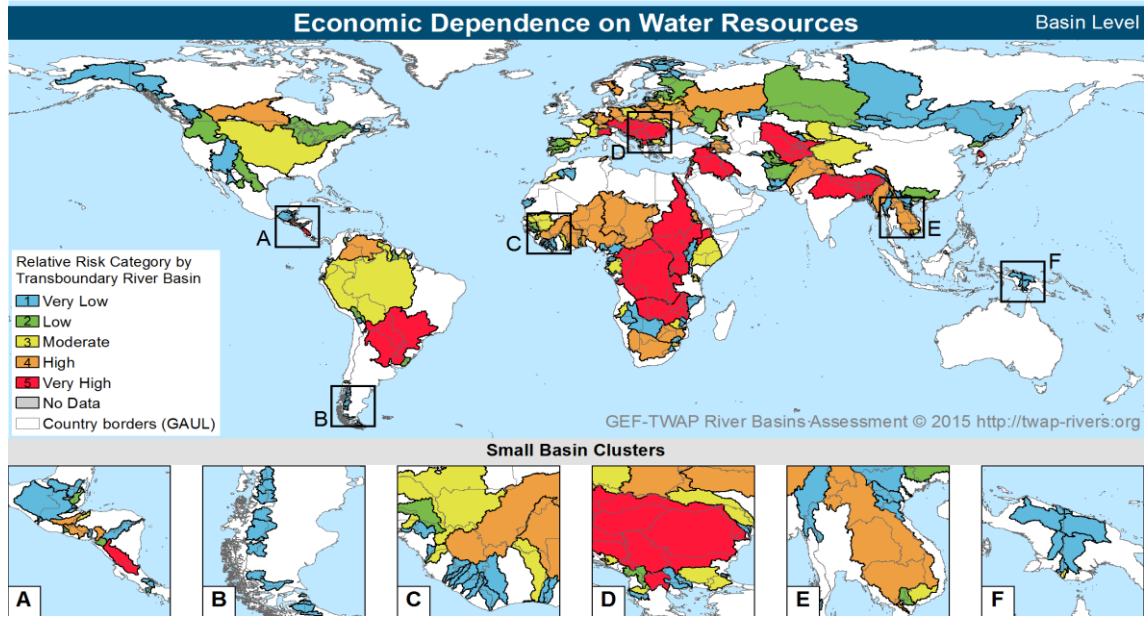
ENCOP araştırmalarının yazarlarından olan Stephan Libiszewski, su konusundaki anlaşmazlıkların genellikle “*bir havza ülkesinin diğer havza ülkesine geçirdiği dışsallıklar*”¹²⁰ nedeniyle ortaya çıktığını söylemektedir. Burada ifade edilmek istenen yukarı havza ülkesinin kendi ekonomik çıkarı veya kalkınması doğrultusunda aşağı havza ülkelerine giden suyun miktarını ve kalitesini azaltacak uygulamalarda bulunması veya aşağı havza ülkesinin kendi ekonomik gereksinimlerinden dolayı yukarı havza ülkesinden daha fazla su talep etmesi durumunda havza ülkeleri arasında anlaşmazlıklar çıkmaktadır. Buna göre eğer aşağı havza ülkesi için ortak kullanılan su çok önemli ise, yukarı havza ülkesi suyu azaltacak veya kirlenmesine sebep olacak bir şekilde kullanıyorsa, ülkeler

¹¹⁸ Thomas F. Homer Dixon, “On the Threshold ...” ss. 92-107.

¹¹⁹ Günther Baechler, *a.g.e.*, s.25.

¹²⁰ İbrahim Mazlum, *a.g.e.*, s.49.

arasında geçmişten de gelen sorunlar var ise ve zarar gören havza ülkesinin askeri gücü varsa çatışma çıkma olasılığı yüksektir. Harita 1 de görüleceği üzere su kaynaklarına pek çok ülke ekonomik olarak bağımlı durumdadır. Bu özelliklere göre Nil havzasında Mısır-Sudan-Etiyopya, İndüs Nehir Havzasında Pakistan ve Hindistan, Ürdün Nehir Havzasında İsrail, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin yönetimleri arasında sıcak çatışma görülme ihtimali bulunmaktadır¹²¹.

Harita 1: Su kaynaklarının Ekonomik Bağımlılığı

Kaynak: <https://worldwide.dhigroup.com/global/news/2016/05/unep-dhi-partnership-has-completed-a-project-to-assess-and-protect-the-transboundary-river-basins> (erişim tarihi: 12.12.2019)

Bu tanımlamalardan da yola çıkarak paylaşılan kaynaklarda uyuşmazlık çıkma olasılığı çok yüksektir. Ayrıca kaynağın kıtlık durumu, kaynağı kullanılması ve kalitesinin bozulması da su savaşları tezini güçlendiren etmenlerdir. Bu nedenle de sınır aşan suların en çok sorunsallaştığı noktalar olan su kıtlığı, su kullanımı, su kirliliği ve tüm bunlara bağlı olarak ortak su yönetiminde doğabilecek uyuşmazlıkları inceleyeceğiz.

2.2.1. Su Kıtlığı

Su savaşları senaryosunun ardında su gerilimi yatmaktadır. Uluslararası bir terim olan su kıtlığı, “Su kıtlığı, çevre de dahil olmak üzere tüm sektörlerin talebinin tam olarak

¹²¹ Dursun Yıldız, a.g.e.,s.107.

karşılanamayacağı ölçüde, mevcut kurumsal düzenlemeler altında tüm kullanıcıların su arzı veya kalitesi üzerinde toplam etkisinin olduğu nokta.” olarak tanımlanmaktadır¹²².

Su kıtlığı; mutlak su kıtlığı ve göreceli su kıtlığı şeklinde iki başlıkta sınıflandırılmaktadır. Mutlak su kıtlığı; talebi karşılamada doğal kaynak sularının yeterli olmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Buradaki su kıtlığı suyun hidrolojik anlamda kıt olması durumudur. Mutlak su kıtlığı bir bakıma suyun fiziksel anlamda kıt olmasıdır. Bu durum iklimsel koşullara bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir¹²³. Göreceli su kıtlığı ise; su arz ve talebi arasındaki uyumsuzluk olarak tanımlanmaktadır. Göreceli su kıtlığı artan nüfus, kötü yönetim ve suya talebin aşırı artması sonucunda talebin karşılanamamasından kaynaklanmaktadır. Göreceli su kıtlığındaki su kaynakları insan faaliyetlerine göre artıp azalabilmektedir. Bu konuda su kıtlığını ölçebilmek için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu çalışmada en yaygın olan İşveçli hidrologist Malin Falkenmark'ın *Su gerilimi Endeksi*¹²⁴ kullanılacaktır. Falkenmark kriterleri, ülke içerisinde kullanılabilen su miktarını nüfusa bağlı ve kişi başına düşen yenilenebilir toplam su miktarı olarak ele almaktadır. Falkenmark'a göre bir ülkede kişi başına düşen yıllık tatlı su miktarı 1700 m³'ten düşükse o ülkede su gerilimi vardır. Eğer su miktarı 1000 m³'ün altındaysa su açığı vardır. Su miktarı 500 m³'ün altında ise o ülkede mutlak kıtlık vardır.

Tablo 4: Falkenmark Tarafından Önerilen Su Sıkıntısı Kriterleri

Kişi Başına Düşen Yenilenebilir Toplam Su Miktarı(m³/kişi/yıl)	Durum	Sınıflandırma
>1700	Yerel ve Seyrek Su yetersizliği	Su baskısı yok
1000-1700	Düzenli Su Sıkıntısı	Su Baskısının Başlaması
500-1000	Kronik Su Sıkıntısı	Yoğun Su Baskısı
<500	Su kıtlığı	Mutlak Su Sorunları

Kaynak : Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s.58.

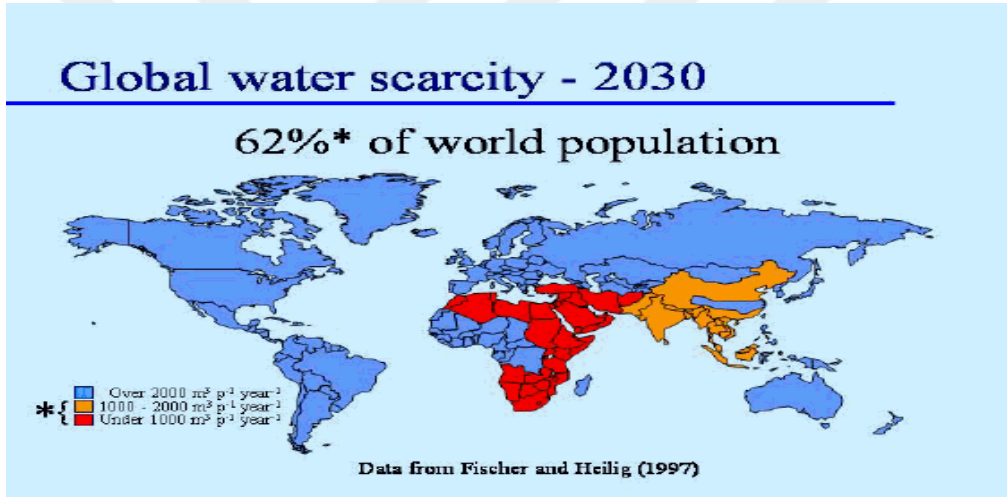
¹²² Su kıtlığı tanımı için Bkz. UNDESA (Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Departmanı, <https://www.un.org/waterforlifedecade/scarcity.shtml> (Erişim Tarihi: 05.09.2020).

¹²³ Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s.58.

¹²⁴ Su Gerilimi Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz: Malin Falkenmark, Jan Lundqvist ve Carl Widstrand, *Water Scarcity-Ultimate Constraint in Third World Development, Tema V, Report 14*, Lincoping, University of Lincoping, 1990.

Falkenmark göstergesi Tablo-4 'te görüleceği gibi, belli bir su kaynağı birimi ile makul bir şekilde yaşayabilecek insan sayısı tahminlerine dayanmaktadır. Falkenmark'a göre kurak veya yarı kurak iklim kuşağındaki gelişmişlik düzeyi orta olan bir ülkede günlük kişi başına içme ve kullanma suyu en az 100 litre/gündür. Sanayi ve tarım için gerekecek su miktarı ise bunun 5 ila 20 katı arasındadır. Su kaynakları üzerinde baskının hissedileceği değer $1700 \text{ m}^3/\text{t}^{\text{ür}}$ ¹²⁵. Bu miktardan fazla su miktarına sahip olan ülkeler su zengini olarak kabul edilebilmektedir.

Dünyada kimi bölgeler su varlığı bakımından zengin iken kimi bölgeler ise su yoksuludur. Su zengini bir ülkede gelişmiş teknoloji ve artan refah ile su tüketimi de artmaktadır. Su yoksulu bölgelerde ise su talebinin artması bölgesel sorunlara yol açabilmektedir

Harita 2: Küresel Su Kıtlığı-2030

Kaynak: Frank R. Rijsberman, “Water Scarcity: Fact or Fiction?”,
http://www.cropscience.org.au/icsc2004/plenary/1/1994_rijsbermanf.htm (Erişim Tarihi: 20.08.2020)

Dünya'nın özellikle üç bölgesinde su kıtlıklarının yaşandığını ve ilerleyen dönemde daha çok yaşanacağını görmekteyiz. Bu bölgeler Afrika, Ortadoğu ve Güney Asya'dır. Bu bölgeler yüzölçümü bakımından dünyanın en geniş bölgeleri iken aynı zaman da en kurak ve yarı kurak bölgeleridir.

Tatlı su kaynaklarını tehdit edip su kıtlığına yol açan başlıca sebepler ise; iklim değişikliği, küresel ısınma, nüfus artışı, suyun kullanımı ve su kirliliğidir. Su kullanımı

¹²⁵ İrfan Kalaycı, “ Ortadoğu'nun Kült Sorunu ‘Su’ : Sosyo- Ekonomik ve Jeo Ekonomik Bir Tahlil”, *Avrasya Etüdleri*, s.53.

su kaynakları üzerinde mutlak azalmaya yol açarken, su kirliliği kullanılabilir temiz su kaynağında azalmaya yol açmaktadır. Bu çalışmada sınır aşan sulardaki kullanımdan ve kirlilikten kaynaklı suyun nitelik ve niceliğinin bozulması incelenmektedir. Ancak su kaynaklarını baskılaması ve konunun bütünlüğü açısından iklim değişikliği ve küresel ısınma faktörlerinden de kısaca bahsetmemiz gerekmektedir.

Sera etkisi; petrol, kömür ve doğal gaz gibi fosil yakıtların yakılması sonucunda atmosferde karbondioksit oranı artarak, bu durum sera etkisine neden olmaktadır. Böylece atmosfer, güneşten gelen enerjinin yerküreden yansıyan kısmının daha fazlasını tutarak dünyada ısının artmasına sebep olmaktadır. Dünya ısısının artması su varlıkları üzerinde bir baskı unsuru oluşturarak su sorunlarının yaşanmasına yol açmaktadır¹²⁶.

İklim değişikliği ise Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nde, *“Karşılaştırılabilir bir zaman periyodunda gözlenen doğal iklim değişikliğine ek olarak, doğrudan ya da dolaylı olarak küresel atmosferin bileşimini bozan insan etkinlikleri sonucunda iklimde oluşan bir değişiklik”* biçiminde tanımlanmıştır¹²⁷. Sera etkisi ve beraberinde küresel ısınma ile dünyanın ortalama sıcaklığının artması ve yağış sistemindeki değişimler, iklim değişikliğinin sonuçları olması bakımından oldukça önemlidir. Ülkelerin su potansiyelini belirleyen en önemli unsur iklim ve yağışlardır. Bu nedenle su kaynakları iklimde yaşanacak değişikliklerden de doğrudan etkilenmektedir. İklim değişikliği yağış rejimlerini önemli ölçüde etkilemekte ve değiştirmektedir¹²⁸. Küresel ısınma ve beraberinde iklim koşullarının değişmesi, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi ve su döngüsünün bozulması gibi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. İklim değişikliği nedeniyle deniz sularında meydana gelen yükselme, karadaki temiz su kaynaklarına da büyük bir etki yapması anlamına gelmektedir. En önemli tehlike deniz suyunun tatlı su kaynaklarına karışmasıdır. Diğer yandan artan tuzlu su baskısı kıyı bölgelerinde üretime son derece elverişli olan bölgelerin kaybedilmesine de neden

¹²⁶ Betül Şahin, *Küresel Bir Sorun: Su kıtlığı ve Sanal Su Ticareti* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, 2016, s.12.

¹²⁷ “İklim Değişikliği”, <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-degisikligi.aspx> (erişim tarihi :19 kasım 2020)

¹²⁸ Selim Kılıç, “Küresel İklim Değişikliği Sürecinde Su Yönetimi”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No.39, Ekim, 2008, s.174.

olacaktır. Bu nedenle kuraklık ve kirlenme yanında tuzlanma da hem su kaynaklarını hem de toprağı tehdit eden bir gelişmedir¹²⁹.

2.2.2. Suyun Kullanımından Doğan Uyuşmazlıklar

Sınır aşan sularda su kaynaklarının kullanımı suyun miktarını etkileyen bir durumdur. Su kullanımı arttıkça suyun miktarı azalmaktadır. Öncelikle suyun genel kullanımına bakmamız gerekirse; insanlar su kullanımının en büyük bölümünü ev ve endüstriyel kullanımda, enerji üretimi, tarım ve sanayi gibi ekonomik kalkınma faaliyetleri için kullanmaktadır. Bu nedenle devletler açısından yeterli miktarda su arzını garanti altına almak ve ülkelerinin sosyo-ekonomik gelişimini devam ettirebilmek için su kaynakları çok önemlidir. Böyle bir durumda suya erişimin devletler açısından ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Yaşamın ana kaynağı olan su çok çeşitli alanlarda tüketilmektedir. Tükettiğimiz her ürün için belli bir miktarda su kullanılmaktadır. Örneğin, bir tabak sebzeyi yıkamak için 3 litre su, bir ton çimento için 4.500 litre su, bir ton çelik için 4.3 ton su gerekmektedir¹³⁰. Su tüketimi, tüketim biçimine, çevresel koşullara ve nüfusa bağlı olarak değişmektedir. Suyun kullanıldığı sektörler ise yine bir ülkenin nüfusu, ekonomik faaliyetleri ve kültürel özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Bu noktada suyun kullanıldığı alanları 3 ana başlıkta toplayabiliriz¹³¹;

1. Gıda ve Tarımsal Alanda Kullanım
2. Evsel Kullanım ve Kentsel Su Kullanımı
3. Sanayi(Endüstriyel) Alanında Su Kullanımı

İlk olarak **Gıda ve Tarımsal Alanda ki Su kullanımını** açıklamak gerekirse; dünyada kullanılan suyun yaklaşık olarak üçte ikisi tarımsal alanda kullanılmaktadır. Suyun tarımsal alanda kullanımı 20.yüzyılda yeşil devrimi ortaya çıkarmıştır. 1950 yılından 1980'lerin sonuna kadar dünyada sulanan tarım arazisi 94 milyon hektardan 230 milyon

¹²⁹ Selim Kılıç, *a.g.e.*, ss.174-177.

¹³⁰ Konuralp Pamukçu, *a.g.e.*, s.50.

¹³¹ Ç.B,Muluk B. Kurt, Turak, A., Türker, A., Çalışkan M.A., Balkız, Ö., Gümrükçü, S., Sarıgül, G., Zeydanlı, U. Türkiye’de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Perspektif. İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği - Doğa Koruma Merkezi, ss.11-17.

hektara çıkmıştır¹³². Günümüzde bütün dünya geneline baktığımızda tarımsal alanları sulamak için kullanılan suyun oranı %73'tür. Dünyanın pek çok ülkesinde tüketilen toplam suyun %65 ila %80'i tarımsal sulama amacıyla kullanılmaktadır¹³³. Tarımsal sulama ise genellikle gıda maddeleri için yapılmaktadır. Mısır, Hindistan, Endonezya ve İsrail gibi ülkeler tarım ürünlerinin yarısından çoğunu sulama ile elde etmektedir. Sandra Postel'e göre; 1995 yılı itibariyle kişi başına yılda 300 kilogram tahıl tüketilmeye başlanmıştır. Bu tüketim hızına her yıl nüfus artışı da eklendiğinde tahıl üretebilmek için yılda fazladan 27 milyar m³ suya ihtiyaç duyulacaktır¹³⁴. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) raporuna göre, tarım sektörünün gelecek yıllarda artan gıda talebini karşılamakta zorluk yaşayacağı ifade edilmektedir. Küresel gıda tüketiminin ise 2030 yılında %50 oranda, 2050 yılına gelindiğinde ise günümüze göre %100'lük bir artış beklenilmektedir. Bu durumda dünya nüfusunun gıda gereksinimini karşılamak amacıyla yaklaşık 780 milyar m³ daha fazla suya ihtiyaç duyulacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. 780 milyar m³ su Nil Nehri'nden bir yılda akan su miktarının neredeyse 9 katıdır. Bu nedenle su kullanımı noktasında ortaya çıkacak sorunlar tarımsal üretimi, gıda güvenliğini ve ticareti büyük oranda etkileyecektir¹³⁵. Ayrıca sanayi faaliyetlerinde ki artış, kentleşme, nüfus artışı, iklim değişikliği gibi pek çok sorun su kaynaklarının azalmasına neden olduğu için tarımsal faaliyetlerin daha az su kullanımı ile yapılması gerekecektir. Bu durum tarımsal alanda su planlaması gerekliliğini ortaya koymaktadır¹³⁶. Ayrıca tarımsal sulamanın bazı olumsuz yönleri bulunmaktadır. Ancak bu yönler suyun kalitesinin bozulması ile ilgili olduğundan ilgili başlıkta detaylı olarak incelenecektir.

Eysel ve Kentsel Su Kullanımını inceleyecek olursak; Eysel su kullanımı, evlerde, otellerde, restoranlarda vb. mekânlardaki mutfak, bahçe sulama, tuvalet, içme suyu gibi tüketim şekillerinde kullanılmaktadır. Eysel su kullanımı ülkeler arasında değişiklik göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde ortalama kişi başı günlük su tüketimi 500 ile 800 m³ arasında iken, gelişmekte olan ülkelerdeki su tüketimi bunun yaklaşık olarak onda biri

¹³² Konuralp Pamukçu, *a.g.e.*, s.53.

¹³³ Dursun Yıldız, *a.g.e.*, s.22.

¹³⁴ Sandra Postel, "Sürdürülebilir Bir Su Stratejisi Yaratmak", 1997(Çev. Sinem Gül) Dünyanın Durumu-1996, Ankara: Tubitak-Tema Vakfı Yayınları, 3, ss.47-70.

¹³⁵ "Türkiye'de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Göstergeler", <http://www.skdturkiye.org/yayin/turkiyede-suyun-durumu-ve-su-yonetiminde-yeni-yaklasimlar-cevresel-perspektif> (Erişim Tarihi: 08.12.2019) s.12.

¹³⁶ "Türkiye'de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Göstergeler", s.12.

kadardır¹³⁷. Bununla beraber kentsel nüfusun da 2.8 milyarlık bir artış ile toplam nüfusun %70'ine ulaşması beklenmektedir. Böylece önümüzdeki 40 ila 50 yıl içerisinde kentsel alanda artacak olan nüfus büyük bir sorun teşkil edecektir. Bu nüfus artışının en çok gelişmekte olan veya az gelişmiş bölgelerde olacağı öngörülmektedir¹³⁸.

Sanayi(Endüstriyel) Kullanım ise; toplumsal kalkınmanın en önemli şartlarından biri olarak sanayileşme gelmektedir. Sanayileşmenin gerçekleşmesi için de suya ihtiyaç vardır. Çünkü sanayinin ihtiyaç duyduğu enerjinin üretilmesinde su kaynağının varlığı önemli bir yer tutmaktadır. Dünya genelinde, bölgeden bölgeye değişiklik göstermekle birlikte su kaynaklarının yaklaşık %20'si sanayi amaçlı kullanılmaktadır. Ne var ki, sanayi için kullanılan su, genellikle enerji tüketimi olarak belirtilmekte ve ancak küçük sanayilerde kullanılan su, evsel su kullanımına dâhil edilmektedir.

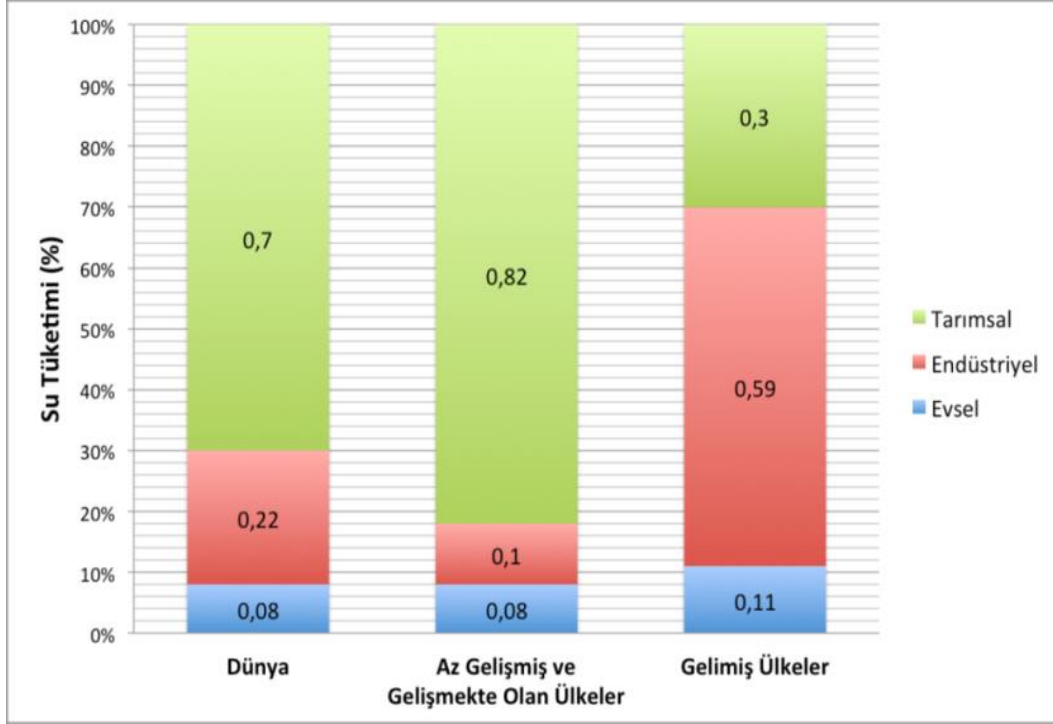
Endüstriyel su kullanımı; soğutma, işlemiden geçirme, enerji yaratma ve temizleme amacıyla gerçekleşmektedir. Günümüzde endüstriyel anlamda su tüketimi en çok sanayileşmiş Batılı ülkelerde mevcuttur. Gittikçe artan endüstriyel su tüketimi suyun az olduğu bölgelerde sektörler arasında su kullanım mücadelelerine yol açmaktadır¹³⁹. Hali hazırda az olan su kaynağından hem çiftçilerin hem de fabrikaların faydalanmak istemesi aralarında anlaşmazlıklar yaratmaktadır. Bu duruma örnek olarak ise Çin'de Sarı Nehir'in aşağı havzasında bulunan petrol endüstrisi, nehrin yukarı havzasında bulunan çiftçileri su kullanımlarından dolayı hükümete şikâyet etmektedir¹⁴⁰. Suyun endüstriyel alandaki tüketiminin de su kaynaklarına olumsuz etkileri bulunmaktadır. Ancak bu etkiler de suyun kalitesini bozan etkiler olduğu için ilerleyen başlıklarda detaylandırılacaktır.

¹³⁷ “Türkiye’de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Göstergeler”,ss.14-15.

¹³⁸ “Türkiye’de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Göstergeler”, <http://www.skdturkiye.org/yayin/turkiyede-suyun-durumu-ve-su-yonetiminde-yeni-yaklasimlar-cevresel-perspektif> (Erişim Tarihi: 08.12.2019), s.15.

¹³⁹ Konuralp Pamukçu, *a.g.e.*,s.58.

¹⁴⁰ Patrick E. Tyler, “ China’s Fickle Rivers: Dry Farms, Need Industry, a Growing Crisis”, *The New York Times*, Mayıs 23, 1996, <https://www.nytimes.com/1996/05/23/world/china-s-fickle-rivers-dry-farms-needy-industry-bring-a-water-crisis.html> (Erişim tarihi: 08.12.2019).

Grafik 3: Ülkelerarası Gelişmişlik Düzeyine Göre Su Tüketimi

Kaynak: UN World Water Development Report, 2003.

Yukarıda ki grafikte de görüleceği gibi ülkelere göre sektörel su kullanımları bir bakıma ülkelerin gelişmişlik düzeyleri hakkında da bilgi vermektedir. Bakıldığında, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarımsal su tüketimi ortalaması yaklaşık %82 olarak görülürken, gelişmiş olan ülkelere bu oran %30'lara kadar düşmektedir¹⁴¹.

Daha önce de ifade edildiği gibi dünyadaki su kaynaklarının çoğu sınır aşan su özelliği taşımaktadır. Sınır aşan su havzalarında suyun ortak kullanımına yönelik anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır. Artan su sıkıntısına coğrafi koşullar da eklenince, kıyıdaş ülkeler arasında uluslararası suyun kullanımına ilişkin anlaşmazlıklar artmaktadır. Su kaynaklarının kullanımı da su miktarında değişimlere sebep olmaktadır.

Su kaynaklarının genel olarak tüketildiği alanları yukarıda açıkladık. Sınır aşan sularda su kaynaklarının kullanımı mutlak ve göreceli kullanımdan kaynaklı anlaşmazlıklar şeklinde sınıflandırılabilir¹⁴². Su kaynağının mutlak kullanımı suyun doğal döngüden çıkarılarak sulama projeleri gibi projeler için kullanılması anlamına gelmektedir. Burada

¹⁴¹ Burak Ekinci, *Su Kaynaklarının Verimli Kullanılmasına Yönelik Örnek Ülke Uygulamaları ve Ülkemizde Bu Çalışmaların Uygulanabilirliği*, Uzmanlık Tezi, Ankara, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, s.6.

¹⁴² İbrahim Mazlum, *a.g.e.*, s.55.

su doğal döngüden çıkarıldığı için aşağı havza ülkesine gitmesi gereken miktardan daha az su gitmesine neden olmaktadır. Bu durum da havza ülkeleri arasında su kullanımı konusunda anlaşmazlığa yol açabilmektedir. Özellikle suyun kıt olduğu ve tarımsal üretim için suya aşırı talebin olduğu bölgeler mutlak su kullanımından doğan uyuşmazlıklardan etkilenmektedir. Su kullanımı var olan suyun miktarını aştığı durumlarda ise yeni su kaynaklarının bulunması gerekmektedir. Böyle durumlarda ülkeler deniz suyunu tuzdan arındırma ve yeraltından su çekme yöntemlerini kullanmaya çalışırlar¹⁴³. Yeraltından çekilen aşırı su sebebiyle kara tabakaları çökmekte ve her yıl 20.000 km³ yeraltı suyu tükenmekte ve kolay kolay kendini yenileyememektedir. Bu duruma örnek olarak nüfusunun yaklaşık %60'ının yeraltı suyuna bağımlı olduğu Hindistan, Pakistan, İsrail ve Filistin gibi ülkeler verilebilir. Ancak var olan su yerine ikame edilecek kaynak olmayan durumlarda su kullanımı havza ülkeleri arasında ulusal sorun haline gelebilmektedir. Bu gibi durumlarda ülkeler su miktarının azalmaması için askeri yöntemleri kullanmayı bile göze alabilmektedir.

Su kaynaklarının göreceli kullanımından kaynaklanan uyuşmazlık ise suyun doğal döngüsünden çıkarılmadan kullanılmasıdır. Burada su kaynakları genellikle hidroelektrik santralleri üretimi, sel önleme veya taşımacılık alanında kullanılmaktadır. Burada su sadece mevsimsel olarak yağışların durumundan etkilenmektedir. Ancak burada da barajlar konusunda anlaşmazlıklar çıkmaktadır. Barajların nehir sistemlerinin doğal akışını değiştirmeleri su kaynaklarına zarar vermektedir. Su kaynaklarının zarar görmesi de suda yaşayan canlıların zarar görmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte su kaynaklarındaki azalma veya bozulma tarım alanlarının zarar görmesine sebebiyet vererek ülkeleri sosyo-ekonomik anlamda da zarara uğrattır¹⁴⁴.

Havza devletleri su kullanımları konusunda birbirleri ile anlaşma yoluna gidebilir, ancak ülkeler arasında işbirliği olanaklarının zayıf olduğu durumlarda baraj yapımları büyük anlaşmazlıklara sebebiyet verebilir. Bu duruma örnek olarak Nil havzasında Mısır'ın, Nil sularına olan aşırı bağımlılığından dolayı Etiyopya'nın baraj yapımına karşı olması durumunu verebiliriz.

¹⁴³ İbrahim Mazlum, s.56.

¹⁴⁴ İbrahim Mazlum, ss.56-57.

2.2.3. Suyun Kalitesinin Bozulmasından Doğan Uyuşmazlıklar

Su kaynaklarının kalitesini bozan en önemli etmen kirliliktir. Su kirliliği ise; istenmeyen zararlı maddelerin suyun kalitesinin ölçülebilir derecede bozulmasına yol açması olayıdır. Bir diğer tanımı ise “*insandan kaynaklanan etkiler sonucunda ortaya çıkan, kullanımı kısıtlayan ya da tamamen engelleyen, ekolojik dengeyi bozan nitelik değişimleri*”¹⁴⁵ şeklindedir. Su kullanımı arttıkça suyun kalitesinde bozulmalar meydana gelmektedir.

Su kirliliği insanlar tarafından gerçekleştirilen çeşitli etkinlikler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bir önceki başlıkta da açıkladığımız gibi suyun endüstriyel, tarımsal alanlarda kullanımı, kentleşmenin artması gibi durumlar su kirliliğine yol açmaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nın (UNEP) verilerine göre dünyada en fazla kirlilik sorunu yaşayan sınır aşan su havzaları Nil havzası, Fırat Dicle Havzası, İndüs ve Tuna Havzalarıdır¹⁴⁶.

Su kirliliği tarımsal alanlarda toprakların aşınmasından kaynaklandığı gibi, fosfor ve azot gibi bitkisel besin maddelerinin toprağa karışıp dolanım yoluyla suyu kirletmesi biçiminde de olabilmektedir. Bununla birlikte hayvan atıkları olarak bilinen gübrelerden dolayı oluşan kirlilik ile tarım ilaçlarından kaynaklanan kirlenmeyi de su kirliliğinin nedenlerine eklemek gerekmektedir. Endüstriyel etkinliklerin yol açtığı katı atıklar, ağır metaller, maden çalışmaları su kirliliğine yol açar ve kirleticinin niteliğine göre, kimyasal, fiziksel, biyolojik ya da radyoaktif bir kirlilik ortaya çıkabilmektedir. Petrol tankerleri de taşımacılık sırasında su kirliliğine yol açmaktadır. Kentleşme ve nüfus artışı da su kirliliğine yol açan faktörler arasındadır. Kentleşme ile birlikte nüfus arttıkça çöp ve atıklar da artmaktadır. Dünyanın pek çok yerinde kanalizasyon ve kirli suları arıtma çalışmaları yetersizdir. Bu durum da su kirliliğini arttırmaktadır. Dünya Bankası değerlendirmelerine göre dünyadaki kirli suların %95’i doğrudan nehirler ve diğer su kaynakları içine boşaltılmaktadır¹⁴⁷. Özellikle tarımsal üretimin ana geçim kaynağı olduğu ülkelerde su kirliliği ekonomiyi de etkilemektedir. Çünkü suyun kirlenmesi tarım alanlarında verimliliği azaltmakta ve bu durum toprağın niteliğini bozmaktadır.

¹⁴⁵ Necmettin Çepel, *Ekolojik Sorunlar ve Çözümleri*, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Aydoğdu Matbaası, 2003,s.29.

¹⁴⁶ İbrahim Mazlum, *a.g.e.*, s.58.

¹⁴⁷ Abdullah Kıran, *a.g.e.*,s.15.

Bununla birlikte, kullanılmış suların arıtılmadan yer altı su kaynaklarına karışması insan sağlığına zararlı maddeler ve mikropların oranının su kaynaklarında artmasına neden olmaktadır. Bu durum su kirliliği ile sağlık arasında da ilişki kurulmasını sağlamaktadır. Su kirliliği, tifo, kolera, çocuk felci gibi pek çok hastalığın ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Dünya Bankası değerlendirmelerine göre kirli sular gelişmekte olan ülkelerdeki hastalıkların %80'ine sebep olmaktadır¹⁴⁸.

Su kaynağının kalitesinin bozulmasından dolayı bir devletlerarası çatışma ortaya çıkabilmesi genellikle düşük bir ihtimal olmakla birlikte, büyük baraj ve sulama sistemlerinin ortaya çıkaracağı kirliliğin havza ülkelerini etkilemesi uyumsuzluğa neden olabilmektedir. Ayrıca su kirliliğinin su kıtlığına yol açıp açmayacağı önemli bir kıstastır. Eğer havza ülkeleri kirliliği önleyecek teknolojik alt yapıya sahip değillerse veya çeşitli siyasal sebeplerle kirliliği diğer havza devletlerine dışsallaştırmaya çalışıyorsa bu noktada kirlilikten doğan uyumsuzluklar da görülebilir.

2.2.4. Suyun Ortak Yönetiminden Doğan Uyuşmazlık

Ülkeler arasında suya yönelik anlaşmazlıklar ilişkileri gerginleştirebilmekte ve hatta sıcak çatışma ihtimalini ortaya çıkarabilmektedir. Sınır aşan sularda, suyun doğduğu ülke ile aktığı ülke ya da ülkeler arasında pek çok yönetim zorluğu bulunmaktadır. Bu durumun en temel nedeni ise ülkelerin öncelikli olarak kendi ulusal egemenliklerini korumak istemeleridir. Bununla birlikte sınır aşan sulara yönelik uluslararası hukuk alanında geçerli, kabul gören hukuk kurallarının henüz tam olarak konmamış olması da su kaynaklı sorunların çözümünü daha da zorlaştırmaktadır¹⁴⁹.

Suyun yönetim zorluklarının en önemlisi kullanımdan kaynaklıdır. Öncelikle 19. yüzyıla kadar sular genellikle ulaşım amaçlı kullanılmaktaydı. Ancak Sanayi Devrimi ile birlikte teknolojik imkânlar artmış ve sular ulaşım dışında başka alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır. Suların ulaşım dışı kullanımlarının artmasıyla birlikte yerüstü ve yeraltı sularının evsel, tarımsal ve endüstriyel amaçlarla kullanımı, baraj ve elektrik santralleri yapımı ciddi oranda artmıştır¹⁵⁰. Su kaynaklarının kullanımındaki artış daha önceki

¹⁴⁸ Ruşen Keleş ve Can Hamamcı, , *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, 5.Baskı, 2005, s.125.

¹⁴⁹ A.Poyraz Gürson, *Su Sorunu ve Gap Çerçevesinde Türkiye- Suriye İlişkilerine Analitik Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1999,s.53.

¹⁵⁰ M. Tiryaki, *Sınır aşan Sular ve Fırat ve Dicle Nehirlerinin Durumu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 2008,s.37.

bölümde de ifade ettiğimiz gibi çevreye geri dönüşü olmayan zararlar vererek suyun miktarının azalmasına ve kalitesinin bozulmasına yol açmıştır. Sınır aşan sularda sular ülke sınırlarını aştığı için bu tür çevresel zararlar da sınırları aşarak diğer havza ülkeleri için de sorun teşkil etmektedir. Suyun kaynağına sahip kimi yukarı kıyıdaş(memba) ülkeleri, öncelikli kullanım haklarının kendilerine ait olduğunu iddia ederken, havzanın aşağı kıyıdaş(mansap) kısmında kalan ülkeler buna karşı çıkmakta ve ihtiyaçları olan miktarı alamadıklarını ve kendi kullanım haklarının memba ülkesi tarafından ihlal edildiğini iddia etmektedir. Bu durumla birlikte devletler, sınır aşan sulardan faydalanma durumunu, kendilerini destekleyen doktrinler ileri sürerek desteklemeye başlamışlardır. Bu durum da sınır aşan suların yönetiminde zorluk yaratan bir durumdur. Çünkü her devlet kendi çıkarını destekleyen doktrini ileri sürmektedir. Bu doktrinler¹⁵¹ ise;

- **Mutlak Ülke Egemenliği Doktrini;** Bu doktrin Harmon doktrini olarak bilinmektedir. “Mutlak ülke egemenliği” (absolute territorial sovereignty) doktrinine göre sudan faydalanma konusunda suyun kaynağının çıktığı ülkenin hâkimiyeti ön plandadır. Bu doktrinin temel anlayışı; *“memba ülke, mansap ülkeleri düşünmeden kendi çıkarları çerçevesinde, isterse suyun akışını değiştirebilir, istediği alanda kullanabilir ve barajlar vasıtasıyla depolayabilir”*¹⁵²şeklindedir. Bu doktrine göre suyun kullanımı konusunda yukarı kıyıdaş ülkesi tam yetkiye sahiptir. Yukarı kıyıdaş ülkesi suyu istediği gibi kullanabilir, kirletebilir ve aşağı kıyıdaş ülkesine kendi istediği miktarda su bırakır. Örneğin Etiyopya, Mısır'ın savunduğu mutlak toprak bütünlüğü doktrinine karşılık mutlak ülke egemenliği doktrinini savunmaktadır ve Nil sularının kendi ülke sınırları içerisinde kalan kesimini istediği biçimde kullanma özgürlüğüne sahip olduğunu ileri sürerek bu konuda hiçbir sınırlama kabul etmeyeceğini sık sık dile getirmektedir. Ancak bu doktrin uluslararası hukukta artık genel kabul görmemektedir.
- **Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini;** Bu doktrin ise aşağı kıyıdaş ülkelerin çıkarlarını temsil görevinde olup Harmon doktrinine karşı görüştedir. Bu doktrin de yukarı kıyıdaş ülkesinin nehre kıyıdaş olan diğer ülkelere zarar verebilecek

¹⁵¹ Abdullah Kıran, ss.183-195.

¹⁵² Ilgar Rüştü ve Khalef Salem, “Türkiye’nin SınırAşan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açından Bir Bakış”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 10,2004,s.59.

olan kullanımına karşı gelmektedir. Mısır, Bangladeş ve Arap ülkeleri bu doktrini desteklemektedir. “Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrinin” öne sürülmesi ilk olarak Nil Nehrinde ki uyuşmazlıktan dolayı ortaya çıkmıştır. 1924-1929 yılları arasında İngiliz yönetiminde ki Sudan Nil Nehri üzerinde sulama projesi gerçekleştirmek istemiştir. Sudan’ın sulama projesinin kendi ülkesine gelecek suyu etkileyeceğini düşünen Mısır söz konusu projelere itiraz etmiştir. Anlaşmazlığın çözümü için Nil Komisyonu kurulmuş ve sonucunda Mısır’ın itirazları kabul edilmemiştir. Nil Komisyonu, Mısır ve Sudan arasında yaşanan anlaşmazlığa çözüm olarak nehir sularının Mısır’a yılın belli dönemlerinde verilmesine karar kılmıştır ve böylece anlaşmazlık son bulmuştur¹⁵³

- **Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini;** Genelde aşağı kıyıdaş ülkelere kullanılmakla birlikte, zaman zaman yukarı kıyıdaş ülkeler tarafından da kendi çıkarları doğrultusunda kullanılan bir doktrindir¹⁵⁴. Bu doktrinin temelinde, bir ülke kendi topraklarından geçen sınır aşan suyu, diğer havza ülkelerinden önce kullanmaya başlamışsa, kazanılmış bir hak aynı şekilde devam eder.
- **Hakça ve Makul Kullanım Doktrini;** Bu doktrin; devletlerarasında suyun miktar olarak paylaşımı değil, kullanımının adaletli ve makul olmasının sağlanmasını öngörmektedir. Dolayısı ile sınır aşan suyun kıyıdaş ülkelerde eşit miktarda paylaşılmasından ziyade, havza ülkelerinin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları göz önünde bulundurularak su paylaşımının yapılması öngörülmektedir.
- **Sınırlı Toprak Egemenliği Doktrini:** Nehre kıyıdaş bütün ülkelere, kendi sınırları dâhilinde, makul ölçüler içinde nehir sularından yararlanma hakkı tanır. Bu teori, bütün uluslararası nehirlerde veya nehir sistemlerinde, devletlerin “Özgür ve keyfince” hareket etmelerini sınırlama esasına dayanmaktadır. Böylece nehre kıyıdaş herhangi bir devlet, suyun kullanımına ilişkin herhangi bir projede, diğer ülkelerin onayını almak ve onları memnun etmek durumundadır.

¹⁵³ Selahaddin Eyyüp Ekmen ve Muhammed Sabır Fırat, “Uluslararası Su Yollarının Kullanılmasından Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü”. Ankara Barosu Dergisi, cilt 75,sayı 2, s.189.

¹⁵⁴ A.Poyraz Gürson, s.58.

Daha öncede belirttiğimiz gibi sınır aşan sulardaki anlaşmazlıklar, kullanabildiğimiz tatlı suların az miktarda olması, su kaynaklarının dünya üzerinde eşit dağılmaması ve dünyadaki farklı bölgelerde yaşanan su kıtlığı doğrultusunda yaşanmaktadır. Özellikle Avrupa ve Amerika bol su kaynaklarına sahipken, Afrika ve Ortadoğu gibi bölgeler günden güne su kıtlığı ile karşı karşıya kalmaktadır. Suyun kıt olduğu bölgelerde ise işbirliği çalışmaları başarısız sonuçlar vermektedir. Çünkü kıtlaşan kaynak olan su devletlerin ulusal meseleleri haline gelmektedir. Uluslararası alanda da her ülkenin mutabık olabileceği anlaşmaların olmaması sınır aşan sulara yönetim sorunlarını ortaya çıkarır. Bu durumda da havza ülkeleri arasında su paylaşımı konusunda anlaşmazlıklar ortaya çıkmaktadır.

2.3. Su Kaynakları ile Çatışma Arasındaki İlişkiyi Etkileyen Etmenler

Tarih, paylaşılan tatlı su kaynakları üzerindeki rekabet ve anlaşmazlık örnekleri ile doludur. Ancak yine de tarihte görülen ilk ve tek su savaşı Lagaş ve Umma arasında görülen savaş olarak bilinmektedir. Tarihi kaynaklara göre su için yapılan ilk çatışma M.Ö. 2500 yılında yaşanmıştır. Söz konusu çatışma Sümerler döneminde günümüz Irak toprakları olarak bilinen topraklarda Lagaş ve Umma krallıkları arasında yaşanmıştır. Lagaş Kralı suyu sınır hendeklerinden sınır kanallarına alarak Umma'yı susuz bırakmıştır. Bu durum tarihte bilinen ilk su savaşıdır¹⁵⁵. Su kaynakları bir savaş nedeni olması dışında savaşlarda bir silah olarak da kullanılmıştır. Örneğin, Asur kralı olan Sennacherib M.Ö 689 yılında Babil'e saldırmış ve bu saldırı sırasında kenti ele geçirebilmek için önce Fırat nehri üzerinde bir baraj yaptırmış sonra da bu barajı yıktırarak Babil kentinin sular altında kalmasını sağlamıştır. Böylece tarihte ilk kez bir baraj savaş sırasında yıkıcı etkiye sahip olması açısından silah olarak kullanılmıştır¹⁵⁶. Ancak su kaynakları üzerindeki anlaşmazlıkların iş birliği ile sonuçlanması da mümkündür.

Bu konu gereği suyun kullanımı ve kirliliği konusunda tarihsel anlamda bir savaş yaşanmamıştır. Ancak savaş olarak adlandırılmasa da kullanım, kirlilik, su paylaşımı konusunda ülkeler arasında yaşanan gerilimler ve krizler mevcuttur. Bununla birlikte

¹⁵⁵ H.Hatami ve P. Gleick, „Chronology of Conflict over Water in the Legends, Myths, and History of the Ancient Middle East, Water, war, and peace in the Middle East, Environment. 36, No. 3, sayı 6, Washington: Heldref Publishers, s.11.

¹⁵⁶ Dursun Yıldız, *a.g.e.*, ss.178-179.

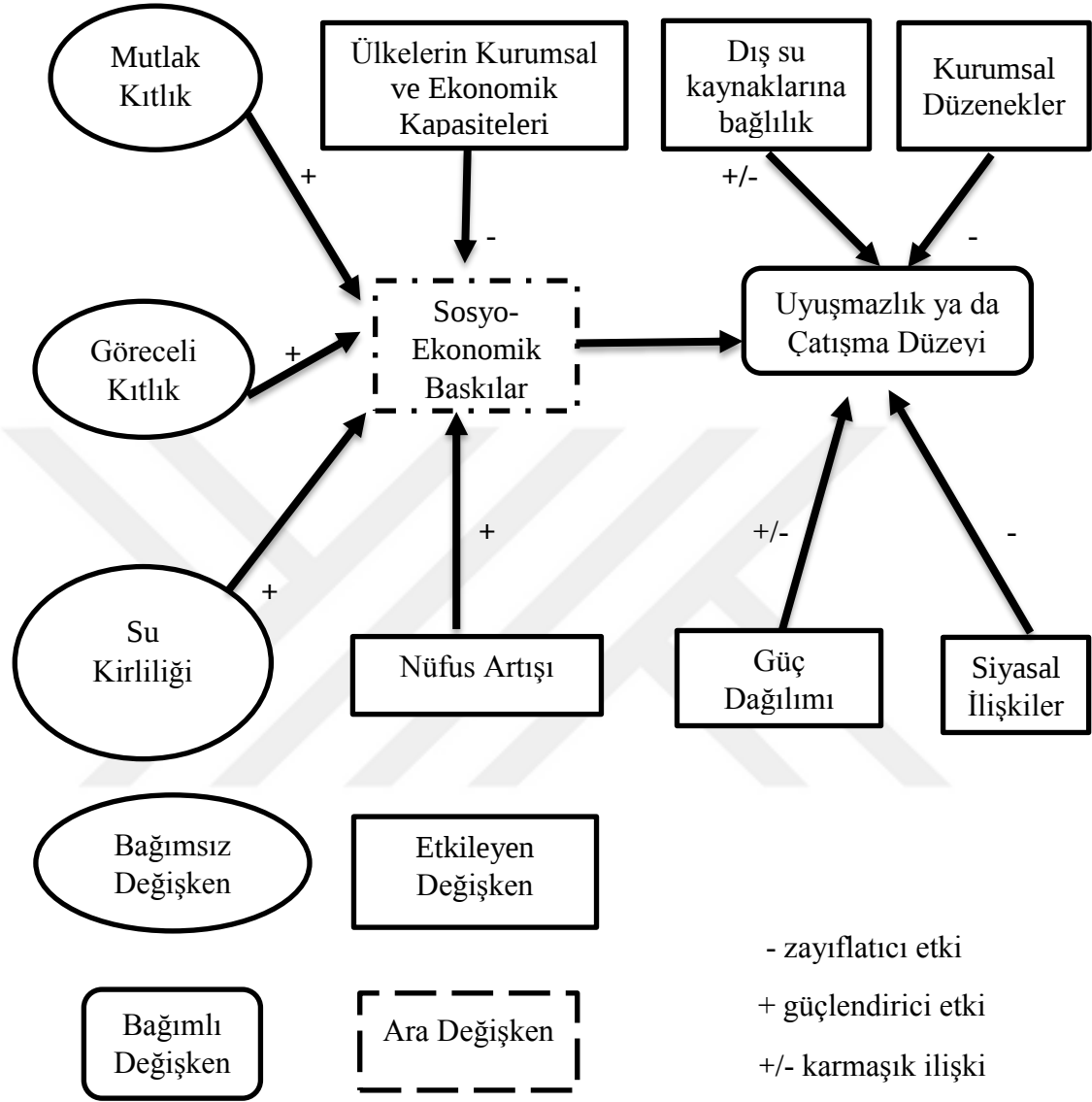
suyun bir çatışmaya sebebiyet vermesi veya iş birliği aracı olarak kullanılması belli başlı etmenlere dayanmaktadır. Bu konuda Wolf ve arkadaşları sudan kaynaklanan anlaşmazlıkların genelde tarihsel olarak sorun yaşayan ülkeler arasında ve baraj yapımı, sulama tesisleri gibi havza geliştirme projeleri konusunda anlaşma ortamı bulunmayan ülkeler arasında ortaya çıktığını ortaya koymuşlardır¹⁵⁷. Bununla birlikte Wolf, suyun anlaşmazlıklarda önemli bir faktör olduğunu ancak tek başına savaşa sebep olmadığını ortaya koymuştur. Buradan yola çıkarak su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi etkileyen etmenleri açıklamaya çalışacağız.

Su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi etkileyen etmenleri ENCOP çalışmalarının önemli isimlerinden olan Stephan Libiszewski Uluslararası Su Uyuşmazlıkları modeline göre altı maddede açıklamaktadır¹⁵⁸. Bu etmenlerin bazıları su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirirken, bazıları ise çatışmayı önleyici etmenlerdir. Bu etmenler Tablo-5'te görüleceği üzere nüfus artışı, dış su kaynaklarına bağımlılık, ülkelerin siyasi ilişkileri, ülkelerin kurumsal ve ekonomik kapasiteleri, ülkeler arasında ki güç dağılımı ve kurumsal düzeneklerin varlığı veya yokluğu durumudur.

¹⁵⁷ Detaylı bilgi için Bkz., Aaron T. Wolf, “ The Transboundary Freshwater Dispute Database Project” *Water International*, Cilt 24, Sayı 2,1999.

¹⁵⁸ İbrahim Mazlum, ss.60-67.

Tablo 5: Libiszewski'nin Uluslararası Su Uyuşmazlığı Modeli

Kaynak: İbrahim Mazlum, *Çevresel güvenlik ve Ortadoğu bölgesinde sınırı aşan sular: Dicle-Fırat havzası örneği*, Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s.62.

2.3.1. Nüfus Artışı

BM verilerine göre; dünya nüfusu günümüzde 7,7 milyardır. Dünya nüfusu artma eğilimindedir ve her yıl yaklaşık 80 milyon kişi artmaktadır. BM'nin tahminlerine göre

dünya nüfusu, 2025 yılında 8.5 milyara, 2050 yılında ise 9.7 milyara ulaşacaktır¹⁵⁹. Rob Hengeveld, insan tarihinde olan biteni “İhtiyaç fazlası büyüme beraberinde büyümeyi beslemek için daha fazla kaynak kullanımı ve kullanım sonucunda ortaya çıkan atıklar¹⁶⁰” şeklinde açıklamıştır. Küresel nüfus arttıkça sahip olunan kaynakları kullanma ihtiyacı daha çok artacak ve kullanım sonucunda da kirlilik gibi olumsuz etkiler ortaya çıkacaktır. Bu nedenle de “nüfus artışı” su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi etkileyen önemli bir faktördür.

Nüfus ile su kaynakları arasındaki ilişkiye daha detaylı bakmamız gerekirse; dünyanın nüfusunun büyüme süreci, insanın yerleşik hayata geçtiği Neolitik Dönemle başlamaktadır¹⁶¹. İlerleyen dönemlerde ise gelişen koşullar ve teknolojik yenilikler, sanayileşme ve kentleşme gibi pek çok faktör ile hem insan ömrü uzamış, hem de nüfus artmaya devam etmiştir. Ayrıca artan nüfusu beslemek de gerekmektedir. Bu nedenle de nüfusu beslemek için daha fazla tarım ve üretim gerekmektedir. Bunun için su kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Su kaynakları ise daha önceki başlıklarımızda ifade ettiğimiz gibi giderek kıt bir kaynak haline gelmektedir. Böyle bir durumda suyun paylaşıldığı havzalarda artan nüfusun talebini karşılamak daha da zor bir durum haline gelmektedir. Artan nüfus için tarımsal üretim yapılamadığı zaman sosyo-ekonomik anlamda sorunlar ortaya çıkacaktır. Bu durum da havza ülkeleri arasında su paylaşımı ve kullanımı konusunda anlaşmazlıkları tetikleyecektir.

Nüfus artışı ile birlikte su kullanımı da artacaktır. Artan nüfusu beslemek amacıyla tarımsal alanların sulanması, gübre ve kimyasal ilaçların kullanılması, sanayi atıkları, evsel kullanım sonucu atıklar ve enerji ihtiyacı için yapılan barajlar su ve toprak kirliliğine yol açacaktır¹⁶².

Özetlemek gerekirse, nüfus artışı ile endüstriyel kullanım ve tarımsal anlamda üretim yapabilmek amacıyla suya olan talep ve su kullanımı artmaktadır. Su kullanımı kirliliği

¹⁵⁹ “United Nations World Population Prospects 2019 Report”, https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf (erişim tarihi: 29.12.2019)

¹⁶⁰ Rob Hengeveld, *Atık Küre*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s.63

¹⁶¹ Hayri Çamurcu, “Dünyada Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 8, sayı 13, s.87.

¹⁶² T.Homer Dixon, *Environment, scarcity and violent*, s.57

ortaya çıkarmaktadır. Bu durum su kıtlığına yol açan sebeplerden bir tanesi olmakla birlikte suyun kalitesini de bozmaktadır. Böylece, hem gıda güvenliğini tehlikeye düşürmesi ve hem de insan sağlığını olumsuz etkilemesi nedeniyle su havzalarında anlaşmazlık ortaya çıkarabilmektedir.

2.3.2. Dış Su Kaynaklarına Bağımlılık

Su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi etkileyen bir diğer etmen ise dış su kaynaklarına olan bağımlılıktır. Bir ülke tarımsal ve endüstriyel olarak kullandığı suyu sınırları dışından tedarik ediyorsa bu noktada dış su kaynağına bağımlıdır.

Tablo 6: Ülkesi Dışından Gelen Su Kaynaklarına Bağımlı Bazı Ülkeler

Bölge	Sularının %50-%75'i Ülke Dışından Gelen Ülkeler	Sularının %75'ten fazlası Dışardan Gelen Ülkeler
Arap Ülkeleri	Irak, Somali, Sudan, Suriye	Mısır, Kuveyt, Bahreyn
Doğu Asya ve Pasifik	Vietnam, Kamboçya	
Latin Amerika ve Karayipler	Uruguay, Bolivya, Arjantin Paraguay	
Güney Asya		Bangladeş, Pakistan
Aşağı Afrika	Benin, Çad, Eritre, Mozambik, Namibiya, Gambiya, Kongo	Bostwana, Nijer
Orta ve Doğu Avrupa ve Eski Sovyet Ülkeleri	Azerbaycan, Slovakya, Ukrayna, Özbekistan, Hırvatistan	Macaristan, Moldova, Romanya, Sırbistan, Karadağ
OECD ülkeleri	Lüksemburg	Hollanda
Diğer	İsrail	

Kaynak: Dursun Yıldız, *Sudan Savaşları*, s.136

Özellikle ekonomik geçim kaynağı tarım olan ülkenin bağımlı olduğu su kaynağının miktarının azalması veya kalitesinin bozulması ülkeler arasındaki anlaşmazlık durumunu arttırmaktadır¹⁶³.

¹⁶³ Alexander Carius ve Kerstin Imbush, “Environment and Security in International Politics”, Alexander Carius ve Kurt M. Lietzmann (der), *Environmental Change and Security - A European Perspective*. [International and European Policy Studies], Berlin: Springer, 1999, s.20.

2.3.3. Ülkelerin Siyasi İlişkileri

Su kaynakları ile çatışmayı etkileyen bir diğer etmen ülkelerin birbirleri ile olan tarihi anlaşmazlıkları ve siyasi ilişkileridir. Ülkeler arasındaki ilişkilerde tarihsel olarak kökleşmiş sorunlar mevcut ise ve havza ülkeleri bu sorunları çözme konusunda uzlaşmacı tavırlar sergilemiyorsa suya erişim, suyu kullanım ve kirlilik gibi sorunlar da çatışmaya dönüşebilir¹⁶⁴.

2.3.4. Ülkelerin Kurumsal ve Ekonomik Kapasiteleri

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi, çevre sorunlarının olumsuz etkileri ile mücadele edilmesinde belirleyici bir faktördür. Örneğin bir ülkenin su kıtlığından zarar görme düzeyini o ülkenin ekonomik, teknolojik ve kurumsal kapasite düzeyleri belirlemektedir. Bu doğrultuda ülkeler çevresel kaynakları koruma ve kullanma gibi gerekli önlemleri alarak görecekları zararı en aza indirebilirler. Havza ülkeleri ekonomileri tarıma bağlı olan gelişmekte olan ülkeler ise suyun miktarının azalması ve kalitesinin bozulması durumunda gerekli önlemleri almakta güçlük yaşayacakları için aralarında anlaşmazlıklar ortaya çıkabilmektedir¹⁶⁵. Bu nedenle de ülkelerin kurumsal, teknolojik ve ekonomik kapasitelerinin var olması veya yok olması su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi etkilemektedir.

2.3.5. Ülkeler arasında güç dağılımı

Havza ülkeleri arasındaki güç dağılımı su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi etkileyen bir etmendir. Sınır aşan su havzalarında her nehir havzasındaki güç ilişkilerinin doğası da kendine özgü bir durumdadır. Naff ve Matson'a göre, genel olarak bir devletin bir nehir havzası üzerinde hegemon bir karaktere sahip olmasının unsurları o ülkenin ekonomik, siyasi, askeri olarak güçlü olmasına bağlıdır. Ülkenin nehirdeki aşağı havza ülkesi mi yoksa yukarı havza ülkesi mi olduğu ve bir önceki başlıkta da ifade ettiğimiz gibi nehirden faydalanabilme kapasitesi (ekonomik ve teknolojik kapasite) gösterilmektedir¹⁶⁶. Eğer ki hegemonik güce sahip olan ülke yukarı havza ülkesiyse aşağı havza ülkesinin su sorununu çatışmaya götürme olasılığı azalmaktadır. Ancak Nil havzası

¹⁶⁴ İbrahim Mazlum, s.66.

¹⁶⁵ İbrahim Mazlum, s.65.

¹⁶⁶ İlhan Sağsen, “Nil Havzası ve Su hegemonyası”, *Ortadoğu Analiz*, Mayıs 2013, Cilt 5, Sayı 53, ss.42-45.

örneğinde olduğu gibi Mısır, aşağı havza ülkesi olmasına rağmen hegemon güç olarak kabul edilmektedir. Aşağı havza ülkesi yeterli askeri güce sahipse kendisine tahsis edilen suyun miktarının azalması veya kalitesinin bozulması durumlarında anlaşmazlığı çatışma boyutuna getirebilir.

2.3.6. Kurumsal Düzenekler

Havza ülkeleri arasında sorunları barışçıl yollardan çözmek için oluşturulmuş olan kurumsal düzenekler çatışma olanağını azaltan bir etmendir. Ülkelerarasında oluşacak ekonomik, ticari iş birliği çabaları ülkelerin siyasal ve ekonomik düzlemde bütünleşmesine yol açarak çatışma olasılığını azaltabilecek bir etmen olarak görülmektedir.

BÖLÜM 3: NİL HAVZASINDA ÇEVRE SORUNLARI VE GÜVENLİK SORUNSALI

Birinci bölümde çevre sorunlarının güvenlik tehdidi olarak tanımlanması ile çevre ve çatışma arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Ardından ikinci bölümde çevresel bir doğal kaynak olan su ile çatışma arasındaki ilişki ve bu ilişkiyi etkileyen etmenler ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde ise birinci ve ikinci bölümde teorik olarak incelenen bu ilişkiler ağının Nil Nehri havzası üzerindeki değerlendirmeleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. 11 ülke tarafından paylaşılan ve dünyanın en önemli sınır aşan su kaynaklarından biri olan Nil Nehri Havzasında ortaya çıkacak bir su anlaşmazlığı ve bu anlaşmazlığa yol açabilecek tüm unsurlar değerlendirilecektir. Bu bölümde ikinci bölümde teorik olarak ele alınan Uluslararası Su Uyuşmazlığı modeli esas alınarak Nil Nehri Havzasında su savaşları ihtimali değerlendirilecektir. Nil Havzasında uyuşmazlık analizini yapmadan önce Nil Nehrinin genel yapısı ile ilgili bilgiler verilip ardından Nil Havzasındaki ülkelerin su kıtlığı, su yönetim çalışmaları ve kirlilik durumu tespit edilecektir. Bu incelemeler doğrultusunda ise Nil Havzasını paylaşan ülkelerin nüfus artışı, ülkelerin dış su kaynaklarına bağımlılığı, havzadaki güç dağılımı, ülkelerin siyasi ilişkileri, ekonomik ve kurumsal kapasiteleri incelenerek su anlaşmazlığını arttıran ve azaltan unsurlar ortaya konulacaktır.

3.1. Nil Nehrinin Özellikleri: Coğrafya, Hidroloji ve İklim

Nil havzası, Afrika'daki en kritik ve belki de en önemli ortak su havzalarından biridir. Çünkü Nil Nehri, dünyanın en uzun nehri olarak bilinmektedir ve dünyanın en uzun nehri olması ile birlikte akış hacmi açısından nispeten küçük bir nehirdir. Havzasının büyüklüğüne rağmen, yıllık yenilenebilir akışı 80 km³'ün biraz üzerindedir. Büyük havzası, nispeten düşük akışı ile birlikte 11 ülke tarafından paylaşılıyor olması da Nil Havzasını önemli ve kritik su havzalarından biri olarak tanımlamamızı sağlamıştır. Bununla birlikte, Nil Nehrini, farklı dönemlerde firavunlar Hapi¹⁶⁷, Helenler Neilos

¹⁶⁷ Hapi, Eskiçağ'da Mısır'da Nil nehrinin tanrısının adıdır. Bereket tanrısı olarak adlandırılan Hapi, Nil nehrine de "Hep" olarak isim olmuştur. Sembolü ise akan su olan Hapi, dolgun göğüslü ve şişkin mideli bir adam olarak tasvir edilmiş ve Nil nehrinin taşıdığı suyla Mısır'a getirdiği bolluk ve bereketi simgelemiştir.

(Nileos)¹⁶⁸ ve Araplar ise Bahr¹⁶⁹ olarak adlandırmaktaydı. Nehrin Latince adı ise Nilus şeklinde geçmektedir.¹⁷⁰

Nil Nehri'nin haritasını “*Nehir Savaşı*” adlı kitabında Winston Churchill şu şekilde tanımlamıştır : “ *nehir kökleri merkezi Afrika’da,- Victoria, Albert ve Keoga göllerinde, uzun gövdesi Mısır ve Sudan’da ve dalları Kuzey Mısır’daki deltasında olan dev bir palmiye ağacına benzetir*”¹⁷¹.

Günümüzde kabul gören genel görüşlere göre ise, Nil Nehri, Doğu Afrika’da bulunan Burundi’deki Mufumbiro yamaçlarından doğmaktadır. Nil Nehri, Burundi’deki göller bölgesinde Kagera Irmağı olarak doğar ve Tanzanya, Ruanda ve Uganda’nın sınırlarını oluşturarak batıdan Viktoria gölüne katılır. Viktoria Gölü, Afrika’daki en büyük göldür. Gölün su tutma havzası Burundi, Kenya, Ruanda, Tanzanya ve Uganda¹⁷² arasında bölünmüş durumdadır. Asıl Nil ırmağı buradan Victoria Gölü’nün başlıca göl ayağı olan Victoria Nil’i olarak çıkar ve Kyoga ve Albert göllerini geçer ve Albert Nil’i adını alır. Sudan’ı geçtikten sonra da Bahrü’l-Cebel adını alır. Sudan’ın güneyindeki çanağı geçtikten sonra Bahrü’l-Ebyad (Beyaz Nil) adını alan nehir, önce Bahrü’l Gazal’ın sularını, sonra da Sobat’ı bünyesine katarak ilerler. Sobat Nehri, Bahr El Jebel ve Bahr El Zaraf’ın doğusundaki düzlüğün büyük bir kısmını, Habeş Dağları’nın bazı kısımlarını ve Göl Platosunu kapsar. Sobat Nehri, Sudan’ın başkenti Hartum’da Etiyopya yaylası üzerindeki Tana gölünden gelen Bahrü’l-Azrak (Mavi Nil) ile birleşir. Hartum’dan sonra Nil, son kolu olan küçük Atbara ırmağının sularını toplar ve Mısır’a doğru ilerleyerek Akdeniz’de dökülür¹⁷³.

Nil Nehri yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere coğrafya açısından da karmaşık bir yapıdadır. Öncelikle Nil Nehri’nin 2 ana kolu bulunmaktadır. Bu kollar Beyaz Nil ve Mavi Nil’dir. Bu iki Nil havzası birleşmeden önce ayrı sistemlerden oluşmaktadır. Beyaz Nil, Doğu Afrika’da Burundi’de bulunan göller bölgesinden doğmaktadır. Beyaz Nil

¹⁶⁸ Helence ’de ‘nehir vadisi’ olarak adlandırılmaktadır.

¹⁶⁹ Bahr, Arapça ’da deniz anlamında kullanılmaktadır.

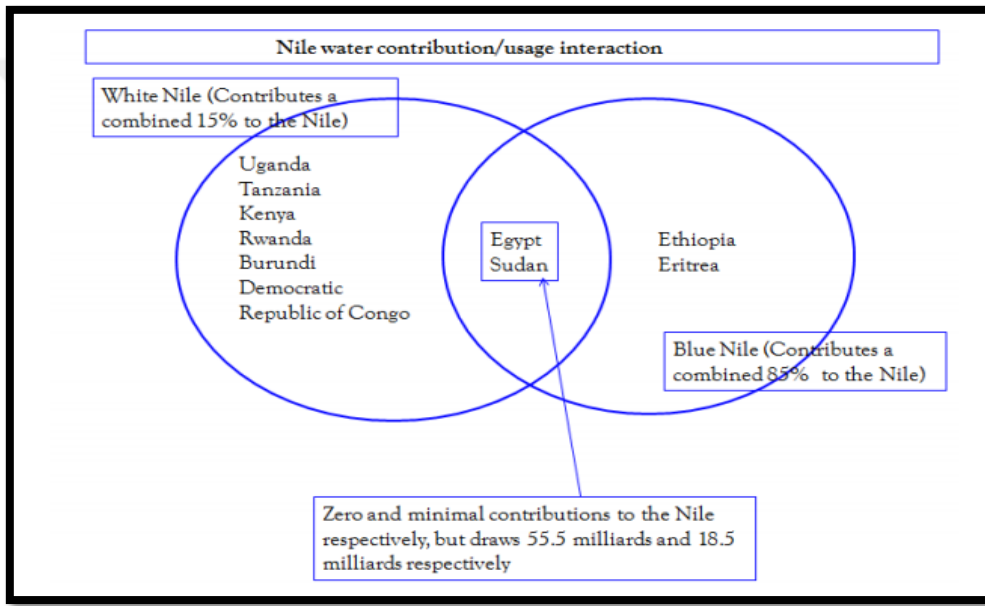
¹⁷⁰ Hatice P. Erdemir, Hasan Akyol ve Onur Günday, “Nil: Eskiçağdan Ortaçağ’a Mısır’a Hayat Veren Nehir” (der.) Recep Efe, *Coğrafya ’da Yeni Yaklaşımlar*, Dokuz Eylül Yayınları, , İzmir,2015, s.229.

¹⁷¹ John Bulloch ve Adel Derwish, Su Savaşları, Altın Kitaplar Yayınevi, s.25, İstanbul, 1994.

¹⁷² Diana Rizzolio Karyabwite , “Water Sharing in the Nile River Valley”, UNEP Project GNV011: Using GIs/Remote Sensing for the sustainable use of natural resources, <https://hclil.umd.edu/media/simple/nilereport.pdf>, 2000, ss.13-23.

¹⁷³ Hatice P. Erdemir, Hasan Akyol ve Onur Günday, s.229.

havzası olarak bilinen ekvator alt havzası da kendi içinde 2 alt sisteme ayrılmaktadır. Bu sistemlerden ilki göller havzasıdır. Göller Havzasının alt sistemini ise Albert, Victoria, Edward ve Keoga gölleri oluşturmaktadır. Ekvator alt havzasının ikinci alt sistemi Semliki Nehri ve kollarıdır. Bu Nehir ve kolları da Uganda ve Demokratik Kongo'dan geçmektedir. Bu nehirler diğer gruptaki göllerle birleşerek Bahr el Cebel'i oluşturur. Daha sonra Beyaz Nil ve Mavi Nil birleşir. 2. alt sistem ise Habeşistan Dağları kolları olarak bilinen sistemdir. Bu havza da 3 alt sisteme bölünmektedir. Buradaki en büyük su Tana gölünden çıkan Mavi Nil'dir. Bu kolun 2. alt sistemi Sobat Nehridir. 3. alt sistemi ise Atbara Nehridir¹⁷⁴.

Grafik 4: Nil Suyu Katkısı

Kaynak: Environmental Conflicts: The case of the Nile River Basin ,

<http://scholar.ufs.ac.za:8080/xmlui/bitstream/handle/11660/2303/MahlakengMK.pdf?sequence=1> (Erişim Tarihi: 05.12.2020) s.58.

Görüldüğü üzere, Beyaz Nil'in Nil sistemine katkısı %15'dir. Beyaz Nil Güney Sudan'dan geçerken Sudd bataklığından dolayı yüksek oranda buharlaşma yaşamaktadır. Mavi Nil ise Nil Nehrine en büyük katkıyı sağlamaktadır. Harita 3'te de Nil'in Ana havza ve alt sistemlerini görebilmekteyiz.

¹⁷⁴ John Bulloch ve Adel Darwish, s.77-78.

Harita 3: Nil'in Ana Alt Havzaları ve Nil'e Katkıları (milyar m³/yıllık)

Kaynak : http://sob.nilebasin.org/pdf/Chapter_2_Water%20resources.pdf, (Erişim Tarihi : 05.12.2020), s.39

Nil nehri 3.176.543 km²'lik havza alanına sahiptir ve alan Afrika kıtasının onda birini kaplamaktadır. Ayrıca Nil suları, Nil Nehrine kıyıdaş devletlerin GSYİH'sının % 60'ına katkıda bulunmaktadır. Nil Nehri 35 derece enleminde, güneyden kuzeye yaklaşık 6,850 kilometre boyunca yol kat eder ve 11 ülkenin topraklarından geçen sınır aşan bir su kaynağıdır¹⁷⁵. Nil Nehri; güneyden kuzeye doğru sırasıyla Demokratik Kongo

¹⁷⁵ F.M. Mutua, F. Mtalo ve W. Bauwens, "Challenges of Modeling the Flows of the Nile River", http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Cairo/pdf/Challenges_of_Modeling_the_Flows_of_the_Nile_River.pdf (Erişim Tarihi: 15.05.2020), s.2.

Cumhuriyeti, Tanzanya, Burundi, Ruanda, Kenya, Uganda, Güney Sudan, Etiyopya, Eritre, Sudan ve Mısır olmak üzere 11 ülke tarafından paylaşılmaktadır. Nil Nehri, kendisine akan hiçbir kola sahip değildir ve 6.850 kilometrelik uzunluğunun yaklaşık son 3000 kilometresi boyunca önemsiz derecede yağış alır ve Sahara Çölünü geçip Akdeniz’e ulaşırken düzenli olarak su kaybeder. Tablo 7’de Nil Havzası ülkelerinin havza içerisindeki yüzdeleri verilmiştir.

Tablo 7: Nil Nehri Havzasının Bölünüşü

Ülke	Ülke Alanı (km ²)	Nil havzası içindeki Alanı (km ²)	Nil havzası içindeki alan %	Ülkenin Nil havzasındaki %	Su Çekme Oranı
Burundi	27.835	13.260	0.4	47.6	0.3
D. Kongo C.	2.345.410	22.143	0.7	0.9	0.6
Mısır	1.001.450	326.751	10.5	32.6	68.4
Eritre	121.320	24.921	0.8	20.5	0.4
Etiyopya	1.127.127	365.117	11.7	32.4	5.6
Kenya	582.650	46.229	1.5	7.9	3.6
Ruanda	26.340	19.876	0.7	75.5	0.2
Sudan(Güney Sudan dahil)	2.505.810	1.978.506	63.6	79.0	27.6
Tanzanya	945.090	84.200	2.7	8.9	5.2
Uganda	236.040	231.366	7.4	98.0	0.6
Toplam	8.919.072	3.112.369	100.0	34.9	

Kaynak: FAO verileri ile oluşturulmuştur, <http://www.fao.org/nr/water/aquastat/data/query/results.html> (Erişim Tarihi: 05.10.2020).

Tablo incelendiğinde havzanın toplam alanı içinde Mısır’ın payı %10.5 gibi küçük bir oran olmasına rağmen yenilenebilir su arzının yetersiz olması nedeniyle nehirde su kullanma payı yaklaşık %68.4’tür. Sudan’a baktığımızda ise yüzölçümü olarak havza ülkeleri arasında ki en büyük ülkedir ve Nil sularından %26.9 su çekmektedir. Etiyopya ise topraklarının yaklaşık üçte biri Nil havzasında olmasına rağmen su kullanma payı %5.6 gibi düşük bir oran olarak dikkati çekmektedir.

Tablo 8: Havza ülkelerinin Yağış Miktarı(mm)

Ülkeler	En Az	En Yüksek	Ortalama
Burundi	895	1570	1100
Ruanda	840	1935	1105
Tanzanya	625	1630	1015
Kenya	505	1790	1260
DRC	875	1915	1245
Uganda	395	2060	1140
Etiyopya	205	2010	1125
Eritre	240	665	520
Sudan	0	1620	500
Mısır	0	120	15

Kaynak: FAO, 2015 verileri.

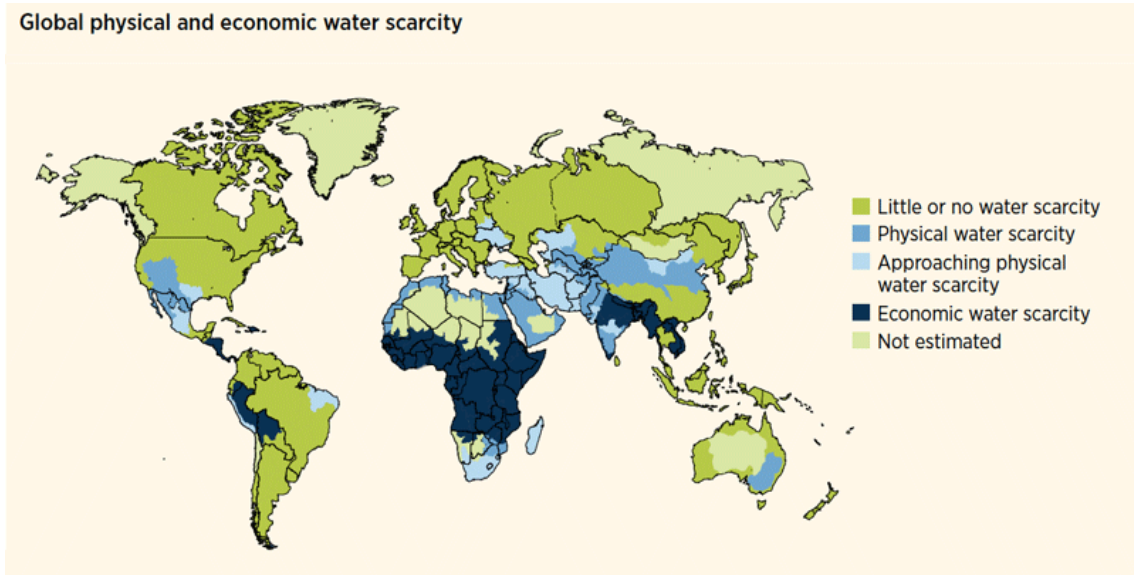
Nil Nehri dünyanın kurak iklim koşulları altında olan en uzun nehridir¹⁷⁶. Nil Havzası ülkeleri arasında, yağış potansiyeli açısından farklılık olduğu Tablo 8’de görülmektedir. Nil Nehri havzasının iklimsel özellikleri ise değişkenlik göstermektedir. İklim özelliklerinin değişkenlik gösterdiği beş bölge bulunmaktadır. Kurak ve çöl ikliminin hâkim olduğu Mısır ve Sudan’ın bir kesimine düşen yıllık yağış miktarı 200 mm³’nin altındadır. Sudan ve Etiyopya’nın küçük bir kesiminde ise kurak step iklim hâkimdir ve burada düşen yağış miktarı 200 mm³ ile 400 mm³ arasında değişmektedir. Etiyopya’nın yüksek kesimlerinde yoğun yağışlar görülmektedir. Tropik iklimler Doğu Afrika göller bölgesinde ve güneybatı Etiyopya’nın bazı kesimlerinde görülmektedir. Bölgede özellikler ve yağışa bağımlılık büyük farklılıklar göstermektedir. Yağışlar mevsimseldir ve yoğun aylar bölgeden bölgeye farklıdır. Mısır çölünde tüm yaşam, Nil’e ve yukarı havza ülkelerindeki mevsimsel yağışlara bağlıdır. Etiyopya, Kenya, Tanzanya ve Uganda’da ise iklim ve kuraklık koşulları, yeterli yağış alan yüksek potansiyelli yaylalardan yarı çöl olan bölgelere kadar değişmektedir¹⁷⁷. Bununla birlikte Nil Nehri ülkeleri çölleşmenin, toprak aşınmasının ve kuraklığın etkilerini hissetmektedirler.

¹⁷⁶ Ayşegül Aydın, “Sınıraşan Sulardaki Yönetim Zorluğu Bağlamında Etiyopya-Mısır İlişkisi ve Büyük Rönesans Barajı”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Ocak 2019 Cilt 33, Sayı 1, s.7.

¹⁷⁷ Terje Oestigaard, *Nile Issues Small Streams from the Nile Basin Research Programme*, Fountain Publishers, Uganda, 2010, s.15.

3.2. Nil Havzasında Su Kıtlığı

İkinci bölümde su kıtlığını mutlak ve göreceli su kıtlığı olarak iki başlık halinde sınıflandırmıştık. Kısaca hatırlamak gerekirse, mutlak su kıtlığı durumunda su hidrolojik olarak yetersizdir. Bulunan doğal kaynak suyunun talebi karşılamadığı durumlarda mutlak kıtlık söz konusudur. Bu durumda su fiziksel olarak kıttır. Fiziksel olarak suyun kıt olması, bölgenin su taleplerini karşılamak için yüzey ve yer altı su kaynaklarının yetersiz olduğu yerlerde ortaya çıkmaktadır. Fiziksel su kıtlığından evsel, endüstriyel ve tarım alanları da etkilenmekte ve böylece üretim süreçleri sekteye uğramaktadır. Göreceli kıtlık ise, su kullanımı, suyun kötü yönetim, gibi nedenlerle suyun arz ve talebi arasındaki uyumsuzluğu ifade etmek için kullanılmaktadır. Göreceli kıtlık durumunda su, insan faaliyetlerine göre azalmaktadır. Buna neden olan faktörler arasında, etnik, siyasi çatışmalarda dâhil olmak üzere; su kaynaklarının bol olduğu alanlarda dahi su konusundaki yatırım eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle göreceli su kıtlığı, ekonomik su kıtlığı olarak da adlandırılmaktadır. Göreceli su kıtlığı yaşanan bölgelerde, mevsimsel değişimler sonucunda sel veya kuraklık durumları ortaya çıkabilir. Ayrıca evsel ve diğer su kullanım alanlarında altyapı yetersizliğine bağlı olarak suyu etkin bir şekilde kullanımı sekteye uğrayabilir. Nil havzasında da su kıtlığı, yukarı ve aşağı nehir kıyısı ülkeleri arasındaki çatışma potansiyelini etkileyen bir faktör olmuştur.

Harita 4: Küresel Fiziksel ve Ekonomik Su kıtlığı Haritası

Kaynak: World Water Development Report 4, 2013, s.125.

Harita 4’te görüldüğü üzere, Afrika kıtasında, Sahra altı Afrika Bölgesinde ekonomik su kıtlığından bahsetmek mümkündür. Nil Havzası bölgesinde ise genel olarak ekonomik su kıtlığı ve yaklaşan fiziksel su kıtlığı hâkimdir. Nil Havzası ülkelerinden Mısır mutlak(fiziksel) kıtlık seviyesine ulaşmak üzeredir. Diğer havza ülkeleri ise göreceli yani ekonomik kıtlıkla mücadele etmektedir.

Bununla birlikte mutlak su kıtlığını ölçmek için Falkenmark endeksini referans olarak kullanacağız. Malin Falkenmark, gerçek su sıkıntısı ile insanların yarattığı su sıkıntısını ayırmaya çalışmıştır. Gerçek su sıkıntısı, yerel ve bölgesel iklim koşulları doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Burada, yağışların yıl içerisindeki değişkenliğini ve bölgesel hidrolojik kuraklığı içine almaktadır. İnsanlar tarafından ortaya çıkarılan su sıkıntısında ise, insan faaliyetlerden dolayı meydana gelen artan veya azalan su sıkıntısıdır. Nüfusun artmasına karşılık kişi başına düşen su miktarının azalması su sıkıntısını arttırmaktadır¹⁷⁸.

İkinci bölümde ifade edildiği gibi bir ülkede yılda kişi başına düşen tatlı su miktarı 1700 m³’ten düşükse o ülkede su gerilimi vardır. Eğer su miktarı 1000 m³’ün altındaysa su açığı vardır. Su miktarı 500 m³’ün altında ise o ülkede mutlak kıtlık vardır.

Falkenmark endeksine göre, kişi başına düşen su miktarı 2.000 ile 10.000 m³/yıl arasında olan ülkeler su varlıklı(zengini) olan ülkelerdir. Örneğin Kanada ve ABD su varlıklı ülkelerdir. Kişi başına düşen su miktarı 1.000 ile 2.000 m³ arasında olan ülkeler su gerilimi yaşayan ülkelerdir. Genelde kurak ve yarı kurak bölgelerdeki ülkeler su gerilimi yaşamaktadır. Kişi başına düşen su miktarı 1000 m³’ün altında olan ülkeler ise su yoksulu ülkeler kuşağında yer almaktadır¹⁷⁹. Dünya genelinde incelendiğinde Ürdün, Libya, Kuveyt ve Filistin mutlak su kıtlığının görüldüğü ülkelerdir.

Nil havzası ülkeleri arasında su kaynakları üzerinde bir çatışmanın ortaya çıkması olasılığını arttıran etmenin mutlak su kıtlığından çok göreceli su kıtlığı olduğu söylenebilir. Çünkü havzanın en büyük sorunu ilerleyen başlıklarda inceleyeceğimiz üzere “nüfus artışıdır”. Havza ülkelerinin nüfusu artış halindedir. Nil suları yaklaşık olarak 300 milyon insanı doğrudan etkilemektedir. Birleşmiş Milletler Nüfus Bürosuna (UNPD) göre, havza ülkelerinin nüfusunun 2030 yılında 654 milyona ulaşacağı tahmin

¹⁷⁸ Bilgenur Kızılkoca, *Ortadoğu’da Su Sorunu ve Su Güvenliği: IŞİD Faktörü*, Yüksek Lisans Tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, ss.20-21.

¹⁷⁹ Malin Falkenmark, Jan Lundqvist ve Carl Widstrand, ss.258-267.

edilmektedir¹⁸⁰. Bu durum da havza ülkelerinin su kullanımlarını arttırması beklenen bir gelişmedir. Havza ülkeleri ekonomik gelişimleri için de gerekli olan suyu daha fazla su kullanmak ve Nil boyunca hidroelektrik projeleri geliştirmek üzere planlar yapmaktadırlar.

Tablo 9: Nil Havzası Ülkelerinin Kişi Başına Düşen Su Miktarı¹⁸¹

Ülkeler	Nüfus* (milyon)	Kişi başına düşen toplam yenilenebilir su miktarı (m ³)*	Falkenmark Endeksine Göre Kıtlık Durumu
Mısır	97,55	589	Su kıtlığı kuşağı
Sudan	40,53	932	Su kıtlığı kuşağı
Güney Sudan	12,58	3.936	Yerel ve seyrek su yetersizliği
DRC	81,34	15.773	Yerel ve seyrek su yetersizliği
Burundi	10,86	1154	Su baskısı mevcut
Etiyopya	105	1162	Su baskısı mevcut
Eritre	5,069	1443	Su baskısı mevcut
Tanzanya	57,31	1680	Su baskısı mevcut
Ruanda	12,208	1089	Yoğun su sıkıntısı
Uganda	42,86	1402	Su baskısı başladı
Kenya	49,700	617.7	Su kıtlığı kuşağı

Kaynak: FAO Aquastat database 2017 , <http://www.fao.org/nr/water/aquastat/data/query/results.html>

(Erişim Tarihi: 27.01.2020).

Falkenmark endeksini Nil havzasına uyarladığımızda, Tablo 9’da ortaya koymaya çalışıldığı gibi özellikle Mısır, Sudan, Burundi ve Kenya su kıtlığı kuşağında yer alıp mutlak kıtlık seviyesine yaklaşmaktadır. Bununla birlikte hemen hemen ülkelerin çoğunda yoğun su sıkıntıları yaşandığını görmekteyiz. 2025 yılına gelindiğinde Etiyopya ve Ruanda’nın da su kıtlığı kuşağına geleceği öngörülmektedir. 2050 yılına gelindiğinde ise Uganda ve Tanzanya’nın 1000 m³’ün altına inerek su kıtlığı kuşağında yer alacakları

¹⁸⁰ “Population Prospects in the Nile Basin”, <http://www.fao.org/3/an531e/an531e.pdf> (Erişim Tarihi 21.05.2020).

¹⁸¹ 2017 nüfus verileri kullanılmıştır ve hesaplamalara yenilenemeyen yer altı suları dâhil edilmemiştir.

öngörülmektedir. Demokratik Kongo ise Kongo havzasındaki konumu nedeniyle 2050 yılına kadar bol su bulunan tek ülke olacaktır¹⁸².

Bununla birlikte Nil havzasında çölleşmenin, kuraklığın ve iklim değişikliğinin etkileri görünmektedir. Havza yağış ve sıcaklık değişikliklerine duyarlı olduğundan iklim değişikliğinin potansiyel etkisi Nil Nehri rejimi için önemlidir¹⁸³. Çünkü havza ülkeleri yağmur suyu ve sulama ile yapılan tarım, hayvancılık ve hidroelektrik üretimi gibi pek çok sektörde suya ihtiyaç duymaktadır ve iklim değişikliği bu durumu olumsuz etkilemektedir. Nil Havzası'ndaki sıcaklığın 2050 yılına kadar yüzde 1,5 - 2,1 artacağı tahmin edilmektedir. Neredeyse tüm Nil bölgesi önümüzdeki 30 ila 40 yıl içerisinde tarım arazilerini önemli ölçüde azaltacak şekilde yarı kurak hale gelme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Örneğin, Ekvatorial Kenya'nın çoğu 1962'den beri daha kuru hale gelmiştir. 1960-2000 yılları arasında her 2-3 yılda bir kuraklık yaşanmaktadır. 1990'lardan bu yana ise, beş yıldan uzun süren kuraklıklar düzenli olarak meydana gelmektedir¹⁸⁴.

Son yıllardaki verilere göre, Nil Havzasını çevreleyen kurak ve yarı kurak alan kademeli olarak genişlemektedir. Bu eğilimin devam etmesi, bereketli tarım alanlarının daralmasına yol açacaktır. Kurak ve yarı kurak alanların genişlemesi, sıcaklık artışıyla eş zamanlıdır, bu da su ihtiyacının artmasına neden olacaktır. Taşkınlar ve kuraklıklar Nil Nehri havzası ülkelerinde yaşayan insanları etkilemekle birlikte aynı zamanda ülkelerin ekonomilerini de olumsuz etkilemektedir. 1900 ve 2012 yılları arasında Nil Havzası'nda 140'a yakın sel olayı yaşanmıştır. Bu olayların 100'den fazlası Etiyopya, Sudan, Güney Sudan, Kenya ve Tanzanya'da meydana gelmiştir. Bu dönemde Nil havzasında yaşayan 10 milyondan fazla insanın yaklaşık 4000'i hayatını kaybetmiştir. Ancak Nil Nehri Havzası'ndaki kuraklıkların sellerden daha ölümcül olduğu kanıtlanmıştır. 1900 ve 2012 arasında yaklaşık 70 kuraklık olayı yaşanmıştır. Bunlardan 55'i Etiyopya, Sudan, Güney Sudan, Kenya ve Tanzanya'da gerçekleşmiştir. Geçen yüzyılda yaklaşık 170 milyon insan kuraklıklardan etkilenmiş ve yarım milyon insan da hayatını kaybetmiştir¹⁸⁵.

¹⁸² Sam L. Laki, "Management of water resources of the Nile Basin", *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, cilt 5, sayı 4, 1998, s.289.

¹⁸³ *Climate Change Profile in Egypt*, Ministry of Foreign Affairs, 2018, <file:///C:/Users/keles/Downloads/Egypt.pdf> (erişim tarihi: 27.01.2020).

¹⁸⁴ Strategic Foresight Group, "Blue Peace for the Nile", https://www.strategicforesight.com/publication_pdf/11374Nile%20concise.pdf (Erişim Tarihi: 25.05.2020) ss.1-2.

¹⁸⁵ Strategic Foresight Group, "Blue Peace for the Nile", s.2.

Nil Havzasındaki çölleşme ise, havzadaki ülkelerin yüzde 40 ila 80'ini tehdit etmektedir. Çölleşme riskinin yanı sıra, Etiyopya, Kenya ve Sudan'da sel felaketleri de görülmektedir. Bu ülkeler sel ve kuraklık gibi iki felaket ile mücadele etmektedir.

Bununla birlikte iklim değişikliğinin tatlı su kaynakları üzerindeki tahmini etkilerinin büyük ve dramatik olabileceği konusunda genel bir fikir birliği vardır, ancak etkilerin her coğrafi bölgede aynı ölçekte olmayacağı tahmin edilmektedir¹⁸⁶. Bu nedenle, Nil havzasında su kaynaklarının dengesiz dağılımı ve her biri farklı hidrolojik rejimlere sahip olan alt havzaların varlığı nedeniyle havza ülkeleri iklim değişikliğinden de farklı şekillerde etkilenmektedir. Örneğin Ana Nil, havzanın Etiyopya kısmından gelen akışın değişkenliğine duyarlıdır. Ana Nil'in akışı aşağı kıyıdaş ülkelerin su kullanılabilirliği hususunda belirleyici bir faktördür. Beyaz Nil aşağı havza ülkelerinin su temininde daha az etkiye sahiptir¹⁸⁷. Bu nedenle de iklim değişikliğinin etkileyeceği bölgeler ülkeleri de farklı derecelerde etkileyecektir.

Önemli yağış farklılıkları nedeniyle, öngörülen su temini değişikliklerinin niceliksel tahminlerinin kesin bir şekilde belirlenmesi kolay değildir. Ayrıca, yerel iklim değişikliklerinin havza genelindeki bir değerlendirmeyi daha da zorlaştırabilme olasılığı da vardır. Bununla birlikte, iklim değişikliğinin Nil Nehri akışının belirsizliğini arttırması ve Nil Nehri akışının azalması olasılığı yüksektir¹⁸⁸.

Özetle, Nil havzası ülkelerindeki su sorunu günümüzde Falkenmark Endeksine göre mutlak kıtlık seviyesinde olmamasına rağmen bölgede önemli bir su sorunun olduğu ortadadır. Bu noktada göreceli kıtlık durumunu daha iyi anlayabilmek için su kullanım ve su yönetim çalışmalarını incelemek gerekmektedir.

3.3. Nil Havzasında Su Kullanımı ve Su Yönetimi Çalışmaları

Yeterli ve güvenilir su temini, insan sağlığı ve gıda güvenliğini sağlamak, ekosistemleri korumak, ekonomik kalkınmayı sürdürmek ve hidroelektrik enerji gibi hayati mal ve hizmetleri sağlamak için çok önemli bir faktördür. Bununla birlikte, su kaynakları, nüfus

¹⁸⁶ Ashok Swain, "Challenges for Water Sharing in the Nile Basin: Changing Geo- Politics and Changing Climate", *Hydrological Sciences Journal*, cilt 56, sayı 4, 2011, s.697.

¹⁸⁷ *Climate Change and its Implications for the Nile Basin*, Nile Basin Initiative, <http://sob.nilebasin.org/pdf/Chapter%208%20climate%20Change.pdf> (Erişim Tarihi: 25.05.2020).

¹⁸⁸ Ashok Swain, *a.g.e.*, s.697.

artışı, su kaynaklarının yanlış kullanımı ve kirlenerek kalitesinin bozulması ve kuraklık ve sel gibi doğal afetlerin yoğunluğu ve sıklığı ile sürekli tehdit altındadır. Devamlı artan nüfus, su kaynaklarının yeterliliği için en önemli tehdidi oluşturmaktadır. Çünkü artan nüfusu beslemek için daha fazla tarım, ev, belediye ve endüstriyel kullanımlara ihtiyaç duyulacak, bu durum da daha yüksek su talebine yol açacaktır¹⁸⁹. Buna ilaveten Nil havzası ülkelerinde artan nüfus, kentleşme ve sosyo-ekonomik büyüme uğraşları ile birlikte devletlerin son 40 yılda hidrolik altyapıya yetersiz yatırımı nedeniyle kişi başına düşen su mevcudiyeti giderek azalmaktadır. Su miktarının giderek azalmasıyla birlikte su kullanımı da su miktarını etkileyen bir faktör olduğundan havza ülkeleri için hayati bir faktör haline gelmektedir. Su kullanım ve su yönetim çalışmalarını açıklamadan önce Nil nehrinin su kullanım anlaşmalarını incelememiz gerekmektedir.

- **Nil Nehri Su Kullanım Anlaşmaları:**

Su konusunda anlaşmazlıklar genellikle yukarı kıyıdaş ülkelerin aşağı kıyıdaş ülkeleri etkisi altına alıp su yönetimini kendi ulusal refahını sağlayabilmek adına baskı altına almaya çalışmaları doğrultusunda yaşanmaktadır. Ancak Nil Nehri havzası bu konuda bir istisnadır. Bu durumun ortaya çıkmasına yol açan nedenlerden biri tarihte bölgedeki sömürgeci rekabettir. İngiliz tarihçi Eric J. Hobsbawn'a göre sanayi devrimi için pamuk üretimi çok önemlidir. Çünkü İngiltere'de pamuk, sanayi devrimi için önemli bir hammaddeydi¹⁹⁰. İngiltere, 1861 yılında Amerikan iç savaşı ortaya çıkana kadar pamuk hammaddesini ABD'den karşılamaktaydı. Amerika'da iç savaş çıkması ile birlikte İngiltere pamuk üretimi yapabilmek için kendisine yeni tarım alanları aramaya başlamıştır. Bu nedenle İngiltere, Nil sularından faydalanarak Mısır ve Sudan'da kendisine tarım alanları açmak amacıyla bölgede sömürgecilik faaliyetlerine başlamış ve Mısır, Sudan, Uganda ve Kenya topraklarını sömürgeleştirmiştir. İngiltere'nin bu hamlesinin pamuk üretimi dışında bir diğer nedeni de Avrupalı devletlerle olan rekabetidir.

İngiltere dışında Belçika, Almanya, Fransa ve İtalya da bölgede sömürgecilik faaliyetleri yürütmüşlerdir. İngiltere bu süreçte Nil havzasını kontrolü altına almak için diğer

¹⁸⁹ M. El-Fadel, Y. El-Sayegh, K. El-Fadl ve D. Khorbotly, "The Nile River Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution", *J. Nat. Resour. Life Sci. Educ.* 32,2003, s.107.

¹⁹⁰ E. J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, Dost Kitapevi,2013, s.52.

sömürgeci ülkelerle anlaşmalar yapmaya başlamıştır. 1890 yılında Almanya, 1891 yılında İtalya ve 1984 yılında Belçika ile anlaşmalar yapmıştır. İngiltere'nin Almanya, İtalya ve Belçika ile anlaşma yapması Fransa ile arasında Faşoda Krizinin yaşanmasına yol açmıştır. Bu krizin esas nedeni İngiltere ve Fransa'nın Afrika'da giriştikleri sömürgecilik rekabetidir. İngilizler Fransızlar ile olan bu krizi de diplomatik yollardan çözmeyi başarak Nil Havzasında egemen sömürgeci devlet olmayı başarmıştır¹⁹¹.

Nil Nehri sularının kullanımına ilişkin ilk anlaşma 15 Nisan 1891 yılında Etiyopya adına, sömürgeci güç olan İtalya ve Mısır arasında imzalanmıştır. 15 Nisan 1891 Protokolünün 3. maddesine göre, Etiyopya, Nil'in kollarından biri olan Atbara üzerinde, hiçbir su kaynağı geliştirme faaliyetine girişmeyecektir¹⁹². 1891 protokolü, başta Etiyopya olmak üzere üçüncü tarafların çıkarlarını dikkate almadan sömürgeci devletler tarafından imzalanmıştır. Bu bağlamda protokolün ana amacı Nil suyunu kullanımı değil, sömürgeci bir sınır oluşturmaktır¹⁹³.

Bir diğer anlaşma ise 15 Mayıs 1902 yılında İngiltere-Etiyopya arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre ise Etiyopya İmparatoru II. Menelik, Mavi Nil ve Tana gölü üzerinde, Mısır'a ulaşan su miktarında değişiklik yaratacak hiçbir tesis inşa edilmeyeceğini garanti etmiştir¹⁹⁴.

12 Mayıs 1906 yılında imzalanan İngiltere-Belçika Anlaşmasına göre ise, Sudan'ın onayı olmadan, Albert Gölü'nden çıkan suyu azaltacak şekilde, Semeiki ve Asango nehirlerinde hiçbir proje inşa edilmeyecekti.

3 Nisan 1906 tarihinde ise İngiltere, Fransa ve İtalya, üçlü bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmada “*Mısır'ın Mavi Nil Nehrine ve kollarına ilişkin çıkarları korunacak ve memba(yukarı havza ülkeleri) ülkelerin bu konudaki hakları göz ardı edilecektir*” ibaresi yer almaktadır¹⁹⁵. Bu anlaşma havza ülkelerini içermemekle birlikte aynı zamanda bir

¹⁹¹ Terje Tvedt “Hydrology and Empire: The Nile, Water Imperialism and the Partition of Africa”, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Cilt 39, Sayı 2, 2011, s.173.

¹⁹² Nil Havzasında Hidropolitik Tarihi ve Son Gelişmeler, ORSAM Rapor No: 42 ORSAM Su Araştırmaları Programı Rapor No: 3, 2011, s.11.

¹⁹³ Gökhan Yılmaz, *Nil Nehri Havzasında Sınır Aşan Sular Sorunu: Mısır- Etiyopya Anlaşmazlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s.65.

¹⁹⁴ Özlem Doğan, *a.g.e*, s.37.

¹⁹⁵ Arthur Okoth-Owiro, *The Nile Treaty - State Succession and International Treaty Commitments: A Case Study of The Nile Water Treaties*, Konrad Adenauer Stiftung and Law and Policy Research Foundation, 2004, s.7.

anlaşmanın geçerli olması için gerekli olan unsurları taşımamaktadır. Anlaşmaya taraf olan devletler sömürgeci devletler olduğu için anlaşma geçerlilik kazanmamaktadır. Anlaşmanın geçerli olabilmesi için bağımsızlığını kazanan ülkelerin anlaşma şartlarını kabul etmesi gerekirdi ancak havza ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra sömürge dönemi yapılan anlaşmaları kabul etmemişlerdir.¹⁹⁶

1925 yılında ise İngiltere ve İtalya arasında Nota Teatisi yapılmıştır. Söz konusu teati sonucunda İtalyan hükümeti Mavi Nil üzerinde herhangi bir hidrolik çalışma yapmayacağını taahhüt etmiştir. Ayrıca Mısır'ın ve İngiliz yönetiminde bulunan Sudan'ın kazanılmış haklarını kabul etmiştir¹⁹⁷. Ayrıca 1925 Anlaşması gizli bir anlaşmadır. Söz konusu Anlaşmayı Etiyopya kabul etmemiştir ve konuyu Milletler Cemiyetine taşımıştır¹⁹⁸

7 Mayıs 1929 tarihinde arasında yapılan anlaşma ise “*Nil Nehri Sularının Sulama Amacıyla Kullanılmasına İlişkin Antlaşmadır*”¹⁹⁹ ve bu anlaşma Mısır ve İngiltere arasında yapılmıştır. Anlaşma sürecinde Kenya, Tanzanya ve Uganda'yı İngiltere temsil etmiştir. İngiltere bu üç ülke adına Mısır'ın Nil Nehri üzerindeki hakkını kabul etmiştir. Bu antlaşmaya göre, Mısır'a yıllık 48 km³ ve Sudan'a 4 km³ su tahsis edilmiştir. Fakat bu antlaşmaya katılan ülkeler arasında Kenya ve Tanzanya da bulunmasına rağmen sömürge olmalarından dolayı bu ülkelere fikir sorulmamıştır. 1929 Anlaşması, yukarı havza ülkelerinin haklarını görmezden gelmesi ve Mısır'ın Nil havzasında ki tekeli güçlendirmesi nedeniyle uluslararası hukuka uygun olmayan bir anlaşmadır²⁰⁰.

8 Kasım 1959 yılına gelindiğinde ise Mısır ile Sudan arasında “*Nil Sularının Tam Kullanımı Antlaşması*” imzalanmıştır. Anlaşmanın imzalanma süreci ise; 1952 yılında Mısır hükümetinin Aswan'da yeni bir baraj inşasını planlamaya başlamasına dayanmaktadır. Bu baraj ile hem elektrik üretimi, hem de sulama işlerini bir düzene koymak amaçlanmıştır. Sudan da, adaletsiz olarak gördüğü 1929 Antlaşması'nı değiştirmek ve bu amaçla da Mısır'la yeniden anlaşma yapmak istemekteydi. 1 Ocak 1956 tarihinde ise Sudan, İngiltere'den bağımsızlığını kazanınca Sudan'ın yeni hükümeti,

¹⁹⁶ Gökhan Yılmaz, s.65.

¹⁹⁷ Özlem Doğan, s.37.

¹⁹⁸ Gökhan Yılmaz, s.66.

¹⁹⁹ Patrick Loch Otieno Lumumba, “The Interpretation of the 1929 Treaty and its Legal Relevance and Implications for the Stability of the Region”, *African Sociological Review*, 11, 1, 2007, ss.10-24.

²⁰⁰ Gökhan Yılmaz, s.66.

Mısır'ın planladığı Aswan Barajına karşı olmamakla beraber, 1929 antlaşmasında Sudan'a tahsis edilmiş olan miktarı yetersiz bularak, bu miktarın arttırılması konusunda anlaşma talep etmekteydi. Bu süreçte Cemal Abdül Nasır da, uluslararası bağlayıcılığı bulunan ve Nil sularını, Mısır için garanti altına alabilecek sağlam bir antlaşma arayışı içindeydi²⁰¹. Bu noktada 8 Kasım 1959'da Mısır ve Sudan arasında Nil sularının Tam kullanım Anlaşması imzalanmıştır²⁰². Bu anlaşma ile Mısır tek taraflı veto yetkisine sahip olmuştur. Veto yetkisine sahip olması yukarı havza ülkelerinin havza üzerinde gerçekleştirmek isteyeceği projelere Mısır'ın engel olabileceği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum uluslararası hukukun iyi niyet ve hakça ve makul kullanım ilkelerine uygun düşmemektedir²⁰³.

Tablo 10: Nil Anlaşmalarında Su Tahsisi

Nil'in Yıllık Ortalama Akışı 84 milyar m³	1929 Anlaşması	1959 Anlaşması
Mısır (milyar m³)	48	55.5
Sudan (milyar m³)	4	18.5
	32(ayrılmamış)	10 (Buharlaşıma ve Sızma)

Kaynak: Aaron T. Wolf, "Middle East Water Conflicts and Directions for Conflict Resolution", *Food, Agriculture, and the Environment Discussion Paper 12*, s.3.

Görüldüğü üzere Nil Havzasında bulunan ülkeler bağımsızlıklarını kazanmadan önce, bölgede sömürgeci güç olan İngiltere, önce Mısır'ın, daha sonra da Sudan'ın, Nil suyu kullanımlarını korumayı öncelikli görmüştür. Bu amaç doğrultusunda, Nil nehri sularının yukarı kıyıdaş ülkelerde kullanımını engelleyecek antlaşmalar yapmıştır. Nil nehri suları ile ilgili olarak yapılan tüm düzenlemeler Mısır'ın kullanımlarını korumaktadır.

Ancak 1961 yılında Tanzanya'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından Tanzanya'nın ilk Devlet Başkanı olan Julius Nyerere "Nyerere Doktrini" olarak bilinen açıklamasını yapmıştır. Bu doktrinde "daha önce imzalanan antlaşmaların hiçbir aşamasında

²⁰¹ Muhammed Tandoğan ve Osman Kağan Yücel, " Nil'in Paylaşılması Meselesi: Hidro-Diplomasi Bağlamında Mısır, Sudan ve Etiyopya Rekabeti", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 53, Temmuz 2017, ss.113-114.

²⁰² Agreement (with annexes) for the full utilization of the Nile waters. Signed at Cairo, on 8 November 1959, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20453/volume-453-I-6519-English.pdf> (Erişim Tarihi 22.02.2020)

²⁰³ Gökhan Yılmaz, ss.66-67.

kendilerine söz hakkı tanınmadığı için bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bu antlaşmalara uymayacaklarını” dile getirmiştir. 1962 yılında Tanzanya hükümeti, 1929 tarihli antlaşmayı bağlayıcı görmediğini açıklamıştır. 1963 yılına gelindiğinde ise Kenya bağımsızlığını kazandıktan sonra Nyerere doktrinini kabul ettiğini açıklamıştır. Kenya’nın ardından ise Uganda, İngiliz sömürgesi altında imzalanan tüm antlaşmaları geçersiz saydığını açıklamıştır²⁰⁴.

Mayıs 2010’da Nil Havzası ülkeleri tarafından, Nil’den yılda sırasıyla 55.5 ve 18.5 milyar metreküp su payı veren 1959 sözleşmesinin yerini almak üzere Entebbe Anlaşması imzalanmıştır. Entebbe Anlaşması, Nil Nehri Havzası ve kaynaklarının kullanımı, geliştirilmesi, korunması ve yönetimi için geçerlidir ve Nil Havzası Devletleri arasında işbirliği için kurumsal bir mekanizma oluşturulmasını hedeflemektedir. Anlaşmaya taraf olan ülkeler Burundi, Tanzanya, Etiyopya, Kenya, Ruanda, Uganda’dır. Bu anlaşma tüm kıyıdaş devletlere açık olmakla birlikte, Mısır ve Sudan bu anlaşmaya taraf olmamıştır. Çünkü Mısır ve Sudan 1959 Anlaşmasında kazandıkları hakların devam etmesini istemekteydiler²⁰⁵. Nil Nehrinin kullanımı konusunda sömürge zamanından kalan antlaşmalarda çoğunlukla aşağı kıyıdaş devletlerin, özellikle de Mısır’ın su kullanımı sorunun en önemli nedenini oluşturmaktadır. Mısır ve Sudan bu antlaşmalara dayanarak kendilerine gelen su akışının sürekliliğini sağlamak amacıyla, nehrin yukarısındaki projelere engel olmaya çalışmaktadır. Mısır başta olmak üzere ve kısmen de Sudan, Nil sularının kullanımına yönelik "tarihsel" ve "doğal" bir hakları olduğunu iddia etmektedir. Bu nedenle de yukarı havza devletlerin bu hakkı bozmasını veya başka şekilde etkilemesini engellemek amacı güden politikalar izlemektedir²⁰⁶. Mısır’ın öne sürdüğü görüşün aksine Etiyopya ise kendi topraklarından akan suların kullanılması konusunda “tam egemenlik hakkı” olduğunu ifade etmekle birlikte Nil sularının hakça ve makul kullanımını desteklemekte ve bu doğrultuda çalışmalar yapmaktadır²⁰⁷. Bu nedenle Nil Havzasında su tahsisi konusunda özellikle Mısır eski sömürge dönemi antlaşmalarının siyasi etkisini devam ettirmeye çalışırken, diğer havza ülkeleri ise 2010 yılında

²⁰⁴ Muhammed Tandoğan ve Osman Kağan Yücel, *a.g.e*, ss. 113-116.

²⁰⁵ Anlaşma tam metni için Bkz., Agreement on the Nile River Basin Cooperative Framework, <https://www.nilebasin.org/documents-publications/30-cooperative-framework-agreement/file> (Erişim Tarihi : 18.02.2020).

²⁰⁶ Ayşegül Aydın, “Sınıraşan Sulardaki Yönetim Zorluğu Bağlamında Etiyopya-Mısır İlişkisi ve Büyük Rönesans Barajı”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Ocak 2019, Cilt 33, Sayı 1 s.10.

²⁰⁷ Ayşegül Aydın, s.10.

imzaladıkları anlaşma ile Mısır'ın Nil üzerindeki hegemonyasını zayıflatmaya çalışmaktadır. Nil nehri sularının paylaşılması konusunda uzlaşma çalışmaları yapılsa da çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylandırılacağı üzerine bölgesel gerilimler nedeniyle tüm paydaşların uzlaşacağı anlaşma sağlanamamaktadır. Halen havzada Nil suyunu en çok kullanan ülkeler Mısır ve Sudan'dır. Havzadaki birçok ülke su kaynaklarından daha az pay almaktadır. Mısır, 20.yüzyılın başına kadar Nil sularının kullanımı konusunda pek fazla sorunla karşılaşmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri havzadaki diğer ülkelerin ekonomik ve siyasi olarak zayıf olmasıydı. Bunun dışında bu ülkelerin nüfusları da daha azdı ve yararlandıkları, doğrudan Nil'e bağlı olmayan başka su kaynakları da bulunmaktaydı. Bu nedenle de Nil'den hiç faydalanmadan doğrudan Mısır'a akmasına izin veriyorlardı. Ancak havza genelinde artan nüfus ve nüfus artışının getirdiği taleplerin karşılanması için artık diğer Nil Havzası ülkeleri de Nil Nehri suyunu kullanmak istemektedir²⁰⁸. Suyun Nil havzasında en yaygın olan genel kullanım alanları tarım, evsel-kamusal ve endüstriyel alanlardır.

Tablo 11: Nil Havzasında Sektör Başına Su Tüketimi²⁰⁹

	Toplam Yıllık Su Çekimi (km³)	Belediye (%)	Endüstri(%)	Tarım(%)
Burundi	0.3	17.0	5.9	77.1
Mısır	68.4	11.5	2.6	85.9
Eritre	0.4	5.3	0.2	94.5
Etiyopya	5.6	10.3	0.7	89.1
Kenya	3.2	36.7	3.9	59.3
Ruanda	0.2	24.0	8.0	68.0
Güney Sudan	0.7	29.3	34.2	36.5
Sudan	26.9	3.5	0.3	96.2
Tanzanya	5.2	10.2	0.5	89.4
Uganda	0.6	51.5	7.8	40.7

Kaynak: FAO - Aquastat, 2017 verileri.

²⁰⁸ John Bulloch ve Adel Darwish, *a.g.e.*, s.26.

²⁰⁹ Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin havzaya olan katkısı neredeyse hiç olmadığı için hesaplama dâhil edilmemiştir. Demokratik Kongo için, topraklarının% 1'inden azı havzaya aittir ve büyük iç su miktarları esas olarak Kongo Nehri havzasının bir parçasıdır.

Tablo-11’de gösterilen veriler ülkelerin tüm su kaynaklarını kapsamaktadır. Ancak ona rağmen rakamlar, Nil’in her iki ana kolundan yukarı havza ülkeleri tarafından su kullanımının çok sınırlı olduğunu göstermektedir. Aşağı havza ülkelerinden Mısır ve Sudan’ın ise Nil suyunu en fazla kullanan ülkeler olduğu da Tablo 11’den açıkça anlaşılmaktadır. Genel olarak tarım, havzadaki su kullanımının %80’inden fazlasının kullanıldığı bir sektördür. Hem mutlak kıtlık, hem de göreceli kıtlık açısından tarımsal alanda su kullanımı önemli bir faktördür. Çünkü tarım, Nil havzasında yaşayan insanların yaşamını sürdürmesini sağlayan önemli bir geçim kaynağıdır. Ayrıca tarım, havzadaki toplam işgücünün %75’inden fazlasını oluşturur ve havzadaki GSYİH’nın üçte birine katkıda bulunur²¹⁰. Tarımda sulama için toplam tahmini yıllık sulama suyu talebi yaklaşık 85 milyar metreküptür. Nil Havzasında tahmini olarak 5.4 milyon hektar arazi sulama havzası altındadır ve bu alanın %97’si Mısır ve Sudan’dadır. Sulama amaçlı su tüketiminin %80’i Mısır’da, yüzde %17’si ise Sudan’da gerçekleşmektedir²¹¹.

Belediye ve endüstriyel kullanımlar için ise tüm Nil havzası için toplam su ihtiyacının yılda 12.900 milyon m³ olduğu tahmin edilmektedir. Bu talebin de yaklaşık %97’si Mısır’da gerçekleşmektedir.

Yüzey suyu bölgede çok dengesiz bir şekilde dağılmıştır. Büyük Göller bölgesi ülkeleri su kaynakları ile iyi bir donanımına sahipken, aşağı havzadaki su kaynakları bakımından kıttır. Nil’in Akdeniz’e geçtiği Nubia Çölü, Dünya’nın en kurak bölgelerinden biri olarak bilinir ve Nil suyuna bağımlı olan nüfusun çoğu söz konusu bölgede yaşamaktadır. Tüm Nil havzası ülkelerinin ekonomileri ağırlıklı olarak tarıma dayanmaktadır. Bu nedenle büyüyen nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak ve havzadaki gıda güvenliğini sağlamak amacıyla sulama zorunlu hale gelmiştir. Yağmur suyu, Büyük Göller bölgesi ülkelerindeki tarıma önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Ancak, havzanın alt bölgesinde, yağmur suyunun mevcudiyeti çok azdır. Havzanın bu bölümünde, küçük ölçekli tarım bile büyük ölçüde nehir veya yeraltı suyu kullanılarak yapılabilir. Bu nedenle de aşağı havza bölgesindeki iki ülke olan Mısır ve Sudan, tarımda sulamaya bağımlıdır²¹². Mısır’ın tarım sektörünün su talebinin 2025 yılında 69.43 km³’e ulaşacağı

²¹⁰ *Water Demand, Water Use and Hydraulic Infrastructure*, Nile Basin Initiative Report 7, http://www.hydrosciences.fr/sierem/Bibliotheque/biblio/NILE/Nile%20Basin%20Water%20Resources%20Atlas_chapter%207.pdf (Erişim Tarihi: 25.05.2020).

²¹¹ *Water Demand, Water Use and Hydraulic Infrastructure*, s.182.

²¹² Ashok Swain, *a.g.e*, ss.688-689.

tahmin edilmektedir. Mısır hala büyük oranda ithal gıdaya bağımlı ve gıdaların yaklaşık %50'si ise yurtdışından gelmektedir²¹³. Nüfusunun da hızla artmasıyla Mısır gıda güvenliğini sağlamak amacıyla Nil Nehrinden özellikle tarımsal alanda sulama yapabilmek için daha fazla su çekmek zorunda kalacaktır.

Sudan ise, kuzey kesiminin neredeyse hiç yağış almamasından dolayı tarım alanında sulamaya bağımlı durumdadır. Sudan nüfusunun yaklaşık %70'i tarımsal alanda sulamaya bağımlıdır. Artan çölleşme ve toprak bozulması ülkenin mevcut su sorununu daha da kötüye götürmektedir. Sudan'ın 2025 yılına kadar Nil suyu için potansiyel talebinin 32 km³'e çıkacağı tahmin edilmektedir²¹⁴.

Etiyopya, “*Afrika'nın su kulesi*” olarak bilinmektedir²¹⁵. Her ne kadar eski antlaşmalardan dolayı Nil Nehrinin kullanımı konusunda Mısır baskın olsa da Mısır ile Sudan'ı besleyen suyun musluğu Etiyopya'nın elindedir. Etiyopya, nüfus bakımından Sahra Altı Afrika'nın en kalabalık ülkelerinden biridir. Bununla birlikte, Sahra Altı Afrika ülkelerinin en fakirlerden biridir²¹⁶. Etiyopya'da bol miktarda insan ve doğal kaynak bulunmasına ve iyi bir gelişme potansiyeline sahip olmasına rağmen, yoksulluk yaygındır ve genellikle bu durum çevresel ve doğal kaynakların bozulması ile doğrudan bağlantılıdır. Yaşanan kuraklık ve kuraklığın ortaya çıkardığı kıtlık, ülkede gıda güvenliği sorununa yol açmaktadır. Bu nedenle Etiyopya tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi ve verimliliğin artırılmasını hedeflemektedir²¹⁷. Tarım, Etiyopya'nın gayri safi milli hasılasının %40'ını, ihracat gelirinin %90'nını oluşturmaktadır. Ayrıca nüfusunun yaklaşık %85'ine istihdam sağlamaktadır²¹⁸.

Bununla birlikte, Nil Havzası ülkelerinde nüfus artışı ve gıda güvenliği ihtiyacı ile birlikte Nil üzerindeki sulama, taşkın kontrolü ve hidroelektrik üretimi gibi alanlarda projeler planlanmaya başlamıştır. Çünkü havzada tarımdan verim alınabilmesi için sulama ve taşkın kontrolleri alanında projelere ihtiyaç vardır. Bununla birlikte Nil havzası ülkeleri enerji açısından da sorunlar yaşamaktadırlar. Bölgede hala geleneksel yakıt, odun

²¹³ Ashok Swain, *a.g.e*, s.693.

²¹⁴ Ashok Swain, *a.g.e*, s.694.

²¹⁵ John Bulloch ve Adel Darwish, *a.g.e*, s.89.

²¹⁶ “Ethiopia Overview”, The World Bank Data, <https://www.worldbank.org/en/country/ethiopia/overview> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

²¹⁷ Ayşegül AYDIN, *a.g.e*, ss.13-14.

²¹⁸ “Agriculture and Food Security”, <https://www.usaid.gov/ethiopia/agriculture-and-food-security> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

kömürü, belirli mahsul veya gübre yöntemleri kullanılmaktadır ve elektrik üretimi açısından sorunlar mevcuttur. Bu nedenle de Nil havzası ülkeleri, gelecek 20-30 yıl süresince iç tüketim ve ihracat için en az 30.000-35.000 MW ek kapasite kurmayı planlamaktadır²¹⁹

Tablo 12: Nil Havzası Ülkelerinde Sulama ve Hidroelektrik Potansiyeli

Ülke	Sulama Potansiyeli (1000 ha)	Sulama Alanı (1000 ha)	Hidroelektrik potansiyeli (MW)	Kurulu güç (MW)
Burundi	80	0,05	20	0
DRC	10	0.08	78	0
Mısır	4,420	2,923	2,902	2,862
Eritre	150	5.8	NA	NA
Etiyopya	2,220	32.1	17,355	1,946
Kenya	180	9.8	216	25
Ruanda	150	3.3	47	27
G.Sudan	NA	NA	2,570	0
Sudan	4,843	1,946	4,873	1,593
Tanzanya	30	14.1	280	0
Uganda	202	25.1	4,723	380

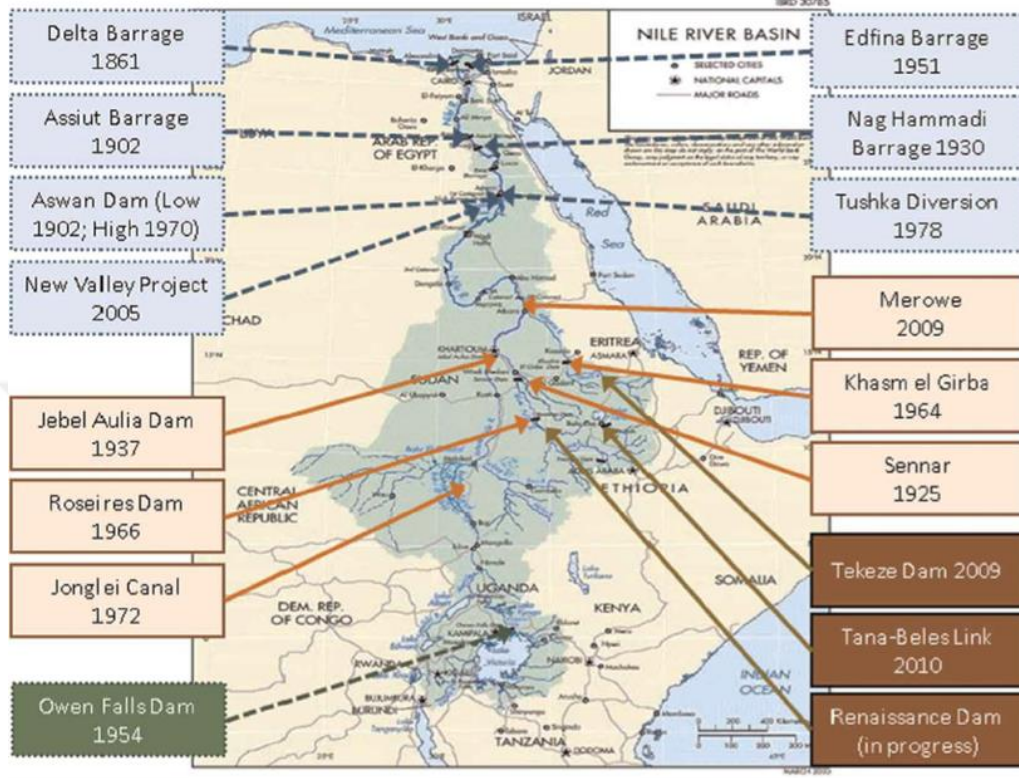
Kaynak: Burada gösterilen toplamlar sadece Nil havzasındaki potansiyel ve gerçek projeleri içerir. NA = veri yok. Marc Jeuland, Xun Wu, Dale Whittington (2017) “Infrastructure development and the economics of cooperation in the Eastern Nile”, *Water International*, 42,2, s.123

Tablo 12’den anlaşılacağı üzere, havza ülkeleri gerçekten de tablodaki potansiyelleri kadar proje yaparlarsa sulanan alan iki kattan daha fazla olacaktır. Ülkelerin su kullanım hedeflerinin, Nil havzasının taşıdığı toplam su miktarını aşacağı öngörülmektedir. Bu nedenle, Havza ülkeleri gelecek dönemlerde kullanmayı hedefledikleri su miktarını şimdiden güvence altına almaya

çalışarak suları depolamaya yarayacak pek çok baraj projeleri hazırlamaktadır. Bununla birlikte Nil Havzasında 1840 yılından beri 153 tane baraj projesi yapılmıştır. Bu

²¹⁹ Strategic Foresight Group, “Blue Peace for the Nile”, s.20.

projelerden bazıları tamamlanmışken, bazıları ise yapım aşamasındadır²²⁰. Bu çalışmada su yönetimi açısından önem arz eden belli başlı projelere yer verilecektir.

Harita 5: Nil Nehri Havzasında Önemli Su Yönetimi Çalışmaları

Kaynak: Dale Whittington, John Waterbury ve Marc Jeuland, “The Grand Renaissance Dam and prospects for cooperation on the Eastern Nile”, *Water Policy*, 16,2014, s.597.

Çok az nehir dünya tarihinde Nil kadar önemli bir konuma sahiptir. Havzanın jeopolitik durumu ve 19. yüzyılın yeni teknik fırsatları da Nil sularının ekonomik amaçlar için daha etkin kullanımı için bir fırsat ortaya çıkarmıştır. Bu süreç, esas olarak sulama sistemlerinin iyileştirilmesi ve büyük su yönetimi projelerinin inşa edilmesiyle mümkün olmuştur. Bu projeler ise bölgede barajların, rezervuarların ve kanalların yapımıdır. Ayrıca, su depolama, Nil Havzası ülkelerinin ekonomik performansları ile doğru orantılıdır. Ekonomik performansın yağış ve akışla yakından ilişkili olduğu durumlarda, büyüme hidrolojik çalışmalara bağımlı olmaktadır. Nil Havzasında da iklim ve hidrolojik değişkenlik söz konusu olduğu için su depolamak ülkeler için önemlidir. Bu nedenle de

²²⁰ Tüm Barajlar için detaylı bilgi Bkz. <https://infonile.org/en/maps/status-of-dams-in-nile-basin/> (Erişim Tarihi: 19.02.2020) ve [https://web.wpi.edu/Pubs/E-project/Available/E-project-101415-151857/unrestricted/Grand Ethiopian Renaissance Dam 10-17-2015.pdf](https://web.wpi.edu/Pubs/E-project/Available/E-project-101415-151857/unrestricted/Grand%20Ethiopian%20Renaissance%20Dam%2010-17-2015.pdf) ss. 17-18.

havza ülkeleri kendi ekonomik performanslarını arttırabilmek ve artan talepleri karşılayabilmek amacıyla su yönetimi projelerine ağırlık vermektedir.

Mısır'da firavun dönemlerinden beri Nil suları kullanılarak sulama yapılmaktadır, ancak ülkede büyük su kaynakları altyapıları ancak 19.yüzyılın ortalarında kurulmuştur. Üstlenilen ilk hidrolojik çalışma, 19. yüzyılda Mısır'da su seviyesinin düşük olduğu dönemde su seviyesini yükseltmek için inşa edilen Delta Barajıdır. Delta Barajının yapılmasının amacı Nil'in Rosetta ve Damietta kolları boyunca sulama ve taşımacılığı iyileştirmek²²¹. 20.yüzyılın başlarına kadar aşağı Nil Nehri boyunca su depolama tesisleri yoktu. 1902 yılında inşa edilen Aswan Barajı, Nil'deki ilk su depolama tesisi olarak bilinmektedir. Bunu izleyen süreçte 1902 yılında Assuit Barajı ve 1908 yılında Esna Barajı, nehirdeki su seviyesini düzenlemek ve taşımacılık yapabilmek amacıyla inşa edilmiştir. Artan nüfusla birlikte tarım alanlarının sulama ihtiyacı da artan Mısır 1930 yılında Nag- Hamady Barajını yaptırmıştır. Ayrıca 1933'te Aswan Barajı yükseltilmiş ve Assuit Barajı(1938), yeni Delta Barajı(1940), Esna(1947) ve Edfina(1951) Barajları güçlendirilmiştir²²². Mısır'ın en bilinen barajı ise Aswan Yüksek Barajıdır. Yapımına 1959 yılında başlanan baraj 1971 yılında tamamlanmıştır. Yüksek Aswan Barajı sellere ve kuraklığa duyarlı şekilde dizayn edilmiştir. Aswan Yüksek Barajı 3.830 metre uzunluğunda, 980 m genişliğinde, 111 m yüksekliğindedir. Nasser Gölü olarak adlandırılan rezervuarı, 5.250 kilometrekarelik yüzölçümüyle 550 km uzunluğunda ve en geniş yeri 35 km'dir ve 132 kilometreküp suyu tutmaktadır. Aswan barajı hidroelektrik üretimi, sulama ve akış kontrolü sağlamak amacıyla Ana Nil üzerinde yapılmıştır. Mısır'daki Nasser Gölü, 1970 yılında Aswan Yüksek Barajı'nın inşasından sonra kurulmuştur. Aswan rezervuarının toplam depolama kapasitesi 163 milyar metreküptür. Bunun 31,6 milyar metreküp ölü depolama, 90,7 milyar metreküp aktif depolama ve 41 milyar metreküp afet durumu için acil depolamadan oluşmaktadır²²³. Yüksek Aswan Barajı 2,100 MW hidroelektrik üretmektedir.

²²¹ Jakub Mazanec, "The Delta Barrage — the Most Expensive Bridge of Its Time? The First Attempts at Taming the Nile", Prague Papers On The History Of International Relations 2/2017, s.23 [file:///C:/Users/keles/Downloads/Jakub_Mazanec_21-31%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/keles/Downloads/Jakub_Mazanec_21-31%20(1).pdf) (Erişim Tarihi: 23.02.2020)

²²² İbrahim Mazlum, *Water in Middle East: The Scarce Resources in The Region*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, s.75.

²²³ Nile Basin Initiative Report 7, "Water Demand, Water Use and Hydraulic Infrastructure", s.174.

Bununla birlikte Mısır, artan nüfusa yeni yaşam alanı sağlamak amacıyla çölde yeni kent merkezleri inşa etmeyi planlamıştır.1997 yılında dönemin Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek Süveyş Kanalının alt kısmında kalan suyu Sina'ya taşımak için 261 km uzunluğundaki Al Salaam(Barış) kanalını açmıştır. Artan nüfus ile birlikte kent alanları hızla genişlemekte, bu durumda ise tarım alanları yitilmektedir. Mısır, bu sorunu aşmak amacıyla Yeni Vadi Projesi'ni(New Valley) olarak adlandırılan proje ile Nil vadisinin batısında yeni tarım ve yerleşim alanları açmayı planlamıştır. Bu proje ile 300,000-500,000 hektar alan sulu tarıma açılabilir²²⁴. Bu proje ile Mısır hem nüfus yoğunluğu ile mücadele etmeyi hem de ülkenin ekonomik anlamda kalkınmasını sağlamayı hedeflemiştir²²⁵.

Sudan ise 1925 yılında Mavi Nil üzerinde Sennar barajını inşa etmiştir. Bu baraj sulama ve hidroelektrik üretme amacıyla yapılmıştır ve 65 MW hidroelektrik üretme kapasitesi vardır. 1937 yılında ise Mavi Nil'in taşkın olduğu sırada Beyaz Nil sularının tutulmasını sağlamak amacıyla Jebel Aulia Barajı yapılmıştır. Bu barajın toplam su depolama kapasitesi 3,3 milyar metreküptür. Ancak Jebel Aulia'nın Kurulu olduğu vadi çok düz ve açık olduğu için, buharlaşma ve sızıntı nedeniyle çok miktarda su kaybı yaşanmıştır. Jebel Aulia Barajı 17 MW hidroelektrik üretmektedir. 1964 yılında ise Atbara Nehri üzerinde Khasım El Girba barajı inşa edilmiştir. Khasım El Girba barajının toplam su depolama kapasitesi 1,3 milyar metreküptür. Bu barajda sulama ve 10 MW hidroelektrik üretimi sağlamaktadır. 1966 yılında ise Mavi Nil üzerinde Roseires barajı inşa edilmiştir. Bu barajın toplam depolama kapasitesi 5,5 milyar metreküptür ve 400 MW hidroelektrik üretme kapasitesi vardır. 2009 yılında ise Ana Nil üzerinde Merowe barajı inşa edilmiştir. Bu barajın toplam su depolama kapasitesi 12,1 milyar metreküptür. Bu barajda hidroelektrik üretmek ve su depolamak için inşa edilmiştir. Merowe Barajı 1,250 MW hidroelektrik üretme kapasitesi vardır²²⁶.

²²⁴ Seyfi Kılıç, "Nil Havzasında Hidropolitik Tarihi ve Son Gelişmeler", ORSAM Rapor No: 42 ORSAM Su Araştırmaları Programı Rapor No: 3,2011, s.16.

²²⁵ Steve Lonergan & Aaron T. Wolf (2001) Moving Water to Move People The Toshka Project in Egypt A Water Forum Contribution, Water International, 26,4 s.589.

²²⁶ Dale Whittington, John Waterbury ve Marc Jeuland, "The Grand Renaissance Dam and prospects for cooperation on the Eastern Nile", *Water Policy*, 16,2014, s.601.

Uganda ise, 1940 yılında Mısır ile Uganda'daki İngiliz yönetimi arasında Victoria Gölünün sularının düzenli olarak arttırılması için Owen Şelaleleri Barajı yapılması konusunda anlaşılmıştır²²⁷. 1954 yılında tamamlanan baraj hidroelektrik de üretmektedir.

2004 yılında Tanzanya, 2006 yılında da Kenya Beyaz Nil'in kaynağı durumundaki Victoria gölünü besleyen sulardan tarımsal alanda faydalanma faaliyetlerine girişmişlerdir. Uganda'nın ise Bujagali bölgesinde 250 MW gücünde bir hidroelektrik santrali inşa etme planı mevcuttur.

Etiyopya'da su yönetimi çalışmalarına bakacak olursak, Etiyopya geçirdiği uzun kuraklık dönemi ve bunun ardından yaşadığı iç savaşın ardından ekonomik olarak kötü durumdaydı. Su ihtiyaçlarını karşılamak için yeni su projeleri yapmak istiyordu. Ancak bunu kendi teknik ve ekonomik imkânları ile yapamazdı. 1958 ile 1963 yılları arasında ABD Toprak Kazanma Bürosu, Etiyopya'da Mavi Nil üzerinde bir takım fizibilite çalışmaları gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen fizibilite çalışması sonucunda 33 baraj inşası ile Etiyopya'nın 5,4 ile 6,4 milyon m³ arasında su tüketeceği hesaplanmıştır. Sadece Mavi Nil üzerinde yapılan bu çalışma sonucunda 430,000 hektarlık alanın tarıma açılabilceği hesaplanmıştır²²⁸. Daha sonra 1973 yılında Mavi Nil üzerinde Fincha Barajı kurulmuştur. Bu baraj hidroelektrik üretimi sağlamaktadır. 1995 yılında Alwero Barajı sulama amacıyla inşa edilmiştir. Tekeze Barajı da 2009 yılında inşa edilmiştir ve 9.29 milyar metreküp su depolamaktadır.

Etiyopya'nın bir diğer projesi Tana-Beles projesidir. Bu projenin geliştirilme hedefi, Etiyopya'daki sürdürülebilir büyümeyi hızlandırmak için Tana ve Beles Alt Havzalarında entegre planlama, yönetim ve kalkınma için kurumların ve yatırımların geliştirilmesini sağlamaktır. Amaçlar arasında kurumsal güçlendirme, su planlaması düzenlemesi için araçlar ve bilgi araçları ve havza geliştirme ve taşkın yönetiminde Tana alt havzasındaki yatırımlar bulunmaktadır²²⁹.

²²⁷ Detaylı Bilgi için Bkz. Gail Wilson, *Owen Fall: Electricity In A Developing Country*, East African Publishing House, 1967, <https://core.ac.uk/download/pdf/19917149.pdf> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

²²⁸ Seyfi Kılıç, "Nil Nehri Havzasının Hidropolitik Tarihi ve Son Gelişmeler", ORSAM Rapor No: 42, ORSAM Su Araştırmaları Programı, Rapor No: 3, Nisan 2011, ss.16-18.

²²⁹ Tana & Beles Integrated Water Resources Development Project, <http://documents.worldbank.org/curated/en/324471468255277358/pdf/434000PAD0P09617372B01of0use0only1.pdf> (Erişim Tarihi: 25.02.2020) , s.8.

Etiyopya'nın bir diğ er ve en önemli su yönetimi projesi ise 2011 yılında, Sudan sınırına yaklaşık 20 km yakınlıktaki, Mavi Nil'de Büyük Rönesans Barajını inşa etme planıdır. Bu projenin sahibi Etiyopya Elektrik Gücü Korporasyonu (EEPCO) iken, projenin inşasını ise Salini Costruttori adında bir İtalyan  irketi yapmaktadır. Yaklaşık 5 milyar ABD Doları değ erindeki baraj projesinin finansmanı ise Dünya Bankası, Çin İthalat-İhracat Bankası, Avrupa Yatırım Bankası ve Afrika Gelişim Bankası tarafından sağlanmıştır. Bu proje ile Etiyopya H k meti hidroelektrik gücü kapasitesini genişletmeyi planlamaktadır. Bununla birlikte Etiyopya'da, hidroelektrik üretimi, sulama ve içme suyu temini için yapılmış birçok k c k, orta ve büyük rezervuar bulunmaktadır. 2015 yılı rakamlarına göre toplam kurulu gücü 1. 945 MW olan 12 hidroelektrik santrali bulunmaktadır. Büyük Rönesans Barajı ile birlikte mevcut hidroelektrik potansiyeli daha artacaktır²³⁰. Çünkü bu projenin 5.000 MW'tan fazla elektrik üretmesi planlanmaktadır. Ancak Mısır kendisine gelecek olan suyun azalmasından endişe duyduğu için Etiyopya'nın baraj projelerine karşı çıkmaktadır. Etiyopya ise, Arap Baharı ayaklanmalarını fırsat bilerek, Mısır'da oluşan gücü boşluğundan faydalanıp Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'nın temelini atmış ve Nil Nehri  zerindeki gücü dengesini farklı bir boyuta ta ımı tır²³¹. Etiyopya, kendi halkına elektrik sağlamanın yanı sıra Büyük Rönesans Barajının komşu ülkelere ihraç etmek amacıyla da elektrik üretmeyi hedeflediğini açıklamıştır. Etiyopya, Sudan, Güney Sudan, Kenya ve Eritre gibi komşu ülkelerin barajın ürettiği elektrik enerjisinden yararlanma olasılığı yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Büyük Rönesans Barajını Mısır açısından değerlendirmek gerekirse, Mısır sosyal ve ekonomik tüm sistemin devamlılığı için Nil Nehri sularına bağımlıdır. Bu nedenle geçmişten günümüze Nil  zerindeki h kimiyetini devam ettirmek istemektedir ve barajın yapımına da karşı çıkmıştır. Ancak Etiyopya Mısır'ın tepkilerine rağmen barajın yapımına devam etmiştir. Bu durum Mısır'ı uzlaşmacı bir tavır sergilemeye zorlamıştır. Etiyopya'nın baraj inşasında Afrika  lkelerinin desteğini alması, Sudan'ın uzlaşmacı bir tavır izlemesi ile 23 Mart 2015 tarihinde Mısır, Sudan ve Etiyopya baraj konusunda anla mak için Hartum'da toplanmı lardır. Bu toplantı sonucunda "Hartum Bildirisi" ve İlkeler Beyannamesi (The Declaration of Principles-DoP)" imzalanmıştır. "Nil

²³⁰ Fao Aquastat Report 2016, <http://www.fao.org/3/i9732en/i9732EN.pdf> (Erişim Tarihi 25.02.2020) s.8.

²³¹ Ayşegül Aydın, *a.g.e* , s.19.

Antlaşması'' olarak bilinen bu bildiri, Nil Nehri sularının paylaşımı konusundaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya yönelik olarak teknik konuların da müzakere edildiği bir adım olmuştur²³². Ancak 2017 yılında Mısır müzakere sürecini yarıda bırakmıştır. Bunun nedeni ise barajın su toplama süreci konusunda Mısır ve Etiyopya'nın uzlaşmaya varamamasıdır. Baraj rezervuarının su toplama süreci ne kadar uzun sürerse, kıyıdaş ülkelerin etkilenmesi de o derece az olmaktadır. Etiyopya'nın su toplama sürecini 6 yılda tamamlamak istemesi Mısır'ı tedirgin etmektedir ve uzlaşmacı tavrından uzaklaştırmaktadır²³³. Mısır'ın iddiasına göre, Büyük Rönesans Barajının faaliyete geçmesiyle birlikte Mısır'a gelen su miktarının yaklaşık 15 milyar m³ azalacaktır. Ülkeye gelen su miktarının azalmasıyla tarım arazilerinin %17'sinin kurumasına yol açacağından endişelenmektedir²³⁴. Mısır'ın bir diğer iddiası ise söz konusu barajın faaliyete geçmesiyle ülkenin ekonomik olarak her yıl 1.8 milyar dolar zarara uğrayacağı ve tüm sosyo-ekonomik süreçlerde Nil'in sularına bağımlı olduğundan ekonomik zararlar birlikte bir milyon kişinin de işlerinden olacağı iddia edilmektedir. Ayrıca Mısır'ın kişi başı 500 m³'ün altına düşerek mutlak su kıtlığı yaşayacağı iddia edilmektedir²³⁵. Mısırlı yetkililer Büyük Rönesans Barajı için yapılan müzakere sürecinin başarılı olamamasının nedeni olarak Etiyopya'yı göstermektedir²³⁶. Mısır, Etiyopya'nın bu yaz mevsimsel yağmurların başlamasıyla birlikte hidroelektrik barajının rezervuarını tekrar dolduracağını söylemesi üzerine müzakerelerin başarılı olmadığını ifade etmektedir²³⁷.

İlerleyen bölümlerde de görüleceği üzere su yönetimi çalışmaları havza ülkeleri arasında pek çok siyasi sorunlara da yol açmıştır. Çünkü su yönetimi çalışmaları sonucunda suyun nicelik ve nitelik bakımından bozulmalara yol açması ve havza ülkelerinin suya erişimi konusunda endişelenmelerine yol açmıştır.

²³² Yunus Turhan, "Büyük Etiyopya Rönesans Barajının Mısır, Sudan ve Etiyopya'nın Su Jeopolitiğine Etkisi", https://tasam.org/Files/Icerik/File/Afrika_Su_Jeopoliti%C4%9Fi_ve_Nil_pdf_85c490ed-f6de-4230-9b96-7cd66070e9e4.pdf (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

²³³ BBC News, "Egypt-Ethiopia row: The trouble over a giant Nile dam" (13 Ocak 2020).

²³⁴ Yunus Turhan, s.12.

²³⁵ Selami Kökçam, "Bir baraj iki ülke: Mısır ile Etiyopya arasında su savaşı tehlikesi", *TRT Haber*, 2 Kasım 2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bir-baraj-iki-ulke-misir-ile-etiyopya-arasinda-su-savasi-tehlikesi-438843.html> (Erişim Tarihi 04.05.2021).

²³⁶ "Egypt ready to deal with any GERD problems, says minister", *ArabNews*, 12 Nisan 2021, <https://www.arabnews.com/node/1841396/middle-east> (Erişim Tarihi: 04.05.2021)

²³⁷ "Egypt says latest round of GERD talks are 'last chance' before second dam filling", *Reuters*, 5 Nisan 2021, <https://www.reuters.com/article/us-ethiopia-dam-idUSKBN2BS0J0> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

3.4. Nil Havzasında Su Kirliliği

Nil havzası ülkeleri gibi tarım sektörünün önemli olduğu ülkelerde su kaynaklarının kirlenerek kalitesinin bozulması, tarımsal üretimin düşmesine neden olarak suyu kullanan ülkelerin ve bireylerin refah düzeylerini tehdit edebilmektedir. Dolayısıyla da su kirliliği havza ülkeleri arasında anlaşmazlık veya çatışma çıkma olasılığını arttıran bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nil Havzasındaki su kalitesini bozan faktörler değerlendirildiğinde; su yönetimi projelerinin suyun kirlenmesine ve çevresel bozulmalara yol açtığı gözlemlenmiştir. Barajlar havza ülkelerinin ekonomik, sanayi, tarımsal ve sosyal bakımdan kalkınmasında büyük faydası olan yapılar olarak görülse de çeşitli olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Nil Havzası'ndaki büyük barajlardan ortalama olarak 17,6 Milyar metreküp su buharlaşmaktadır. Örneğin, her yıl Yüksek Aswan Barajı buharlaşma nedeniyle tahmini olarak 10-12 Milyar metreküp su kaybetmektedir. Geniş rezervuar yüzey alanı ve sıcak iklimi nedeniyle, Yüksek Aswan Barajı yıllık en büyük net buharlaşmaya sahiptir ve bunu Jebel Aulia barajı izlemektedir. Tablo 13'te buharlaşma miktarları yer almaktadır.

Tablo 13: Nil Havzasında Seçilen Barajlardan Net Buharlaşma

Baraj	Yıl	Buharlaşma (milyar m ³)
Jebel Aulia	1950-2014	2.4
Khasım El Girba	1964-2014	0.19
Yüksek Aswan	1970-2014	12.35
Fincha	1973-2014	0.14
Merowe	2009-2014	1.54
Roseries	2012-2014	0.75

Kaynak: http://www.hydrosciences.fr/sierem/Bibliotheque/biblio/NILE/Nile%20Basin%20Water%20Resources%20Atlas_chapter%207.pdf, (erişim 26.02.2020) s.175.

Barajların ortaya çıkardığı diğer olumsuz özelliklere bakacak olursak; barajlar, nehrin rejimini etkilerken, bölgenin ekolojik dengesini, suyun kalitesini, tarım alanlarını, suda yaşayan canlıları ve havzada yaşayan insanları da olumsuz etkileyebilmektedir. Örneğin Mısır'da Yüksek Aswan barajı yapımı sırasında bölgede yaşayan Nubialılar zorunlu olarak göç ettirilmiştir. Bununla birlikte Mısır'da kıyı erozyonu eski zamanlardan beri olmasına rağmen, Aswan Yüksek barajı ile birlikte erozyon daha da artmıştır. Erozyon

yüzünden taşınan tortular tarım alanlarına ve su alanlarına zarar vermiştir. Ayrıca, su kaynağında tuzlanma sorunu ve buna bağlı olarak kirlilik ortaya çıkmaktadır²³⁸.

Nil Havzası ülkelerinde genel kirlilik nedenleri olan tarımsal faaliyetler, evsel, kentsel ve endüstriyel kullanımlar sonucu ortaya çıkan atıklar Nil havzasında su kalitesinin de bozulmasına yol açmaktadır. Havza ülkelerinin çoğunun ekonomisi tarıma dayanmaktadır. Geleneksel yöntemlerle tarım yapılması, bilinçsiz sulama ve bilinçsiz gübre kullanımı toprak kalitesini bozmaktadır. Bozulan toprak kalitesi aşırı sulama ile birlikte verimliliği düşürmektedir. Tarımda, yüksek nitrat ve fosfat seviyeleri içeren gübreler ve kimyasal ilaçlar kullanılmaktadır. Böylece havza genelinde aşırı gübreleme sonucunda tarım alanlarının bozulmakta ve su kaynakları kirlenmektedir. Nil havzasında ormansızlaşma sorunu da mevcuttur. Ormanların yok olması ise erozyona neden olmaktadır. Erozyonla birlikte taşınan malzemeler tarım alanlarında verimi düşürürken, su alanlarında siltasyona yol açmaktadır. Ayrıca Nil havzası ülkelerinin en büyük sorunu, aşırı miktarda kanalizasyon atığının Nil Nehri'ne boşaltılmasıdır. Kirlilik durumunu ülkeler bazında değerlendirmemiz gerekirse;

Mısır'da su kirliliği Mısır'ı etkileyen en ciddi tehlikelerden biri olarak kabul edilmektedir. Mısır'da su ihtiyacı büyük çoğunlukla Nil Nehrinden karşılanırken bir diğer önemli kaynak da yeraltı su kaynaklarıdır. Ancak Mısır, evsel ve endüstriyel atık suların suyollarına boşaltılmasının artışı nedeniyle yüzey ve yeraltı sularında hızla artan bir bozulma ile karşı karşıyadır. Mısır'ın diğer Nil ülkelerine kıyasla nispeten daha büyük sanayi üretimi vardır ve bu durumda Mısır, Nil Nehri'nin ana endüstriyel kirleticisi olarak kabul edilebilir. Endüstriyel kirliliğe ise ağır metaller, plastik üreticileri, kimyasal atıklar neden olmaktadır. Mısır'da sanayi faaliyetlerinin %50'si Kahire'de gerçekleşmektedir²³⁹. Ayrıca atık sular insan sağlığını da olumsuz etkilemektedir. Mısır'da bir diğer su kalitesini bozan durum tarımsal faaliyetlerdir. Mısır'da tarımda fazla kullanılan gübreler yüzey ve yer altı sularına sızmaktadır, bu da suyun kalitesini bozmaktadır²⁴⁰. Mısır'da

²³⁸ Aswan Yüksek Barajının etkileri için detaylı bilgi için Bkz. Hesham Abd-El Monsef, Scot E. Smith & Kamal Darwish, "Impacts of the Aswan High Dam After 50 Years", *Water Resources Management An International Journal - Published for the European Water Resources Association (EWRA)*, 2015.

²³⁹ Simon A. Mason, *From Conflict to Cooperation in the Nile Basin*, Swiss Federal Institute Of Technology Zurich for the degree of Doctor of Sciences, 2003, s.90.

²⁴⁰ Nile Basin Regional Water Quality Monitoring Baseline Study Report 2005, [http://nile.riverawarenesskit.org/English/NRAK/Resources/Document centre/WQ Regional Baseline Report.pdf](http://nile.riverawarenesskit.org/English/NRAK/Resources/Document%20centre/WQ%20Regional%20Baseline%20Report.pdf), s.11.

Aswan Barajı su kalitesini düşürmektedir. Aswan Barajı yapılmadan önce Nil nehri tarım bakımından zengin alüvyonlu topraklar taşımaktaydı ve bu topraklar ile Nil deltasını doğal gübrelerle beslemekteydi. Ancak barajın yapılmasıyla birlikte doğal gübreleme durmuştur ve aynı zamanda kurak bir alanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda deniz suyu ve şiddetli buharlaşma nedeniyle Nil deltası toprakları tuzlanmış ve çoraklaşmıştır. Toprağın tuzlanması dışında endüstriyel ve kentsel atıkların arıtma işleminden geçirilmeden doğrudan su kaynaklarına bırakılması da su kalitesini bozmaktadır. Nil Havzası ülkelerinin genel sorunu olan kirlilik, ülkelerin arıtma işlemlerine ekonomik olarak yeteri kadar yatırım yapmamasıyla daha da büyük sorun haline gelmektedir.

Sudan'a bakacak olursak, Sudan'ın ana su kaynağı Nil Nehridir. Ancak Sudan'ın en önemli çevre sorunu da su kirliliğidir. Sudan'da suyu arıtma konusunda altyapılar yetersizdir. Sudan'da fabrikaların çoğu arıtma işlemi için Nil Nehri kıyısında yer almaktadır bu nedenle fabrikalar ve çiftçiler tarafından üretilen birçok kimyasal atık ve böcek ilacı akarsulara boşaltılmaktadır ve nehrin kirlenmesine yol açmaktadır.²⁴¹

Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde (DRC) ise kirlilik imalat faaliyetleri, endüstriyel faaliyetler ve petrokimya gibi bir dizi sektörden kaynaklanmaktadır. Evsel, endüstriyel ve tarımsal atıklar dışında DRC'nin yaşadığı iç savaştan sonra yerinden edilmiş pek çok insan doğal kaynakları tüketmeye, ormansızlaşmaya ve su kirliliğine sebebiyet vermişlerdir. Ülkedeki ormansızlaşma da erozyona ve su kaynaklarında tuzlanmaya yol açmıştır.²⁴²

Etiyopya'da su kirliliği önemli bir çevresel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırsal ve kentsel alanlarda temiz suya tam olarak erişim sağlanamamaktadır. İçme suyuna tehdit oluşturan potansiyel kirlilik kaynakları ise açık alana yapılan dışkılar, hayvan atıkları, bitki artıkları, ekonomik ve endüstriyel faaliyetler (tarımsal, endüstriyel ve diğer işletmeler) ve hatta yerleşim alanlarından kaynaklanan atıklardır. Kirliliğe sebep olan ana endüstriler; tekstil, gıda ve metal sanayisidir²⁴³. Kahire Üniversitesi Afrika İlişkileri

²⁴¹ Industrial Contamination of Water Sources in Sudan, <file:///C:/Users/keles/Downloads/IndustrialContaminationWaterSourcesSudan.pdf> (Erişim Tarihi 14.03.2020)

²⁴² Nile Basin Regional Water Quality Monitoring Baseline Study Report 2005, s.6.

²⁴³ Arega Shumetie Ademe and Molla Alemayehu, "Source and Determinants of Water Pollution in Ethiopia: Distributed Lag Modeling Approach", *Intellectual Properties Rights*, vol 2, 2014, ss.2-6.

Bölümü Profesörü Ayman Şabana'ya göre, “Etiyopya'nın yeterli suyu bulunmaktadır, ancak nüfusun yaklaşık %76'sının temiz suya erişimi bulunmamaktadır. Bunun nedeni suyun miktarının az olması değil, suyun kötü yönetimi ve mali kaynakların yetersiz olmasıdır”.²⁴⁴

Kenya'da ise su kaynakları tarımsal kimyasallardan (gübre ve herbisitler), kentsel ve endüstriyel atıklardan ve hidroelektrik enerji kullanımından dolayı baskı altındadır. Çünkü uygun arıtma ve kanalizasyon sistemleri bulunmamaktadır. Bu nedenle kullanılan sular doğrudan yüzey ve yeraltı sularını kirletmektedir²⁴⁵.

Ruanda'da ise su kirliliğine yol açan en önemli faktör arıtma sistemlerinin yeterli olmayışıdır. Atıkların çoğu (hem evsel hem de endüstriyel) arıtılmadan doğrudan su kaynaklarına karışmaktadır ve bu durum da su kirliliğine yol açmaktadır. Kentsel alanlarda bulunan binaların çoğunda atık su arıtma sistemi veya tesisi yoktur. Diğer kirlilik kaynakları arasında ise endüstriyel gübreler, böcek ilaçları veya herbisitler gibi tarımsal ilaçların kullanılması yer almaktadır²⁴⁶.

Tanzanya'da suyun kalitesinin bozulması hem doğal faktörlerden ve hem de insan faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Doğal faktörler arasında su içinde yüksek florür konsantrasyonları ve tuzluluk bulunmasıdır. Ancak insan aktivitesinin suyun kalitesi üzerinde daha büyük bir etkisi vardır.

Nil havzasında endüstriyel, tarımsal ve evsel atıklar dışında petrolden kaynaklı kirlilik mevcuttur. Nil nehri, petrol ve petrol ürünleri de dâhil olmak üzere çok farklı yük türlerini taşımak için de kullanılan bir suyoludur. Ayrıca kıyıları boyunca birçok fabrika ve petrol dağıtım merkezi bulunmaktadır. Bu nedenle varillerden Nil nehrine petrol sızıntıları olmaktadır. Özetle, Nil havzası ülkelerindeki temel problem kötü hükümetler ve mali kaynakların azlığıdır. Bu ülkelerde çok sayıda altyapı projesi hayata geçirilmeyi beklemektedir. Ancak kanalizasyon ve altyapı sistemleri kurmanın maliyetleri ise

²⁴⁴ “Mısır'da Temiz Su Sağlama Çalışmaları”, Amerika'nın Sesi, 21 Eylül 2010, <https://www.amerikaninsesi.com/a/msrda-temiz-su-salama-calmalar-103428709/904825.html> (Erişim Tarihi 15.03.2020)

²⁴⁵ Shadrack Mulei Kithia, “Water Quality Degradation Trends in Kenya over the Last Decade”, *Water Quality Monitoring and Assessment*, https://cdn.intechopen.com/pdfs/35067/InTech-Water_quality_degradation_trends_in_kenya_over_the_last_decade.pdf (erişim tarihi: 27.02.2020) ss. 510-512.

²⁴⁶ <https://www.rema.gov.rw/soe/chap7.pdf>, (Erişim Tarihi: 28.02.2020), s.15.

yüksektir. Tarımsal sulama, endüstriyel atıklar, yetersiz altyapı ve drenaj sistemi su kaynakları üzerinde baskı oluşturmaktadır. Söz konusu baskılar hem nehir ekosistemi için zararlar ortaya çıkarırken, hem de su paylaşımı konusunda hali hazırda sorun yaşayan ülkeler arasında uyuşmazlığı arttıran bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.5. Nil Havzasında Uyuşmazlık ve Çatışma Analizi

Su kıtlığı, su kaynaklarının kullanımı ve su yönetimi çalışmaları sonucunda suyun nicelik ve nitelik bakımından bozulması ve miktarının azalması sınır aşan sularda uyuşmazlığı arttıran faktörler olarak görülmektedir. Nil Nehri havzasında da görüldüğü üzere, havza ülkelerinin ihtiyaçları doğrultusunda su kullanımlarının giderek artması ve pek çok su yönetimi çalışmaları yapmalarından dolayı su kaynağı hem mutlak anlamda hem de göreceli anlamda azalmakta ve kalitesi bozulmaktadır. Bununla birlikte, Nil havzasındaki su savaşı çıkma olasılığını sadece su kullanımı ve suyun kalitesinin bozulması ile açıklamak yeterli olmayacaktır. Daha detaylı değerlendirmek amacıyla ikinci bölümde yer verdiğimiz su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişki ve bu ilişkiyi etkileyen etmenler başlığında Toronto Grubu ve ENCOP çalışmalarının verilerinden yola çıkarak ve ENCOP çalışmalarının önemli yazarlarından olan Stephan Libiszewski'nin Uluslararası Su Uyuşmazlıkları Modelini Nil havzası üzerinde değerlendireceğiz²⁴⁷.

Bu noktada ikinci bölümde incelendiği üzerine Libiszewski'nin Uluslararası Su Uyuşmazlıkları Modeline göre kıtlık, kirlilik, nüfus artışı sosyo-ekonomik baskıları arttırır ve bu da uyuşmazlık ya da çatışma olasılığını arttırır. Bu modelden yola çıkarak Nil Havzasında uyuşmazlığı arttıran etmenler olarak; nüfus artışı, su kaynağına olan bağımlılık, havza ülkelerinin ekonomik ve siyasal yönelimleri, havza ülkeleri arasında siyasi ilişkiler ve su konusunda yaşanan gerginlikler belirlenmiştir. Bununla birlikte ülkeler arasındaki güç dağılımı ve işbirliği girişimleri ise uyuşmazlığı azaltan faktörler olarak belirlenmiştir. Aşağıda tüm bu etmenler detaylı olarak incelenecektir.

3.5.1. Nil Havzasında Nüfus Artışı

Nüfus artışı, Nil havzasındaki su sorununu tetikleyen en önemli etmen olarak kabul edilmektedir. Havza ülkelerinin nüfusu yıllar içerisinde giderek artmaktadır. Bu artışla

²⁴⁷ Bkz. Uluslararası Su Uyuşmazlıkları Modeli Tablosu s.56.

birlikte mal ve hizmetlere olan talep de giderek artmaktadır. Artan talepler ise su kaynakları üzerinde baskı oluşturmaktadır. Tablo 14’te görüleceği üzere, Nil Nehrini paylaşan ülkelerin hepsinin nüfusu yıllar içerisinde dramatik bir biçimde artış göstermektedir. Günümüzde 400 milyondan fazla nüfusa sahip olan Nil havzasının nüfusunun, BM’ye göre, 2050 yılına gelindiğinde 860 milyon insana ulaşacağı öngörülmektedir.

Nüfus artışı ile ihtiyaçlar arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Nüfusun sürekli artışı insan ihtiyaçlarını da arttırmaktadır. Nüfus arttıkça, ev ve endüstriyel kullanım ve ülkelerin gıda güvenliğini sağlamak için gerekli olan üretimi yapabilmek için su talepleri ve su kullanımı da artacaktır.

Tablo 14: Nil Havzası Ülkelerinde Nüfus Artışı (BM Projeksiyonu)²⁴⁸

Ülke	1950	2009	2015	2025	2050
Burundi	2,456	8,303	9,413	11,161	14,846
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	12,184	66,020	77,419	98,123	147,512
Mısır	21,514	82,999	91,778	104,970	129,553
Eritre	1,141	5,073	6,009	7,404	10,787
Etiyopya	18,434	82,825	96,237	119,822	173,811
Kenya	6,077	39,802	46,433	57,573	85,410
Ruanda	2,162	9,998	11,743	14,676	22,082
Sudan	9,190	42,272	47,730	56,688	75,884
Tanzanya	7,650	43,739	52,109	67,394	109,450
Uganda	5,158	32,710	39,710	53,406	91,271
Toplam	85,966	413,741	478,581	591,217	860,586

Kaynak: United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division World Population Prospects: The 2008 Revision, s.36-40

²⁴⁸ Güney Sudan 2011 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Bu tabloda Sudan ve Güney Sudan birlikte değerlendirilmiştir.

Tablo 15: Nil Havzası Devletlerinin Tarım Arazisi (%)

Ülkeler	2000	2005	2010	2015
Mısır	3.31	3.54	3.68	3.83
Etiyopya	30.66	33.69	34.51	36.26
Burundi	88.40	89.02	71.37	79.13
Eritre	74.55	74.48	75,16	75,16
Kenya	46.86	47.44	48,00	48,54
Sudan	56.20	57.59	42,96	28,70
Ruanda	67.69	76.21	73,12	73,44
Tanzanya	38.38	39.23	42,27	44,76
Kongo D.C.	10.06	10.06	11,36	11,55
Uganda	62.26	64.50	71,14	71,89

Kaynak: World Bank,2016 verileri.

Tablo 14 ve 15'e bakıldığında nüfus artışı ile birlikte kullanılan tarımsal arazi alanlarının da arttığı görülmektedir. Örneğin, Mısır'ın artan nüfusunun büyük bir çoğunluğu Nil Nehri vadisinde yaşamaktadır ve ülke ekonomisinin önemli bir bölümü yoğun sulama gerektiren tarım ürünlerine dayanmaktadır. Mısır artan nüfusa yaşam alanı oluşturabilmek amacıyla toprak ihyası çalışmaları yapmıştır. 1987 yılında yapılan çalışmalar sonucunda daha önce boş bir alan olan Kahire'nin 404 mil güneybatısındaki Abu Minqar'a, ülkenin Nubian Sandstone Akiferinden su getirilmiş ve buğday gibi ürünler yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu çöl alanlarını ihyası gerçekleştirilirken, önemli olan nokta Mısır'ın yenilenebilir akiferlerinin verimliliğini aşan miktarda su kullanılmasıdır. Böylece mevcut su kaynaklarının da tükenmesine yol açmışlardır. Mısır bu şekilde su kaynaklarını tüketse de, ülke topraklarının bir kısmını ihya etmeye devam etmiştir. İhyası gerçekleştirilen alanlarda hayat standardı halkın istediği seviyeye ulaşamamıştır. Bunun sonucunda, su kaynakları zaten kıt olan bölgelerin daha sorunlu hale gelmesi durumu ortaya çıkabilecektir²⁴⁹.

Nil Nehri Havzası ülkeleri artan nüfuslarını besleyebilmek için daha önceden de ifade edildiği gibi çeşitli sulama ve hidroelektrik üretimi projeleri planlamışlardır. Nüfus artışı, su mevcudiyeti, su kullanımı ve su kalitesinde çok önemli bir rol oynamaktadır.

²⁴⁹ Egemen Sertyeşilişik, "Mısır'ın Su Sorununun Ekonomi Politik Açıdan İncelenmesi", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, cilt 8, sayı 1, 2015,s.68.

Su, tarımsal ve endüstriyel amaçlarla kullanıldıkça kirlilik durumu ortaya çıkacaktır. Su talebi arttıkça ve suyun kalitesi düştükçe, su kullanıcıları arasındaki rekabet artmaktadır, bu da Nil gibi 11 ülke tarafından paylaşılan bir nehrin su kullanım ve yönetim çalışmalarını sekteye uğratacaktır. Bu durumda suyun kıt olduğu kabul edilen bir havzada nüfus artışı havza ülkeleri arasında uyuşmazlığı arttıracak bir etmen olarak karşımıza çıkacaktır.

3.5.2. Ülkelerin Nil Nehrine Olan Bağımlılık Durumları

Sınır aşan su havzalarında uyuşmazlık veya çatışma olasılığını arttıran önemli etmenlerden bir diğeri havza ülkelerinin paylaştıkları nehre olan bağımlılık düzeyleridir. Bu bağımlılık düzeyini belirleyen etmen ise, havzanın su miktarının havza ülkelerinin toplam su kaynakları içerisindeki oranıdır. Bununla birlikte, havza ülkelerinin paylaşılan nehir haricinde alternatif su kaynaklarının var olup olmaması da bağımlılık düzeyini belirleyici faktörlerindendir²⁵⁰.

Havzadaki bütün devletler farklı derecelerde Nil Nehrine bağlıdır. Farklı derecelerdeki bağımlılık oranını insanların yaşadıkları bölgelerden de anlayabilmekteyiz. Örneğin, Aşağı havza ülkelerinden Mısır ve Sudan'da insanların yaşadığı bölgeler genellikle Nil Nehri kıyısındadır. Çünkü bu ülkeler su kaynakları açısından ve yağış bakımından kısıtlıdır ve Nil Nehrine bağımlıdır. Yukarı havza ülkelerinde ki yerleşimler ise yağış alan bölgelerde bulunmaktadır.

²⁵⁰ İbrahim Mazlum, s. 102.

Tablo 16: Nil Havzası Ülkelerinin Su Kaynakları ve Ülkesi Dışından Gelen Suya Bağımlılık Oranları

Ülke	Yüzey Suyu (milyar m ³)	Yeraltı Suyu (milyar m ³)	Bağımlılık Oranı ²⁵¹ (%)
Burundi	12.54	7.47	19.75
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	1,283	420	29.85
Mısır	56	1.5	98.26
Eritre	7.215	0.5	61.72
Etiyopya	120	20	0
Kenya	30	3.5	32.5
Ruanda	13.3	7	28.75
Güney Sudan	49.5	4	65.79
Sudan	35.8	3	96.13
Uganda	60.1	29	35.11
Tanzanya	92.27	30	12.75

Kaynak: FAO Aquastat 2017 verilerinden düzenlenerek hazırlanmıştır.

<http://www.fao.org/nr/water/aquastat/data/query/results.html> (Erişim Tarihi: 20.02.2020)

Tablo 16’da görüldüğü üzere ülkesi dışından gelen su miktarına bağımlılık oranı en yüksek olan ülke Mısır’dır. Mısır’ın yenilenebilir suyunun yaklaşık % 98’i Nil Nehri ve yeraltı suyu akiferleri gibi sınırların dışından gelmektedir. Nil Nehri, Mısır’ın yıllık yenilenebilir su kaynaklarının yaklaşık% 93’ünü sağlamaktadır.1959 Nil Su Anlaşması’na göre Mısır, yılda 55,5 milyar metreküp suyu Nil Nehrinden kendisine tahsis etmektedir. Mısır’dan sonra bağımlılık oranı en yüksek olan diğer ülke ise Sudan’dır. Bu ülkelerin su kaynaklarının büyük kısmını Nil Nehri oluşturmaktadır. Bu nedenle de Nil sularına olan mutlak bağımlılıkları nedeniyle diğer havza ülkelerinin su kullanımlarını kendilerine birer tehdit olarak algılamaktadırlar.

Diğer havza ülkelerini değerlendirecek olursak; Örneğin Uganda’nın %35.11’lik bir bağımlılık oranı vardır. Uganda’nın toplam yıllık yenilenebilir su kaynaklarına Ruanda, Tanzanya, Burundi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Kenya katkıda bulunmaktadır.

²⁵¹ Bağımlılık oranı: Ülke dışından kaynaklanan toplam yenilenebilir su kaynaklarının yüzdesini ifade eden göstergedir. Bu gösterge teorik olarak% 0 ile% 100 arasında değişebilir. Bağımlılık oranı% 0’a eşit olan bir ülke, komşu ülkelerinden su almamaktadır. Bağımlılık oranı % 100 olan bir ülke, yenilenebilir suyunun tamamını kendi ülkelerinden üretmeden, yukarı havzadaki ülkelerden almaktadır.

Bu nedenle de söz konusu ülkelerde artan su talebi veya Uganda'ya su akışının azalmasına yol açabilecek herhangi bir su yönetimi çalışması söz konusu olursa Uganda da bu durumdan olumsuz etkilenecektir. Uganda özellikle Owen şelalesi barajı, Kiira ve gelecekte yapmayı planladığı diğer hidroelektrik barajlarındaki hidroelektrik üretimini desteklemek için Victoria Gölü'ne su akışının kesintisiz olması konusunda daha fazla ilgilenmektedir. Victoria Gölü havzasındaki su seviyesinde görülecek olan herhangi bir azalma ülkedeki su, turizm ve sutaşıma endüstrilerini olumsuz etkileyecektir²⁵².

Etiyopya ise dört ana drenaj sistemi oluşturan 12 büyük nehir havzasına sahiptir. Etiyopya'nın Nil Nehrinden sonra ikinci büyük havzası ise Omo Nehridir (Omo-Bottego olarak da bilinir). Omo Nehri Güney Etiyopya'da yer alır. Bu nehir tamamen Etiyopya sınırları içinde yer almaktadır ve Kenya sınırındaki Turkana Gölü'ne dökülmektedir²⁵³. Etiyopya bol miktarda suya sahip olmasına rağmen, sahip olduğu suyu hem sömürge dönemindeki anlaşmalardan dolayı, hem de finansal yetersizliklerden dolayı kullanamamaktaydı. Etiyopya'da 123 milyar metreküp yüzey suyu vardır ancak ülke bu suyun yalnızca % 3'ü Etiyopya'da kalıyor ve geri kalanı ise komşu ülkelere akmaktadır²⁵⁴. Ancak Etiyopya son yıllarda aldığı finansal yardımlarla havza üzerinde su yönetimi çalışmalarını arttırmıştır ve su kullanımı konusunda payını arttırmayı hedeflemektedir.

Eritre'de ise ülke dışından gelen sulara bağımlılık oranı %61.72'dir. Kurak ve yarı kurak iklim ile karakterize edilen Eritre, sınırlı su kaynaklarına sahip bir ülkedir. Tablo 16'da görüleceği üzere Eritre'nin toplam suyundaki Nil Nehrinin oranı 0,6 milyar m³'tür. Eritre'de Etiyopya ile sınırını oluşturan Setit Nehri bulunmaktadır. Setit Nehri dışında ülkede bulunan diğer su kaynakları mevsimlidir ve dönem dönem kurumaktadır²⁵⁵.

Tablo 17'den anlaşılacağı üzere DRC, Burundi, Ruanda ve Tanzanya Kongo Havzasının da sularından yararlanmaktadır. Burundi'de tarımın çoğunluğu yağmur sularına bağlı olduğu için Nil Nehri Havzasının akışına herhangi bir tehdit oluşturmamıştır. DRC ise

²⁵² Terje Oestigaard, *Nile Issues Small Streams from the Nile Basin Research Programme, a.g.e*, s.13.

²⁵³ Fao Aquastat Reports Country profile- Ethiopia 2015, <http://www.fao.org/3/i9732en/I9732EN.pdf> (Erişim Tarihi: 05.05.2020).

²⁵⁴ Terje Oestigaard, s.9.

²⁵⁵ Fao Aquastat Reports Country profile – Eritrea, 2015, s.5, <http://www.fao.org/3/i9736en/I9736EN.pdf> (Erişim Tarihi: 05.05.2020)

Nil Havzasının geçtiği ülkelerden biri olmasına rağmen ana su kaynağı Kongo Havzasıdır.

Tablo 17: Havza Ülkelerinin Toplam Sularındaki Nil Payı ve Diğer Su Kaynakları

Ülke	Toplam Sularındaki Nil Payı (milyar m ³)	Ülkelerin İç ve Diğer Sınır aşan Su Kaynakları (milyar m ³)
Burundi	3.37	9.17 (Kongo Nehri ve iç su kaynakları)
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	2.19	1,280.8 (Kongo havzası)
Mısır	57	16 (suyun tekrar kullanımı)
Eritre	0.6	5.7
Etiyopya	72.99	49.01 (16.1=Omo-Gibe Havzası, 30.9=iç su kaynağı)
Kenya	9.62	11.08 iç su kaynağı + 10 Etiyopya'nın Omo-Gibe havzası
Ruanda	3.47	6.03 Kongo Havzası + iç su kaynakları
Sudan- Güney Sudan	-34 (sudd bataklığında buharlaşma) 57 (Mısır'a akar) 57 (Sudan ve Güney Sudan'a Düşen Pay)	NA
Uganda	29.48 Victoria Nili'ne 4.83 + (DRC, Kenya, Tanzanya, Ruanda, Burundi = 24.65)	NA
Tanzanya	6	90.27 Kongo Havzası+ İç su Kaynakları

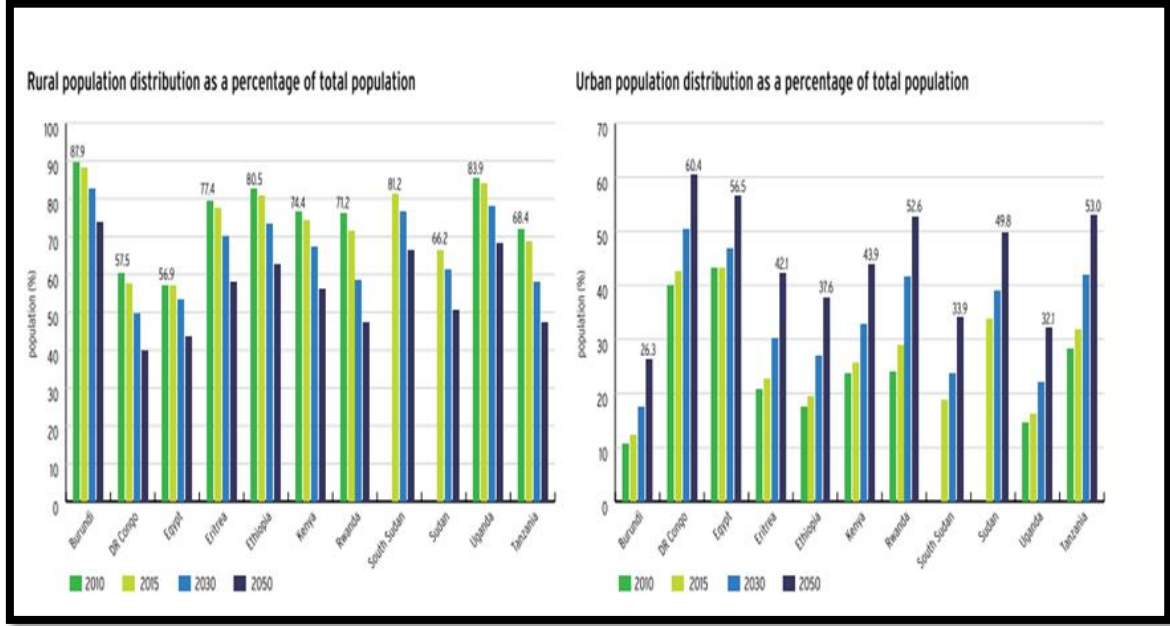
Kaynak: Blue Peace for The Nile,

https://www.strategicforesight.com/publication_pdf/11374Nile%20concise.pdf , s.23.

Tablo 16 ve 17’de görüldüğü üzere, Nil Nehri Havzasındaki ülkelerden özellikle Mısır, Sudan, Güney Sudan ve Eritre ülkeleri dışından gelecek olan sulara diğer havza ülkelerinden daha fazla bağımlıdır. Bu ülkelerden Mısır, Sudan ve Güney Sudan özellikle Nil Nehri sularına mutlak bir biçimde bağımlı haldedir. Bu nedenle yukarı havza ülkelerinin su kullanımının artması veya suyun kalitesinin bozulması dış su kaynaklarına mutlak bağımlı olan Mısır ve Sudan için hayati bir önem arz etmektedir. Bu nedenle de ülkelerin Nil Nehrine olan bağımlılıkları farklı seviyelerde olmakla birlikte Mısır ve Sudan açısından uyuşmazlığı ve çatışma ihtimalini arttıracak bir etmendir.

3.5.3. Havza Ülkelerinin Ekonomik ve Siyasi Yönelimleri

İkinci bölümde incelenen Libiszewski'nin Uluslararası Su Uyuşmazlık Modelinde havza ülkelerinin ekonomik ve siyasal kapasiteleri uyuşmazlık veya çatışma olasılığını azaltan etmenler olarak görünse de Nil Havzasında bu durum tam tersi bir etki yaratmaktadır. Çünkü havza ülkelerinin çoğu tarıma dayalı ve yarı endüstrileşmiş ülkelerdir.

Grafik 5: Nil Havzası Ülkelerinin Toplam Nüfusunda Kırsal ve Kentsel Nüfusunun Oranı

Kaynak: <http://atlas.nilebasin.org/treatise/estimated-and-projected-total-population-in-nile-basin-countries/> (Erişim Tarihi: 05.08.2020).

Grafik 5'ten anlaşılabacağı gibi Nil Havzası ülkelerinin nüfusunun çoğu hala kırsal kesimlerde yaşamaktadır. Burundi en yüksek kırsal nüfusa sahipken, onu Uganda ve Güney Sudan izlemektedir. Mısır ise en az kırsal nüfusa sahiptir. Ancak 30 yıl içerisinde bu ülkelerin kentsel nüfuslarının artması beklenmektedir.

Ülkelerin ekonomik çeşitliklerinin ve siyasal yönetim biçimlerinin zayıf olması, su arzındaki veya kalitesindeki herhangi bir değişimden olumsuz etkilenmelerine yol açacaktır. Ancak havza ülkelerinin Nil suyuna bağımlılıkları göreceli olduğu için ekonomik ve siyasal yönelimlerinin ortaya çıkaracağı sonuçlar da göreceli olacaktır. Çünkü Tanzania, Kenya ve Uganda Beyaz Nil'in bir kolu olan Victoria Gölünü paylaşmaktadır. Burundi ve Ruanda ise Victoria gölüne akan Kagera Nehrinin kökenlerini oluşturmaktadır. DRC, Albert Gölü ve Semlika Nehri'ni Uganda ile

paylaşırken aynı zamanda Kongo Havzasında da payı bulunmaktadır. Eritre Setit Nehri’ni Etiyopya ile paylaşmaktadır. Böylece 11 ülke, Nil Nehrini farklı katkı, kullanım ve risklerle paylaşmaktadır²⁵⁶. Tablo 18’de görüldüğü gibi, tarım ve hizmet sektörünün havza ülkelerinin GSYH’ındaki oranları oldukça önemli bir paya sahiptir. Gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün GSYH’daki payı, genellikle %1-2 iken, Nil Havzası ülkelerinde hala önemli bir paya sahiptir. Tarımsal üretimin önemli olduğu ülkelerde su kaynakları da stratejik bir önem kazanmaktadır. Bu durum özellikle tarımsal sulamanın mutlak bir biçimde Nil Nehrine bağlı olduğu Mısır ve Sudan için geçerlidir. Ayrıca ülkede su arzının artması bu şekilde sadece tarım sektörünün kalkınması olarak görülmemelidir. Sanayi sektörü, hizmet sektörü ve genel olarak ülkenin kalkınması için de su kaynakları önemli rol oynamaktadır. Sanayileşmenin olabilmesi için o ülkenin yeterli derecede enerjiye sahip olması gerekmektedir. Su ise enerji üretiminin en önemli kaynaklarından biridir.

Tablo 18: Havza Ülkelerinin Gayri Safi Yurt İçi Hasılatları(GSYİH) ve Alt Sektörlerin GSYİH içindeki yüzdeleri

Ülke	GSYİH (milyar\$)	Tarım (GSYİH)	Sanayi (GSYİH)	Hizmetler (GSYİH)
Burundi	3.0	29	11	47.9
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	50.4	20	41	35.4
Mısır	303.1	11	36	50.5
Eritre	2.01	11.7	29.6	58.7
Etiyopya	95.4	34	25	37.1
Kenya	95.5	34	16	43.2
Ruanda	10.35	24	19	49.1
Sudan	30.5	12	1	12.8
Güney Sudan	3.1	11	21	68
Uganda	35.2	23	26	43.2
Tanzanya	63.2	29	25	37.9

Kaynak: Dünya Bankası 2019 veri tabanından derlenen veriler ile oluşturulmuştur.
<http://wdi.worldbank.org/table/4.2#> (Erişim Tarihi: 05.06.2020).

²⁵⁶ Salman M.A. Salman, “The new state of South Sudan and the hydro-politics of the Nile Basin”, *Water International* Vol. 36, No. 2, March 2011, s.158.

İlk olarak Mısır, Nil havzası ülkeleri arasında kişi başına en yüksek GSYİH'ya sahip ülkedir. Genellikle ülkelerin gelişmişlik seviyesi arttıkça ekonomik kalkınmalarında hizmet ve sanayi sektörünün payının artması, tarım sektörünün payının ise azalması beklenmektedir. Mısır'da da bu durum gözlenmektedir. Dünya Bankası verileri incelendiğinde 1960'larda, Mısır'da tarım sektörü, GSYİH'nın yaklaşık %30'unu oluşturmaktaydı. Ancak günümüzde bu oran %11'e düşmüştür. Ancak yine de daha önce de belirttiğimiz gibi gelişmiş olan ülkelerde tarım sektörünün payı %1-2 arasında iken Mısır'da hala %11'dir. Mısır'da tarım dışında diğer sektörler de gittikçe önem kazanmasına rağmen, tarım kırsal alanlarda en büyük istihdam alanıdır. Bununla birlikte Mısır'da pamuk, pirinç gibi suya ihtiyaç duyulan ürünler yetiştirilmektedir.

Mısır 1980'li yıllardan beri tarım sektöründe reform süreci başlatmıştır. Mısır, tarım sektöründeki verimliliği arttırmak için devletin bu sektördeki kontrolünü ve payını azaltmak istemektedir. Bu nedenle, Mısır'da tarım sektörü, tamamen özel sektör tarafından ve piyasa koşulları altında ihracata yönelik şekilde işletilmektedir. Ancak Mısır hala tarımda kendine yeterli bir durumda değildir ve gıda ürünlerinde hala ithalatçı durumdadır²⁵⁷. Mısır'da, nüfusun devamlı artması ve nüfusun %20'sinin yoksulluk sınırı altında yaşadığı da göz önüne alındığında, tarım sektörü ülkenin kendi gıda güvenliğini sağlaması açısından önemlidir. Bu nedenle Mısır'da hükümet ekilebilir tarım arazilerini genişletmek ve tarımsal verimliliği arttırmak amacıyla sulama ve gübreleme konusunda da alt yapı ve eğitim hizmetlerine yatırım yapmaktadır. Mısır'da tarımsal sulama büyük ölçüde Nil Nehrine bağlıdır. Mısır için tarım sektörü, ticaret, sosyal hayat ve diğer sektörlerle girdi üretmesi, istihdam sağlaması bakımından önemli bir sektördür. Mısır'da hizmet sektörü yaklaşık olarak GSYİH'nın yarısını teşkil etmektedir. Ve enerji sektörü de önemli bir ekonomik kaynaktır. Mısır petrol ve doğalgaz üretiminde önemli bir konumdadır. Süveyş Kanalı da Mısır ile dünyanın diğer ülkeleri arasındaki enerji koridorunu oluşturmaktadır²⁵⁸.

Mısır'ın siyasal yönelimi de ekonomik hayatını etkilemiştir. Örneğin, 1956 yılında yapılan seçimlerde Cemal Abdel Nasır Başkan olarak darbe ile iktidara gelmiştir. Başkan Nasır, yaptığı politikalarla Arap milliyetçiliğinin temsilcisi haline gelmiştir. Arap

²⁵⁷ Egemen Sertyeşilışık, a.g.e, s.68.

²⁵⁸ Harun Öztürkler, "Mısır Ekonomisinin Genel Özellikleri", *Ortadoğu Analiz*, Şubat 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 38, ss.54-57.

milliyetçisi olarak görülmesinin altında yatan bazı nedenlere bakacak olursak; göreve başladığında ilk olarak İngiltere ile olan anlaşmalarını feshetmiştir. Bununla birlikte Ortadoğu’da lider olmak istemiştir. Ancak bu durumu sadece Arap birliğine odaklanarak değil Afrika ülkelerini de kapsayan bir biçimde yapmak istemiştir. Böylece Ortadoğu ve üçüncü dünya ülkelerinde lider konuma gelmeyi hedeflemiştir²⁵⁹. Dış politikasında ise göreve başladığı ilk yıllarda, İngiltere’nin bölgeden ayrılması sonrasında bölgede ABD hakim olmak istemiştir ve SSCB’nin bölgeye girmesine engel olmak için Bağdat Paketi oluşturulmuştur. Ancak Nasır yönetimindeki Mısır bu tür örgütlenmelere girmedi ve tarafsız bir dış politika izlemeye çalıştı. ABD’nin Orta Doğu’yu kendi egemenliği altına alma girişimlerine karşılık ise Nasır Sovyetler Birliği’ne yakın bir politika izlemek durumunda kalmıştır²⁶⁰. Bu doğrultuda sosyalist blok ülkeleriyle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler kurmuş ve buna bağlı olarak ülkede sosyalist ilkelere dayalı bir ekonomik düzen istemiştir. 1790 yılına gelindiğinde ise Nasır hayatını kaybetmiş ve ülkenin yönetimine Enver Sedat gelmiştir. Enver Sedat’ın öncelikli hedefi Mısır’ı ekonomik olarak kalkındırmak ve yurtdışından yabancı sermayeyi Mısır’a çekmektir. Bu doğrultuda liberal politikalar benimsenmiş ve ekonomide serbestleşme sürecine gidilmiştir. Yine aynı amaç uğruna ABD ile yakınlaşmaya çalışmıştır²⁶¹. Ancak başarılı olmamıştır. Bu dönemde İsrail ile Camp David Anlaşması imzalanmış ve İsrail Mısır’daki işgal ettiği topraklardan çekilmiştir. Enver Sedat’ın suikaste uğramasıyla 1981 yılında Hüsnü Mübarek yönetimi devralmıştır²⁶². Bu dönemde de Enver Sedat döneminde yapılan çalışmalar devam ettirilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucu,

*“Mısır devleti sübvansiyonları azaltmış, fiyat kontrolleri gevşetilmiş ve ticari serbestleşmenin önü açılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde üretim Kamu Sektöründen Özel Sektöre doğru yönelmiştir. Ancak 2008 yılında ekonomik kriz Mısır’ı etkilemiştir. Aynı yıl ekmek fiyatlarının artması ile halk, ekmek fiyatlarına sübvansiyon istemiştir”*²⁶³.

²⁵⁹ Muhammed Behçet, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı’nın İncelenmesi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21 Ek Sayı, 2019, ss.305-306.

²⁶⁰ Anıl Çeçen, “Arap Dünyasında Nasır Önderliği”, *Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, s.188.

²⁶¹ Muhammed Behçet, s.307.

²⁶² “Mısır Siyasi Görünümü”, <https://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

²⁶³ Egemen Sertyeşilışık, s.69.

Ancak bu gerçekleşmediği için ülke içinde ayaklanmalar başlamıştır. Ekonomik durumun giderek kötüleşmesi gıda fiyatlarının artmasına, 2011 yılında halkın ayaklanmasına ve Arap Baharının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Cumhuriyetin ilanından itibaren halk iradesinin tesisi yolunda önemli yol alan Mısır'da halk iradesiyle iktidara gelen Muhammed Mursi, 3 Temmuz 2013 tarihindeki askeri darbeyle devrilmiştir. Özellikle 2012'den bu yana Mısır'da siyasi bölünmeler artmıştır ve darbeyle birlikte Mısır demokrasiden uzaklaşmıştır. Demokrasiden uzak olmak ve siyasi hayatın karmaşıklığı ortaya çıkacak olan su sorununda uzlaşmayı zayıflatan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Etiyopya ekonomisi de genellikle tarıma dayanmaktadır. Tablo 18'de görüldüğü üzere Etiyopya'da tarım, GSYİH'nın % 34'ünü, ihracatın çoğunu ve istihdamın yaklaşık % 85'ini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, sanayi ve hizmet sektörü de son yıllarda artış göstermektedir. Yaşadığı uzun kuraklık sonrasında ekonomisi zarar gören Etiyopya ekonomik kalkınmasını sağlamak amacıyla Nil Nehri sularını kullanacağı projeler gerçekleştirmektedir. Etiyopya'nın su kullanımı ise aşağı havza ülkesi olan Mısır'ı endişelendirmektedir. Etiyopya'nın siyasi görünümü ise federal bir cumhuriyettir. Ülkede çok sayıda etnik kimlik mevcuttur. Etiyopya çok köklü bir geçmişe sahip olmakla birlikte 1974 yılına kadar İmparatorlukla yönetilmeye devam etmiştir. Daha sonra 20. Yüzyıl başlarında İmparator Menelik Etiyopya'da modern bir devleti kurmak istemiştir. Bu çalışmalar daha sonra Haile Selassie ile devam etmiştir. 1974 yılında ise Etiyopya'da askeri darbe yaşanmış ve iktidara gelen Komünist Derg rejimi gelmiştir. Daha sonra ise 1991 yılında iktidara Etiyopya Halkları Devrimci Demokrasi Cephesi (EPRDF) koalisyonu, 1995, 2000, 2005, 2010 ve 2015 yıllarında yapılan genel seçimleri kazanarak iktidara gelmiştir²⁶⁴. Ekonomi ile siyaset arasında güçlü bir bağlantı vardır. Ekonomik istikrarsızlıklar siyasi istikrarsızlığa yol açarken, siyasi istikrarsızlıklar da ekonomileri etkilemektedir. Nil Havzası ülkelerinde de bu durumu görmekteyiz.

Sudan'a değinmek gerekirse; Sudan bağımsızlığını kazanmadan önceki süreçte bir dönem Fransız sömürgesi altında kalmıştır. Daha sonra ise Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından Osmanlı ile Mısır egemenliğine alınmıştır. Bağımsızlığa kavuşma süreci ise ABD'nin

²⁶⁴ *Etiyopya Siyasi Görünümü*, <https://www.mfa.gov.tr/eti-yopya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi :05.05.2021).

öncülüğünde ikinci dünya savaşı sonrasında sömürgeleri terk etme politikası doğrultusunda İngiltere'nin geri çekilmesiyle 1 Ocak 1956 tarihinde bağımsızlığına kavuşmuştur²⁶⁵. Sudan 18 eyaletten oluşan federal bir cumhuriyettir²⁶⁶. Sudan'ın siyasi sistemi, 1958, 1969 ve 1989 askeri darbeleri ile sekteye uğramıştır. 1989 yılında darbe ile iktidara gelen Ömer el Beşir döneminde siyasi partiler feshedilmiş, Mısır ile ilişkiler kötüleşmiş, BM tarafından soykırım olarak nitelendirilen Darfur Krizi yaşanmıştır²⁶⁷. Sudan'da sosyolojik olarak oluşan Arap-Afrikanlı ayrımı etnik çatışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu etnik çatışma ve uzun iç savaş sonrasında Sudan ve Güney Sudan ayrılmıştır. Bu durum Nil Nehri'ni paylaşan ülke sayısına Güney Sudan'ında eklenmesine yol açmıştır. Böylece su kullanımı da artmıştır.

Sudan ekonomisi ise Nil'in diğer paydaşları gibi genellikle tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Petrol 1999 yılında Sudan'da ihraç edilmeye başladığında ülke ekonomisi içerisinde çok önemli bir paya sahipken Güney Sudan'ın 2011 yılında Sudan'dan ayrılması ile Sudan petrolün %75'inden Güney Sudan'ın ayrılması nedeniyle Sudan, petrolün yüzde 75'inden mahrum kalmıştır. Ayrıca ihracat gelirlerinin %90'ı da bu durumdan olumsuz etkilenmiştir²⁶⁸. Güney Sudan'ın bağımsızlığının ardından ekonomik olarak olumsuz etkilenen Sudan tarım ve hizmet sektörlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Sudan'ın Tablo 18 de görüldüğü üzere 30.5 milyar dolarlık GSYH'nin %12 si Tarım, %12.8'i hizmet sektörlerinden oluşmaktayken Dünya Bankası 2019 verilerine göre sanayiye ayrılan pay %1'dir. Tarımda ki payın artışı su kullanımının artışı ile doğrudan bağlantılı olduğu için önemlidir. Güney Sudan ise zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen geçirdiği iç karışıklıklardan dolayı kaynaklarını kullanamamaktadır. Ekonomisi petrol kaynaklarına bağımlıdır. Tarım sektörü de önemli bir yer tutmaktadır ancak hala geleneksel sulama yöntemleri kullanılmaktadır²⁶⁹.

Burundi ise tarım ve hizmet sektörü GSYİH'da önemli bir payı oluşturmaktadır. Tarım alanları açısından ekilebilir arazisi azdır. Ancak istihdamının %90'ını tarım sektörü

²⁶⁵ Tahsin Yamak, " Bölünmenin Kurumsal Ekonomi Politikası: Sudan Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2020, 21(1), ss.499-500.

²⁶⁶ Sudan Siyasi Görünümü, <https://www.mfa.gov.tr/sudan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

²⁶⁷ Tahsin Yamak, s.500.

²⁶⁸ Sudan Ekonomisi, <http://www.mfa.gov.tr/sudan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

²⁶⁹ Country profile – South Sudan, <http://www.fao.org/3/i9816en/I9816EN.pdf>, (Erişim Tarihi: 05.05.2021), s.4.

oluşturmaktadır. Tablo 18’de görüldüğü gibi GSYİH içerisinde tarım sektörü %29 paya sahipken hizmet sektörü %47,9’dur. Başlıca tarım ürünleri ise çay, kahve, pamuk ve mısırdır. Burundi’nin artan nüfusu ve az gelişmiş olmasının yanı sıra denize çıkışı bulunmayan bir ülke olması da ekonomisini kalkındırmak amacıyla yapacağı girişimlerde su kaynaklarının önemini daha da arttırmaktadır²⁷⁰. Bununla birlikte, Burundi, planlanan ekonomik reformların uygulanmasını engelleyen düşük hükümet kapasitesi, yolsuzluk, yüksek yoksulluk oranı, zayıf eğitim düzeyleri, zayıf bir hukuk sistemi, zayıf bir ulaşım ağı gibi bazı temel zayıflıklarla karşı karşıyadır.

Eritre ise bağımsızlığını kazanmak için Etiyopya ile 30 yıl boyunca silahlı mücadelede bulunmuştur. 1993 yılında Etiyopya’dan ayrılan Eritre tek parti ile yönetilmektedir. Ülkede yolsuzluk ve yoksulluk oranı yüksektir. Ülkede dış ticaretin ve önemli iktisadi unsurların devlet tekelinde olduğu kapalı bir ekonomi yapısı bulunmaktadır. Eritre’de madencilik ekonominin önemli bir ayağını oluşturmaktadır ve Tablo 18’e göre sanayi sektörü GSYİH’nın %29,6’sını oluşturmaktadır²⁷¹.

DRC’nin GSYİH’sı içerisinde ise en büyük payı sanayi sektörü ve hizmet sektörü oluşturmaktadır. Tablo 18’de görüldüğü üzere sanayi sektörü %41, hizmet sektörü %35,4’lük bir paya sahiptir. Ayrıca petrol, elmas, bakır gibi madenleri ile verimli tarımsal alanlara sahiptir. *“DRC, dünyanın ikinci en geniş yağmur ormanlarına ve en büyük akarsu havzalarından birine sahiptir. Ekvator yağmurları nedeniyle tatlı su kaynakları boldur. Bu nedenle de su sıkıntısı yaşamamaktadır”*²⁷². DRC, siyasi bakımdan da karmaşık ve çalkantılı süreçlerden geçmiştir. Uzun sömürge dönemi sonrası yarı başkanlık sistemine geçmiştir²⁷³.

Kenya’ya değinmek gerekirse; tarım diğer Nil Nehri paydaşları gibi Kenya’nın ekonomik ve sosyal kalkınmasında önemli bir kaynaktır. Toplam nüfusunun yaklaşık %70’inden fazlası kırsal alanlarda yaşamaktadır. Tablo 18’de görüldüğü üzere de GSYİH içerisinde tarımın payı %34’tür. Son on yılda büyük ölçüde sürdürülebilir ekonomik büyüme,

²⁷⁰ Burundi Ekonomisi, http://www.mfa.gov.tr/burundi_nin-ekonomisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

²⁷¹ The Worlbank in Eritrea, <https://www.worldbank.org/en/country/eritrea/overview> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

²⁷² Demokratik Kongo Cumhuriyeti Ekonomisi, <https://www.mfa.gov.tr/kongo-demokratik-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

²⁷³ Demokratik Kongo Cumhuriyeti Siyasi Görünümü, <https://www.mfa.gov.tr/kongo-demokratik-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

sosyal kalkınma ve siyasi kazanımlar sağlayan önemli siyasi, yapısal ve ekonomik reformlar yapmıştır. Siyasi hayatı diğer devletlere göre daha istikrarlı bir durumdadır²⁷⁴. Bununla birlikte, temel kalkınma zorlukları arasında yoksulluk, eşitsizlik, iklim değişikliği gibi konular bulunmaktadır. Özellikle kuraklığa karşı duyarlı bölgelerinde su yönetimi çalışmalarını geliştirmek ve su güvenliğini sağlamak istemektedir²⁷⁵.

Ruanda ise 1994 soykırımı nedeniyle sosyo-ekonomik olarak büyük sorunlar yaşamıştır. Ancak hızlı bir toparlanma sürecine girmiştir. IMF verilerine göre 2019 yılında ekonomisinin %8 büyümesi tahmin edilmesine rağmen, bu oran %10 büyüyerek sonuçlanmıştır²⁷⁶.

Uganda, zengin doğal kaynakları ve verimli topraklarıyla önemli bir ekonomik potansiyele sahip bir ülkedir. Ayrıca düzenli yağış almaktadır. Bununla birlikte, önemli miktarda petrol rezervleri ve bakır, altın ve diğer mineral yatakları gibi önemli doğal kaynaklara sahiptir. İşgücünün % 72'si tarım sektöründe çalışmakta olduğundan ülke ekonomisinin en önemli sektörlerinden biridir. Tablo 18'e göre GSYİH'nı %26 sanayi, %43,2 hizmet, %23 tarım sektörü payları oluşturmaktadır. Siyasi hayatında ise 1962 yılında bağımsızlığını kazanmıştır ve günümüzde başkanlık sistemiyle yönetilen üniter bir devlettir²⁷⁷.

Tanzanya'da ise GSYİH'nın önemli kısmını hizmet ve tarım sektörü oluşturmaktadır. Toplam işgücünün %70'e yakını tarım sektöründe çalışmaktadır. GSYİH'nın %37,9 hizmet sektörü, %25 sanayi, %29 ise sanayi sektörü oluşturmaktadır. Siyasi görünümü ise, Tanzanya 1964 yılında anakara Tanganyika ile Zanzibar takımadalarının birleşmesi ile kurulmuştur. Ülkede din, dil ve etnik farklılıklar ve gruplar mevcut olmasına rağmen kurulduğu tarihten bu yana askeri darbe, iç savaş veya soykırıma maruz kalmamıştır²⁷⁸.

²⁷⁴ Kenya Siyasi Görünüm, <https://www.mfa.gov.tr/kenya-siyasi-gorunumu.tr.mfa>(Erişim Tarihi: 05.05.2021).

²⁷⁵ Water and Agriculture in The Nile Basin, <http://www.fao.org/3/a-x8034e.pdf>,(Erişim Tarihi :05.05.2021), s.8.

²⁷⁶ Ruanda Ekonomisi, https://www.mfa.gov.tr/ruanda_nin-ekonomisi.tr.mfa (Erişim Tarihi :05.05.2021).

²⁷⁷ Uganda Siyasi Görünüm, <https://www.mfa.gov.tr/uganda-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

²⁷⁸ Tanzanya Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/tanzanya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 5.05.2021).

Görüldüğü üzere, Nil Havzası ülkelerinin çoğunun ekonomisi tarıma dayanmaktadır-ve ülkelerin hemen hemen hepsinde siyasal yapı kırılgandır. Tanzanya dışında diğer ülkelerin hepsi iç savaşlar, etnik çatışmalar ve darbeler yaşamıştır. Bununla birlikte, ekonomik kalkınmanın tarıma bağımlı olduğu ülkelerde su kullanımları da kalkınma için önemli bir unsur olmaktadır. Siyasi olarak kırılgan yapıda olan ülkelere tarımda kendine yetme politikaları ulusal bir gurur kaynağı olarak algılanmaktadır. Çünkü bu ülkeler hem iç sorunları ile hem de uluslararası bir ambargo uygulanması durumunda kendi önemli besin kaynaklarını kendileri üretmek istemektedirler. Bu nedenle de ülkelerin ekonomik ve siyasi yapılarının kırılganlığı uyuşmazlık olasılığını arttıran faktörler olarak kabul edilmektedir.

3.5.4. Havza Ülkeler Arasında Su Konusunda Yaşanan Gerginlikler ve Siyasi İlişkiler

Artan nüfusla birlikte su kullanımının artmasının ve bunun sonucunda da su kalitesinin bozulmasının havza ülkeleri arasındaki uyuşmazlığı arttırdığı gözlemlense de, tüm bunları havza ülkelerinin su konusunda yaşadıkları siyasi anlaşmazlıklardan bağımsız değerlendirmek uygun olmayacaktır. İkinci bölümde de incelendiği üzere, havza ülkelerinin arasında geçmişten gelen kökleşmiş tarihsel sorunların varlığı, su konusunda yaşadıkları gerginlikler ve tarafların bu konuda ki savları ve uluslararası güçlerin bölgedeki çıkarları uyuşmazlığı arttıran faktörlerdendir. Özellikle Nil havzasında su yönetimi çalışmaları yapılmaya başlandığında ülkelerarasında yaşanan sorunlar da bu bağlamda şekillenmiştir. Bölgenin stratejik yapısı ve havza ülkeleri arasında mevcut stratejik, siyasal ve ekonomik sorunların birbiri ile çatışıyor olması bu durumu etkilemiştir.

Tarihsel süreç içerisinde ve günümüzde Nil Havzasındaki su ile ilgili uyuşmazlık genellikle Mısır-Sudan-Etiyopya ekseninde yaşanmaktadır. Çünkü Etiyopya Nil'e en büyük katkıyı sağlayan ülke olmasına rağmen, Nil suyundan Mısır ve Sudan kadar yararlanamamaktadır. Daha önceki başlıklarda da ifade edildiği gibi Mısır, Nil nehrine sosyal ve ekonomik bakımdan bağımlı haldedir. Bu nedenle Mısır yukarı havza ülkeleri olan Etiyopya ve kısmen Sudan'daki siyasi gelişmelere karşı da duyarlıdır. Su konusu, Nil Nehri'ne %85 oranında katkı sağlayan Etiyopya ile suya en çok bağımlı olan Mısır

arasında, her zaman birbirlerine karşı silah olarak kullanılan bir araç olmuştur. Bununla birlikte su konusu ülkelerin ve uluslararası güçlerin de siyasi ilişkilerini şekillendirmiştir.

Yunan tarihçi Herodot, MÖ 5. yüzyılda Mısır'ı, modern Mısırlılar için de hala geçerli bir fikir olan '*Nil'in armağanı*' olarak nitelendirmiştir²⁷⁹. Bir başka deyişe göre "*Mısır Nil, Nil'de Mısır'dır*". Nil sularının durumu Mısır için her zaman milli bir mesele olmuştur. Mısır için tarihsel politikada bir miras olarak görülen Nil suları her zaman Mısır'ın güvenlik konusunu oluşturmuş ve hem iç politikasını, hem de diğer ülkelerle ilişkilerini şekillendiren önemli bir faktör olmuştur. Daha önce de ifade edildiği gibi Mısır, Nil üzerindeki hegemonyasını, sömürge döneminde, İngiliz sömürge yönetimi tarafından yapılan anlaşmalarla kazanmıştır. Mısır, Nil sularına herhangi bir tehdit unsuruna askeri karşılık seçeneğini her zaman gündemde tutmaktadır. Örneğin, Mısır için Nil Nehrine gelecek bir tehdit, doğrudan doğruya silahlı kuvvetlerin görev alanına girmektedir. Olası bir tehditte Mısır Yüksek Komutanlığı Parlamento onayını beklemeden doğrudan duruma müdahale edebilecektir²⁸⁰.

Nil Nehri üzerindeki su yönetimi çalışmaları ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri de etkilemiştir. Öncelikle Mısır ve Sudan arasında 1929 yılında Nil Nehrinin kullanımı amacıyla anlaşma yapılmıştı. 1956 yılında Sudan'ın bağımsızlığını kazanması, dönemin Mısır Cumhurbaşkanı Nasır'ı Nil Suları konusunda uluslararası bağlayıcılığı olan yeni bir anlaşma arayışına itmiştir. Çünkü Sudan, 1929 anlaşması ile kendisine tahsis edilen su miktarından rahatsızdı. Daha sonra, Mısır'ın Nil Sularını düzenlemek amacıyla Aswan Barajını inşa etmek istemesi Sudan ile arasının bozulmasına yol açmıştır. Çünkü aynı tarihlerde Sudan Mavi Nil üzerinde Gezire bölgesinde elektrik üretmek ve tarımda sulama yapmak amacıyla bir baraj yapmayı planlamaktaydı. Sudan, Mısır'ın yapmayı planladığı Aswan Barajı nedeniyle kendi ülkesine gelecek olan suyun azalacağından endişelenmekteydi ve bu durum iki ülke arasında gerginliğe neden olmuştur. Bu gerginliğin nedenlerinden bir diğeri ise Mısır ve Sudan arasında anlaşmazlığa yol açan Halaib bölgesidir. Halaib Bölgesi 1899 yılında Mısır'a ait bir bölge olarak kabul edilmişken, 1902 yılında Sudan yönetimine geçmiştir. Halaib bölgesi zengin yer altı

²⁷⁹ Biong Kuol Deng, "Cooperation between Egypt and Sudan over the Nile River Waters: The Challenges of Duality", *African Sociological Review* 11, sayı 1, 2007, s.41.

²⁸⁰ John Bulloch ve Adel Darwish, s. 71.

kaynakları nedeniyle Mısır ve Sudan arasında paylaşım konusunda sorun yaratmıştır²⁸¹. 1958 yılında Mısır'ın, Sudan ile arasındaki tartışmalı Halaib bölgesine başarısız bir askeri operasyondan sonra, iki ülke arasında yapılması planlanan yeni su kullanım anlaşmasının görüşmeleri bir süreliğine kesilmiştir. Ancak, 1958 yılında Mısır yanlısı olarak bilinen, ordunun Sudan'da yönetime el koyması ile Mısır ve Sudan arasında 8 Kasım 1959'da 'Nil Sularının Tam Kullanımı Anlaşması' imzalanmıştır²⁸². Ancak Halaib sorunu, 1991 yılında Sudan'ın, bir Kanada şirketine, bölgede petrol arama imtiyazı vermesiyle tekrar gündeme gelmiştir. Mısır da bölgede petrol arama faaliyetlerinde bulunmayı, ayrıca Nil vadisinden 4500 aileyi bölgeye yerleştirmeyi ve böylece sorunun barışçı bir şekilde çözülmesini planlamaktaydı. Bölgenin hukuki durumu halen netlik kazanmamıştır.

Bununla beraber, Sudan ve Mısır, sosyo-ekonomik açıdan Nil suyuna bağımlı oldukları için çıkarları doğrultusunda anlaşmanın yolunu her zaman bulmuşlardır. Ayrıca, Sudan ile Mısır, 1976 yılında dünyanın en büyük bataklığı olan Sudd bataklığında meydana gelen buharlaşma kayıplarını azaltmak amacıyla ortak bir kanal projesi yapmak istemiştir. Bu proje Jonglei kanalı projesidir. Jonglei Kanalı, Beyaz Nil'in akımını 4,7 milyar m³ artıracak ve Nasır gölüne 3,7 milyar m³ fazladan su girmesini sağlayacaktı. Ancak, 1984 yılında Sudan Halk Kurtuluş Ordusu bu projenin kuzeyde yaşayan halkın refahı için yapıldığını ve güneyde yaşayan halkın bu fedakârlığa katlanmak zorunda olmadığını belirtmiş ve kanalın yapımını durdurtmuştur.

Etiyopya ile Mısır ise tarihsel süreçte farklı büyük sömürgeci güçlerin hâkimiyeti altında oldukları için, Nil Sularının kullanımı iki ülke arasında her zaman politik birer silah olarak kullanılmıştır. 1950'lerde Mısır'ı Cemal Abdül Nasır yönetmekteydi. Bu dönemde Nasır Mısır'ın Nil sularındaki tekeli güçlendirmek ve bir çeşit Pan-Egyptiana sağlamak amacıyla Nil vadisi birliği oluşturmaya çalışmıştır. Eritre, Etiyopya, Sudan, Uganda ve Kenya'yı Mısır şemsiyesi altında toplamaya çalışmıştır. Ancak Arap milliyetçiliği ile tanınan Nasır'ın bu projesinin yapılma amacı Afrika ülkeleri tarafından anlaşıldığından

²⁸¹ Halaib Bölgesi sorunu için detaylı bilgi için bkz. Yehya M. Serag, "Towards an appropriate regional development approach for developing the Halayb –Shalateen border region in the South East of Egypt"

²⁸² I. H. Abdalla (1971), "The 1959 Nile Waters Agreement in Sudanese-Egyptian relations", *Middle Eastern Studies*, cilt 7, sayı 3, ss. 329-341.

ve kabul edilmemiştir. Çünkü Nil Havzası ülkeleri Mısır'ın Nil havzasında tekel oluşturmamasını kabul etmemektedirler²⁸³.

Ülkelerin ekonomik ve siyasi yönelimlerinin incelendiği bölümde ifade edildiği gibi Cemal Abdül Nasır Arap milliyetçiliğinin temsilcisi olarak tanınıyordu ve Arap milliyetçiliği nedeniyle Amerikan karşıtı politikalar izleyerek, Sovyetler Birliği'nden ekonomik ve askeri yardım almaktaydı. Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin esas nedeni de Nil Nehri üzerindeki Aswan Barajı'nın inşasının finansmanı sorunudur. Bu dönemde Mısır, Türkiye ve İngiltere'nin önderliğinde bir Ortadoğu savunma projesi olarak planlanan "Bağdat Paketi" girişimine karşı çıkan ülkeler arasında yer alıyordu. Diğer yandan, Nasır'ın Komünist Çin'i tanınması da Batılı ülkeler ile Mısır'ın arasını açmıştır. Tüm bu gelişmeler sonucunda Nasır yönetimi, Aswan Barajı'nı Batılı ülkelerin ve Dünya Bankasının finansmanı ile inşa etme kararını iptal ederek Süveyş Kanalını millileştirmiştir. ABD'nin 1956'da Aswan Barajı'nın finansmanından vazgeçmesi, ABD Kongresinin yönetimin dış politika kararı üzerindeki etkisini gösteren tipik örneklerden biridir. Kongre içinde baraj finansmanına olumsuz tutum takınılmasının nedenlerinin başında, ABD'li pamuk üreten bölgelerin temsilcilerinin konuya muhalif yaklaşımları gelmekteydi. ABD'li üreticiler, Mısır'da sulama olanaklarının artmasıyla birlikte, dış pazarlarda Mısır pamuğunun Amerikan pamuğuyla rekabet etmeye başlamasından çekinmekteydiler²⁸⁴.

Etiyopya'da ise, ABD'ye yakınlığı ile tanınan Halie Selassie yönetimi iktidardaydı. Su kullanımı ve su yönetimi çalışmaları başlığı altında bahsedildiği üzere, ABD Toprak Kazanma Bürosu'nun (US Bureau of Reclamation) Etiyopya'da yaptığı çalışmalar, Nasır'ın izlediği Amerikan ve İsrail karşıtı politikalara bir cevap olarak görülmektedir. 1970 yılında, Nasır'dan sonra Mısır'da iktidarı devralan Enver Sedat öncelikle 1971 yılında muhaliflerini tasfiye etmiştir. Bunu yapmasının amacı iç siyasette kendi yerini sağlamlaştırmaktı. Daha sonra Nasır'ın politikasını terk ederek SSCB'den uzaklaşma amacıyla ülkede SSCB'ye ait çok sayıda teknisyen ve uzmanı ülkeden tahliye etmiştir²⁸⁵. Enver Sedat bu hamlesi ile ABD ile yakınlaşmayı hedeflemekteydi. Daha önce

²⁸³ Peter Kagwanja , " Calming the Waters: The East African Community and Conflict over the Nile Resources", *Journal of Eastern African Studies*, 2007, s. 325.

²⁸⁴ Bürkan Serbest, " Süveyş Kanalı'nın Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Krizi", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 6, sayı 4, 2017, ss.691-700.

²⁸⁵ Muhammed Behçet, s.307.

bahsedildiği gibi Sedat'ın liberal politikalar benimsemesi nedeniyle ABD ile yakınlaşmak istemiştir. Ayrıca bir diğer neden ise İsrail ile yapılan savaşların Mısır ekonomisini zarara uğratmasıdır. Ancak Enver Sedat'ın bu hamlesi ABD tarafında karşılık bulmamıştır. 1973 yılında SSCB ile Suriye'nin yakın ilişkiler kurması Mısır'ı endişelendirmiştir. Mısır bu yakınlığın genel bölge politikalarını ve İsrail politikasını etkileyeceğini düşünerek yeniden SSCB'ye yakınlaşarak silah satın almıştır²⁸⁶. Daha sonra ise Mısır ve Suriye 1973 yılında İsrail'e saldırmışlardır. Savaşın sonunda İsrail galip ayrılrsa da Enver Sedat hedefine ulaşarak ABD ile yakınlaşmayı başarmıştır²⁸⁷.

Enver Sedat'ın, ülkedeki Sovyet danışmanları çıkarmasından ve yardım için ABD'ye yönelmesinden sonra, ABD'nin Etiyopya'daki su geliştirme faaliyetlerine olan ilgisi de kaybolmuştur. Enver Sedat'ın Amerikan politikalarına yakınlaştığı sıralarda, Etiyopya'da ordu, 1974 yılında bir darbe ile yönetime el koymuş ve İmparator Halie Selassie devrilmiştir. Yerine ise Marksist rejim ile bağlantılı Mengitsu yönetimi gelmiştir. Bu aşamadan sonra Etiyopya, giderek Sovyet etki alanına girmeye başlamıştır. Bu defa da Sovyetler Birliği, Mısır'ı tehdit etmek amacıyla Etiyopya'da Mavi Nil'in kaynağı olan Tana gölü üzerinde fizibilite çalışmaları yapmaya başlamışlardır²⁸⁸.

1973'teki savaştan sonra Mısır, ABD ile ilişkilerini geliştirme yönünde adımlar atmıştır. Bu adımların Nil sularını da ilgilendiren kısmı İsrail ile gerçekleştirilen Camp David görüşmeleridir. İsrail, Nil nehrinin Akdeniz'e dökülen kısmından Sina yarımadası boyunca inşa edilecek bir su kanalı ile Gazze Şeridi'ne su verilmesini önermiştir. Böylece Nil sularının %1'ini bir boru ile kendi ülkesine yönlendirmek istemiştir. Enver Sedat 1979 yılında İsrail ile Camp David anlaşmasını imzalamış ve İsrail'in Nil sularına yönelik bu planına ılımlı yaklaşmıştır. Ancak bu durum ülke içerisinde muhalefetle karşılaşmıştır. Mısır istihbarat servisi olan Muhaberat, diğer Arap ülkelerinin İsrail-Mısır yakınlaşmasından hoşnut olmadığı bilgisini almıştır. Arap ülkeleri Mısır- İsrail yakınlaşmasına karşılık Etiyopya'da ki Mengistu rejimini ve Güney Sudan asilerini desteklemeye başlamışlardır. Bu şekilde Mısır'ın İsrail ile yakınlaşmasını engellemeyi planlıyorlardı. Arap ülkelerinin bu girişimde bulunmalarının nedeni Etiyopya ve Sudan'ın

²⁸⁶ Muhammed Behçet, s.308.

²⁸⁷ Çalışmamızda su konusu üzerindeki gerginlikleri incelediğimiz için Arap- İsrail Savaşları ile detaylı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988), Kronik Kitap, 2017.

²⁸⁸ John Bulloch ve Adel Darwish, s.92.

Nil'in akışını etkileyebilecek olması ve Mısır için Nil'in öneminin farkında olmalarıdır²⁸⁹. Bununla birlikte, İsrail de Mısır'a baskı yapmak amacıyla Etiyopya'ya Nil Nehri üzerinde yapacağı çalışmalarda teknik ve mali destek vermeye başlamıştır. Bunun üzerine Enver Sedat “*Mısır'ı savaşa götürecek tek şey sudur*” diyerek Etiyopya'ya gözdağı vermeye çalışmıştır. Etiyopya ise 1977 yılında, Birleşmiş Milletler Su Konferansında, Somali ile arasında devam eden Ogaden savaşında Mısır'ın Somali'ye destek olması nedeniyle, Mavi Nil üzerinde 4 milyar m³ su kullanarak tarım yapacağını açıklamıştır. Bunun üzerine Enver Sedat, Nil nehri suları üzerine yapılacak herhangi bir yapıyı bombalayacağını belirtmiştir. 1979 yılında İsrail'in Etiyopya'ya Nil'de yeni barajlar yapması için yardımları ortaya çıktığında Mısır Kızıldeniz'in güney sularına bir deniz filosu göndermiştir²⁹⁰. Standford Global Intelligence'e göre Mısır 1998-2000 yıllarında yaşanan Etiyopya-Eritre savaşı sırasında Eritre'ye hem askeri olarak hem de uzmanlık olarak yardımlarda bulunmuştur²⁹¹. Mısır'ın bunu yapmasının amacı Etiyopya'nın Mavi Nil üzerinde planladığı projelerdir. Mısır Etiyopya'nın yapacağı projelerin kendisine gelen su akışını azaltacağından endişe duyduğu için diğer havza ülkelerinin iç siyasi meselelerine ve bu ülkelerdeki aykırı güçlere desteklerde bulunmuştur.

Enver Sedat 1981'de köktendinciler tarafından öldürülmüştür. Ancak, aynı yıllarda Enver Sedat'a, İsrail'e Nil sularını aktarma planı nedeniyle başka suikast planları da yapılmıştı. Enver Sedat köktendincilerin kurşunları ile ölmeseydi de Nil Nehri yüzünden ölecekti²⁹².

Mısır ve Sudan 1929 ve 1959 anlaşmaları ile Nil'den pay alırken diğer havza ülkelerini göz ardı etmişlerdir. Ancak Afrika devletlerinin çoğu bağımsızlıklarını elde etmelerinin ardından sömürgeci devletler tarafından kendi adlarına yapılmış olan anlaşmaları tanımadıklarını ve Nil Nehri için yeni anlaşma yapılmasını istediklerini ifade etmişlerdir. Bu duruma yol açan nedenlerden en önemlisi ise 1980'lerde Afrika'da 8 yıllık kuraklık dönemi yaşanmasının Nil Havzası ülkelerini karşı karşıya getirmesidir. Kuraklıktan etkilenen havza ülkeleri, özellikle Uganda, Sudan ve Etiyopya Nil üzerinde yeni barajlar ve sulama planları yapmaya başlamıştır. Etiyopya'daki bu kuraklık Mısır'ı da

²⁸⁹ John Bulloch ve Adel Darwish, s.72.

²⁹⁰ John Bulloch ve Adel Darwish, s.76.

²⁹¹ Peter Kagwanja, s.325.

²⁹² John Bulloch ve Adel Darwish, ss.72-76.

etkilemiştir. 1980-1981’de Aswan Yüksek Barajının ardında biriken 125 milyar m³ su 1986-87 döneminde 46 milyar m³’e kadar düşmüştür. Bu durum elektrik üretimini durdurmuş ve Mısır’da elektrik kesintileri gerçekleşmiştir ve halk eski sulama yöntemlerine geri dönmek zorunda kalmıştır. Yaşanan bu kuraklık Mısır halkı için Nil’in önemini bir kez daha hatırlatmıştır. “Mısır’ın su güvenliği milli önceliklerin başına” geçirilmiş. Bu durum Mısır’da su güvenliğini sağlamak amacıyla diğer ülkelere karşı yabancı düşmanlığını da ortaya çıkarmıştır²⁹³.

Sudan ve Etiyopya, Mısır’ın kıyıdaş ülkelere yönelik izlediği politikayı birbirlerine karşı kullanmıştır. Sudan, Etiyopya’ya karşı Eritre’deki ayrılıkçı örgütlere destek vermiş, Etiyopya da Sudan’ın güneyinde yer alan Sudan Halk Kurtuluş Cephesine destek vermiştir. Ayrıca Uganda da kendi su kullanımı çıkarları açısından Güney Sudan’da ki oluşumları desteklemiştir.

Etiyopya’nın tarihsel süreç içerisinde Nil sularını etkileyecek maddi gücü veya bu konuda herhangi bir isteği bulunmamaktaydı. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi geçirdiği kuraklık ekonomik olarak ülkeyi zarara uğratmıştır. Kuraklık döneminde Etiyopya’nın GSYİH’sının %6-9 oranında azaldığı tahmin edilmektedir. Bununla birlikte geçirdiği iç savaş ve Eritre’nin bağımsız olması ile gücünü tekrar toparlamak ve kalkınmak amacıyla Nil Nehri üzerinde projeler yapmaya yönelmiştir. Eksik olan şeyler ise teknik uzmanlık ve paradır. Bu destek ise İsrail’den gelmiştir. Etiyopya’nın su yönetimi çalışmaları Mısır tarafından engellenmeye çalışılmaktadır. Çünkü Mısır Etiyopya’nın su kullanımının Mısır’a giden suyu azaltacağından endişelenmektedir. Günümüzde ise Mısır ve Etiyopya arasındaki gerilim, daha önce açıklandığı üzere Etiyopya’nın su yönetimi projesinden kaynaklanmaktadır. Etiyopya’nın 2011 yılında yapımına başladığı Büyük Rönesans Barajı Etiyopya’yı özellikle Mısır’la, çatışma ihtimali ile karşı karşıya bırakmaktadır. Büyük Rönesans Barajı Projesi, Mısır ve Etiyopya arasında diplomatik ve askeri gerginliği arttırmaktadır. Baraj yapılmaya başlandığında, dönemin Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek,

“Nil Nehrini paylaşan diğer ulusların Nil üzerinde gelişmeleri konusunda özgür olduğunu ifade etmişti, ancak Mısır’ın Nil Nehri üzerinde tarihsel hakları olduğunu

²⁹³ John Bulloch ve Adel Darwish, ss.79-80.

*ve Mısır'ın, Etiyopya barajının yaratacağı su kaynağına yönelik herhangi bir tehditle başa çıkmak için "tüm seçeneklerin açık" olduğunu vurgulamıştır*²⁹⁴.

Mısır, Sudan ve Etiyopya 2013 yılında baraja ilişkin “uluslararası uzmanlar panelini” kurmuştur. Barajın çevresel, ekonomik ve teknik yönleri ile ilgili rapor hazırlayacak uzman bir ekip kurulmuştur. Mısır, rapor sonucu açıklanana kadar barajın yapımının durdurulmasını talep etmiştir. Etiyopya Mısır'ın talebini reddederken, buna karşılık Mısır, tarihsel ve kazanılmış hakları olduğunu ve bu hakları bırakmayacaklarını tekrar etmiştir. Aynı dönemde Etiyopya'da Oromo ve Amhara toplulukları²⁹⁵ arasında sorunlar ortaya çıkmış ve ülkede büyük çaplı protestolar düzenlenmiştir. Etiyopya Mısır'ı Etiyopya'nın iç meselelerini karıştırmakla suçlamıştır.²⁹⁶ Raporda yer alan değerlendirmede ise barajın kurallara uygun bir biçimde yapıldığı sonucu ortaya çıkmıştır²⁹⁷. Ancak Mısır, uzmanların aşağı akış yönünde daha fazla inceleme yapması gerektiğini dile getirerek baraj yapımını durdurma politikalarına devam etmiştir.

Mısır Etiyopya'yı baraj konusunda durdurmak amacıyla diğer havza ülkelerinden destek aramaya başlamıştır. Uganda ve Güney Sudan'ın tarımsal sulama projelerine destek vermek istemiştir. 2017 yılında Güney Sudan'ın lideri Salva Kiir Mayardit, Mısır Cumhurbaşkanı Sisi ile görüşmek için Mısır'ı ziyaret etmiştir. Mısır gazetesi el-Dustur'un haberine göre, toplantının amacının Rönesans Barajının durdurulması amacıyla Mısır, Güney Sudan ve Uganda arasında bir ittifak oluşturulması olduğunu bildirmiştir. Buna karşılık Sudan, Etiyopya'nın baraj inşaatını desteklediği için Mısır'ın Uganda-Güney Sudan sınırında Sudan silahlı muhalefeti için bir eğitim kampı açmayı planladığını iddia etmiştir²⁹⁸. Ancak Uganda Etiyopya'nın inşa ettiği barajı desteklemektedir. Çalışmanın Nil Havzasında su kullanımı ve su yönetimi çalışmaları

²⁹⁴ “Egyptian warning over Ethiopia Nile dam”

<https://www.bbc.com/news/world-africa-22850124> (erişim tarihi: 8.3.2020).

²⁹⁵ Oromo ve Amhara sorunu ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Alemayehu Kumsa, “ The conflict between the Ethiopian State and the Oromo People”, 5th European Conference on African Studies African Dynamics in a Multipolar World, https://repositorio.iscte-iul.pt/bitstream/10071/7579/1/Kumsa_Alemayehu_ECAS_2013.pdf, Erişim Tarihi : 05.06.2021)

²⁹⁶ Fred H. Lawson, “Egypt versus Ethiopia: The Conflict over the Nile Metastases”, *The International Spectator*, 2017, s.3.

²⁹⁷ International Panel of Experts(IPoE) on Grand Ethiopian Renaissance Dam Project(GERDP) Final Report,https://www.internationalrivers.org/sites/default/files/attachedfiles/international_panel_of_experts_for_ethiopian_renaissance_dam-final_report_1.pdf (Erişim Tarihi: 08.03.2020)

²⁹⁸ Fred H. Lawson, a.g.e, s.7.

başlığında da değinildiği gibi Etiyopya'nın baraj konusunda ısrarı ve aldığı destekler Mısır'ı uzlaşmaya itmiştir ve 2015 yılında anlaşmak için görüşmelere başlanmıştır. Ancak barajın rezervuarının doldurulması hususunda anlaşmazlıklar görüldüğü için Mısır uzlaşmacı tavrından uzaklaşmıştır. 2020 Temmuz ayında barajın su tutması konusunda Mısır ve Sudan'a danışılmadı ve bu durum iki ülkenin Etiyopya ile müzakerelerini sekteye uğratmıştır²⁹⁹. Bu süreçte Mısır ve Sudan'ın ortak söylemi baraj üzerinde yasal bir anlaşmanın olması gerektiğidir. Ancak taraflar halen uzlaşmaya varamamıştır.

Görüldüğü üzere Nil Nehri hem havza ülkelerinin ve hem de uluslararası güçlerin birbirine karşı kullandıkları birer silah konumundadır. Ülkelerin gerek iç, gerekse dış politikalarının Nil sularına göre şekilleniyor olması nedeniyle bu durum da uyuşmazlığı arttıran önemli bir etmendir.

3.5.5. Havza Ülkeleri Arasındaki Güç Dağılımı

İkinci bölümde incelenen “Uluslararası Su Uyuşmazlıkları Modeli”ne göre, ülkeler arasındaki güç dağılımı, uyuşmazlığı çeşitli etmenlere bağlı olarak arttırabilen ya da azaltabilen bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Bu unsur Nil Havzası üzerinde incelendiğinde ise uyuşmazlığı azaltan bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir nehir havzasında bir devletin hegemon olabilmesi için sahip olması gereken şey güçtür. Bu doğrultuda, Steven Lukes, uluslararası su politikalarında gücün üç şeklini ortaya koymuştur. İlk olarak, bir ülkenin, kendi üstünlüğünü diğer ülkeye kabul ettirebilmesi için elinde bulundurduğu askeri güç kapasitesidir. Buradaki belirtilmek istenen güç, güçlü olan aktörün diğer aktörlerin davranışlarını etkileyebilmesidir. İkinci olarak, güçlü aktörün oyunun kurallarını belirleyebilmesidir. Burada anlatılmak istenen durum, güçlü aktörün, güçsüz aktörün politikalarını ve seçim yapma kapasitesini sınırlandırma etkisini içerir. Üçüncü ise, güçlü aktörün yol gösterici olmasıdır³⁰⁰. Bu bağlamda bir ülkenin sahip olduğu askeri ve ekonomik güç, coğrafi pozisyonu ve stratejik

²⁹⁹ Kerem Congar, “Afrika'nın en büyük barajında su tutmaya başlayan Etiyopya'ya Mısır ve Sudan'dan kınama”, *Euronews*, 28.07.2020, <https://tr.euronews.com/2020/07/28/afrika-n-n-en-buyuk-baraj-nda-su-tutmaya-baslayan-etiyopya-ya-m-s-r-ve-sudan-dan-k-nama> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

³⁰⁰ İlhan Sağsen, “Nil Nehri Havzası ve Su Hegemonyası”, *Orsam Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 53, 2013, ss.43-44.

önemi gibi unsurlar güç asimetrisi oluşturur ve sınır aşan sular gibi karmaşık yapıya sahip durumlarda savaşa değil işbirliğine yol açılmasını sağlar.

Daha önceki bölümlerde Mısır'ın ekonomik olarak Nil havzasındaki en güçlü ülke konumunda olduğunu belirtmiştik. Tablo 19'da havza ülkelerinin bazı askeri güç verileri bulunmaktadır. Tablo incelendiğinde, Nil havzası ülkelerinden Mısır'ın askeri güç olarak bölgede hegemon güç olduğu görülmektedir.

Tablo 19: Ülkelerin Askeri Güç Karşılaştırması

Ülkeler	Toplam Askeri Personel	Toplam Hava Gücü	Tanklar	Donanma Gücü	Savunma Bütçesi (2020)
Mısır	930.000	1.053 (uçak, iha, helikopter)	3,755	316	11,2 milyar dolar
Etiyopya	162.000	92	365	NA	520 milyon dolar
Kenya	240.000	150	75	19	1,100 milyar dolar
Sudan	190.000	180	830	18	4 milyar dolar
Güney Sudan	197.500	19	110	NA*	80 milyon dolar
Uganda	55.000	50	248	8	930 milyon dolar
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	135.000	150	145	20	90 milyon dolar
Tanzanya	110.000	33	156	19	680 milyon dolar

Kaynak: Global Firepower 2021 verilerinden oluşturulmuştur.* NA bilinmemektedir.

ABD merkezli bağımsız “Global Firepower”ın çeşitli kriterler doğrultusunda yapılan araştırmalarına göre Mısır, askeri güç sıralamasında 138 ülke arasında 13. sırada yer almaktadır. Tablo 20’de ise Stockholm International Peace Research Institute’un (SIPRI) askeri harcamalar raporundan veriler bulunmaktadır. Mısır’ın, Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın en büyük silahlı kuvvetlerine ve en geniş kapsamlı ağır silah kapasitesine sahip ülkelerinden biri olduğu bilinmektedir. Mısır’ın, yerel ve bölgesel güvenlik tehditlerinin arttığına dair algının güçlendiği dönemlerde silahlı kuvvetlerinin güçlendirilmesine ve askeri personel eğitimine ciddi miktarda yatırım

yaptığı bilinmektedir. Fakat SIPRI verilerinde Mısır'ın savunma harcamalarının 3,7 milyar dolar civarında olduğu görülmektedir. Bu durumda Mısır hükümetinin verilerinde eksiklikler ve boşluklar tespit edilmiştir. SIPRI raporlarında Mısır'ın bazı askeri harcamalarını resmi askeri harcama bütçesine dâhil etmediği ve paramiliter güçlere harcanan paranın ise bilinmediği ifade edilmiştir³⁰¹.

Tablo 20: Havza Ülkelerinin Askeri Harcamaları³⁰²

Ülkeler	Askeri Harcamalar 2019 yılı (dolar)	Askeri harcamaların GSYH içindeki payı (%)
Mısır	3,744	1.2
Kenya	1,148	1.2
Sudan	722	1.6
Güney Sudan	86,5	3.4
Ruanda	121	1.2
Demokratik Kongo Cumhuriyeti	353	0.7
Etiyopya	545	0.6
Uganda	646	2.1
Burundi	64,7	1.8
Tanzanya	798	%1.3

Kaynak: Stockholm International Peace Research Institute(SIPRI), 2020.

Mısır'ın artan savunma harcamalarının nedenlerinden biri olarak Etiyopya'nın Rönesans Barajı projesinin Nil suyunda önemli değişiklik yapması ihtimali gösterilmektedir. Mısır'ın Nil nehri üzerindeki baskın konumu, nehrin suyuna olan aşırı bağımlılığı, sömürge döneminden edindiği tarihsel haklarını devam ettirme çabası ve Nil nehri üzerinden tanımladığı güvenlik algılamaları bağlamında düşündüğümüzde Mısır'ın hegemon güç olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Hegemon olan güç kendi çıkarları için açıkça meydan okuyabilir. Örneğin Mısır uzun yıllar boyunca Nil Nehrindeki hidrolik çalışmalarını engellemeye çalışmıştır. Ancak, hegemon gücü elinde bulunduran ülke kendi istikrarı açısından kendi çıkarları ile tutarlı olan yaklaşımı seçme

³⁰¹ Alexandra Kuimova, "Understanding Egyptian Military Expenditure", *SIPRI Background Paper*, Ekim 2020.

³⁰² Mısır'ın askeri harcamalarına paramiliter güçlere yapılan harcamaları içermemektedir.

seçeneğine sahipken, zayıf devletler işbirliği veya iletişimden vazgeçmeyi nadiren göze alabilir. Zayıf olan ülkeler kendilerinden güçlü olan ülkelerle işbirliği girişimlerinde bulunup havzanın hegemon gücünü tehdit edebilirler³⁰³. İsrail'in Etiyopya'ya teknik ve mali desteklerde bulunması buna bir örnektir. Havza ülkeleri arasındaki güç dağılımının uyuşmazlık veya çatışmayı azaltan bir faktör olarak değerlendirilmesinin nedeni, Mısır'ın bölgenin ekonomik ve askeri anlamda en güçlü ülkesi olmasına rağmen, suyun musluğunu elinde bulunduran ülke olmamasıdır.

Bununla birlikte büyük güçlerin de bölgede çıkarlarının var olması, her ne kadar tehditkâr tavırlarına devam etmesine rağmen Mısır'ın doğrudan savaş açabilme ihtimalinin kısıtlandığı gözlenmektedir. Bölgede çıkarları olan devletlerden biri ise Çin'dir. Çin Sudan ve yukarı havza ülkelerinde büyük sulama projeleri ve barajların yapılmasını finanse etmektedir.

Çin, çok sayıda altyapı, enerji ve su temini projesinin yanı sıra ulaşım ve telekomünikasyon çabalarına katkıda bulunmaktadır ve bu durum yukarı havza ülkelerinin ekonomisini geliştirirken Mısır'ın bölgedeki statükosunu değiştirmektedir³⁰⁴. Çin, 1980'lerde ve 1990'larda kendi hidroelektrik endüstrisini kurdu ve daha sonra uluslararası alanda genişledi³⁰⁵. Böylece küresel güç olarak dünya pazarına açılan Çin odaklarından birini Afrika kıtasına yönlendirdi. Tablo 21'de Çin'in yukarı havza ülkelerinde yapımını finanse ettiği bazı barajlar görülmektedir.

³⁰³ J. Warner, N. Zawahri, "Hegemony and asymmetry: multiple-chessboard games on transboundary rivers", *International Environment Agreements* (2012) 12, ss.218-220.

³⁰⁴ M.K. Mahlakeng, "China and the Nile River Basin: The Changing Hydropolitical Status Quo", *Insight on Africa*, 10(1),2017,s.80.

³⁰⁵ M.K. Mahlakeng, s.80.

Tablo 21 : Çin'in Nil Nehri Üzerindeki Baraj Projeleri

Proje Adı	Maliyet(\$)	Ülke
Merowe Barajı	1.2 milyar	Sudan
Roseires Barajı	396 milyon	Sudan
Petroleum sector (2007)	6 milyon	Sudan
Tekeze Barajı	224 milyon	Etiyopya
Tana Beles Barajı	-	Etiyopya
Neshiriver Barajı	-	Etiyopya
Ayago Kuzey ve Güney Hidroelektrik Barajı	900 milyon	Uganda
Mugere Barajı	-	Burundi
Grand Inga	80 milyon	DRC

Kaynak: Gökhan Yılmaz, *Nil Nehri Havzasında Sınır Aşan Sular Sorunu: Mısır- Etiyopya Anlaşmazlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s.130.

Çin'in bölgedeki varlığı yukarı havza ülkelerine güç vermektedir. Çünkü Dünya Bankası, Avrupa Yatırım Bankası (EIB) ve Afrika Kalkınma Bankası (ADB) gibi bölgesel bankalar, Mısır etkisinden dolayı yukarı havza ülkelerindeki projeleri finanse etme konusunda çekingen bir tavır sergiliyorlardı. Çin, bu ülkelere Mısır karşısında bir güç verdi ve yukarı havzadaki ülkelerin uzun süredir gecikmiş olan Nil'i geliştirme hedefini başlattı³⁰⁶. Çinli şirketler ve bankalar Etiyopya, Kenya, Burundi, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Tanzanya, Uganda ve Sudan gibi ülkelerde pek çok sayıda hidrolik projeyi finanse etmektedir³⁰⁷. Bu durum Çin'in bölgedeki önemini arttırırken Nil havzası ülkelerinin güçlenmesine yol açarak çatışma olasılığını azaltmaktadır.

3.5.6. Havza Ülkeleri Arasında Önemli İşbirliği Girişimleri

İkinci bölümde incelediği üzere su kullanımı konusunda kurumsal düzenlemelerin varlığı uyuşmazlık olasılığını azaltan bir unsurdur. Bu noktada ülkelerarasındaki işbirliği çabaları uyuşmazlık olasılığını azaltmada büyük öneme sahiptir. Nil Havzası ülkeleri arasındaki işbirliği çabaları 1960'lı yıllardan sonra ağırlık kazanmıştır. Bunun nedeni

³⁰⁶ M.K. Mahlakeng, s.81.

³⁰⁷ M.K. Mahlakeng, s.81.

havza ülkelerinin bu tarihlerden itibaren bağımsızlıklarını kazanmaya başlamalarıdır. Daha önce de ifade edildiği üzere, bağımsızlıklarını kazanan ülkeler, Nil Sularının kullanımına dair sömürgeci ülkeler tarafından yapılmış olan anlaşmaları tanımadıklarını dile getirerek Nil Nehri üzerinde tüm kıyıdaş ülkelerin söz sahibi olacağı yeni işbirliği girişimleri ve anlaşmalar yapmaya çalışmışlardır.

Hydromet Araştırması: Nil Nehri ülkeleri arasında teknik işbirliğinin oluşmasını sağlayan ilk yapı Hydromet Araştırma projesidir. Bu projeye; Mısır, Ruanda, Kenya, Sudan, Tanzanya, Uganda, Zaire ve Burundi katılmıştır. Projenin temel amacı Yukarı Nil bölgesindeki su dengesini araştırmak ve havzanın hidro-meteorolojik verilerini ortaya koymaktır. 1967’de başlayan bu proje Kyoga, Albert ve Victoria göllerinin hidro-meteorolojik araştırmasını yapmış ve ülkelerarasında teknik işbirliği olanağı sağlamıştır. Hydromet araştırması bölgesel olarak işbirliğine faydalı bulunduğu için UNDP, Dünya Meteoroloji Örgütü, UNEP gibi BM’nin belirli ajansları tarafından desteklenmiştir. Bu projeye 1971 yılında Etiyopya da gözlemci statüsünde katılmıştır³⁰⁸. Ancak bu proje bazı havza ülkelerinin iç siyasi çalkantıları nedeniyle başarılı olamamıştır. Örneğin Uganda’da meteoroloji servisi, Amin ve Oboto³⁰⁹ arasındaki siyasi çekişmelerden dolayı araştırmalarını devam ettirememiştir.

Undugu Grubu: Undugu³¹⁰ Grubu, 1983 yılında Mısırlı diplomat Butros Gali önderliğinde Mısır, Uganda, Sudan, Zaire ve Orta Afrika Cumhuriyetinin katılımı ile Hartum’da gerçekleşmiştir. Mısır’ın en önemli diplomatik girişimlerinden biri olarak görülmektedir. Çünkü Mısır, aynı dönemde İsrail’in Afrika Boynuzunda varlık gösterme ve bu nedenle Etiyopya’ya teknik ve maddi destek verme çabası içerisinde olduğunu bilmekteydi ve bu durumdan Nil havzasındaki çıkarları doğrultusunda rahatsızlık duymaktaydı. Bu noktada Mısırlı yetkililer fikir ayrılığına düşmüştür. Mısır’da bazı yetkililer Mısır’ın kendisi ile aynı fikirde olan Arap ülkeleri ile İsrail’e karşı işbirliği yapma fikrini desteklerken, Mısırlı milliyetçiler Afrika ülkeleri ile işbirliği yapmanın doğru olduğu fikrini savunmaktaydılar. Nil sularını tehdit edecek herhangi bir durumda kullanmak üzere askeri seçeneği her zaman hazırda tutan Mısır öncelikle işbirliği

³⁰⁸ Dahilon Yassin Mohamoda, “Nile Basin Cooperation A Review of the Literature”, *The International Journal of African Historical Studies*, 2003,s.20.

³⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. Garth Glentworth ve Ian Hancock, “Obote and Amin: Change and Continuity in Modern Uganda Politics”, *African Affairs*, Vol. 72, No. 288, 1973, ss., 237-255.

³¹⁰ Undugu kelime anlamı olarak Swahili dilinde kardeşlik anlamına gelmektedir.

abalarında bulunmak istemiřtir³¹¹. Mısır önderliğinde toplanan Undugu Grubunun kuruluş amacı ise; Mısır'ın su konusundaki yeni politikasının çatışma yerine iş birliğı olduğunu havza ülkelerine gösterebilecek bir oluşum kurmak ve Nil Nehri ile sorunların tüm havza ülkeleri tarafından tartışılabileceğı, işbirliğı ve teknik destek sağlanabileceğı bir ortam sağlamaktır. Bu oluşuma Etiyopya ve Kenya katılmamıştır. Katılmama nedenleri ise Mısır'ın hegemon güç olduğu bir sistemi meşrulaştırmak istememeleridir. Burundi ve Tanzanya ise Undugu Grubuna gözlemci statüsünde katılmışlardır³¹². Undugu Grubu birkaç ikili anlaşma dışında Nil Nehri üzerinde anlaşma sağlayamadığı için dağıtılmış ve yerine TECCONİLE oluşturulmuştur.

TECCONİLE: Aralık 1992'de Mısır, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Sudan, Ruanda, Tanzanya ve Uganda'nın Su Kaynakları Bakanları Uganda Kampala'da bir araya gelerek Nil'in Kalkınma ve Çevre Koruma Teşviki için Teknik İşbirliğı Komitesi kurulmasını kararlaştırmışlardır. Amacı Nil Havzası lkeleri arasında Nil Nehrinin sularının adil şekilde kullanılmasını ve ülkelerarasında işbirliğini sağlamaktır. Bu konuda atılan birkaç adıma örnek vermek gerekirse; Nil Havzası için su kaynakları atlası yapılmıştır. Bu atlas Nil havzasında uygulanabilecek teknolojileri sınamak ve kullanım potansiyelini göstermek amacıyla yapılan bir tanıtım atlasıdır³¹³. Ayrıca TECCONİLE, iki tane atölye çalışması düzenlemiştir. Bu çalışmalar Entebbe ve Kahire'de gerçekleştirilmiştir. Çalışmalara katılan Nil Havzası ülkelerinden oluşan delegeler 22 projeden oluşan ve toplam değeri yaklaşık 140 milyon Amerikan Doları olan Nil Nehri Eylem Planı'nı (NRBAP) geliştirmişlerdir. Bu projelerin ana amacı ise havzadaki öncelikli ihtiyaçlara cevap vermek ve gelecekte gerçekleşecek kalkınmanın temellerini atmaktır³¹⁴. Bununla birlikte Nil havzasının su kaynaklarının gelişimi için yapılacak işbirliğinin daha iyi anlaşılmasını teşvik etmek amacıyla “Nil 2002 konferans serisi” başlatılmıştır. İlk konferans Şubat 1993'te Aswan'da yapılmıştır³¹⁵.

NBI (Nile Basin Initiative- Nil Havzası Girişimi) : Nil Havzası Girişimi 1999 yılında “Ortak Nil Havzası su kaynaklarının eşit kullanımı ve faydalanması yoluyla sürdürülebilir

³¹¹ John Bulloch ve Adel Darwish, a.g.e, s.81.

³¹² Dahilon Yassin Mohamoda, a.g.e, s.20.

³¹³ Özlem Doğan, a.g.e., s.51.

³¹⁴ Özlem Doğan, a.g.e., ss.51-52.

³¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Aly M. Shady, Ahmad M. Adam & Kamal Ali Mohamed (1994),” The Nile 2002: The Vision Toward Cooperation in the Nile Basin”, *Water International*, 19,2, ss.77-81.

sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması” için kurulmuştur³¹⁶. Nil Havzası Girişimine üye olan ülkeler ise Demokratik Kongo, Burundi, Etiyopya, Mısır, Kenya, Ruanda, Sudan, Tanzanya ve Uganda’dır. Bu girişimin ortaya çıkmasının nedenleri; Nil sularının artan nüfusu beslemek amacıyla tarımsal sulamanın artması nedeniyle sürdürülemez hale gelmesi ve Nil Nehrinde su kalitesinin bozulması, hidroelektrik üretimi, kirlilik kontrolü, buharlaşma gibi sorunların varlığı ve bu sorunları çözmek için işbirliğinin gerekli olmasıdır³¹⁷.

Girişimin ana hedeflerine bakacak olursak; ilk olarak, Nil Havzası su kaynaklarını tüm havza ülkelerini için güvenlik, barış ve refahı sağlamak için sürdürülebilir ve adil bir şekilde geliştirmektir. İkincil hedef ise etkin su yönetimi çalışmalarını gerçekleştirmektir. Üçüncü hedef ise, havza ülkeleri arasında işbirliği ve ortak eylem planlarını geliştirmektir. Tüm havza ülkeleri için “win-win(kazan-kazan)” durumunu sağlamak istemektedirler. Bununla birlikte Nil Havzası Girişimi yapısına bakacak olursak Nile-COM adı verilen Bakanlık Konseyi vardır. Bu Konsey havza ülkelerinin su konusunda sorumlu olan bakanlarından oluşmaktadır. Nile- TAC adını verdikleri sekreteryaya ise havza ülkelerinin oluşturduğu teknik danışma komitesidir. Nil Havzası Girişimi, en yüksek karar alma organı olan Bakanlar Konseyi tarafından yönetilmektedir³¹⁸.

Friend/Nil Projesi: Açılımı “Flow Regimes from International Experimental and Network Data (FRIEND) of the Nile Basin” yani Uluslararası Deneysel ve Ağ Verilerinden Akım Rejimleridir. Friend/Nil projesi,

“Nil havzasının hidrolojik rejimlerini daha iyi anlamak için Nil havzası ülkeleri arasındaki araştırma işbirliğini güçlendirmek ve geliştirmek için kullanılan büyük UNESCO projelerinden biridir. Bu proje Kasım 2001’den itibaren 4 yıl süreyle Flanders Hükümeti tarafından finanse edilen bir Fon Güven Projesi olup, aynı zamanda Nil ülkeleri için kapasite ve ağ oluşturmayı da hedeflemektedir.”³¹⁹

³¹⁶ Hanne Knaepen ve Bruce Byiers, “Understanding the Nile Basin Initiative- Balancing historical rights, national needs and regional interests”, *European Centre for Development Policy Management*, s.5.

³¹⁷ Jutta Brunnee ve Stephen J. Toope, “The Changing Nile Basin Regime: Does Law Matter?”, *Harvard International Law Journal*, Sayı 43, num 1,2002, ss.138-140.

³¹⁸ <https://www.nilebasin.org/index.php/nbi/who-we-are> (Erişim Tarihi: 09.03.2020).

³¹⁹ The FRIEND/Nile Project, http://www.ifihome.info/e_WS_UNESCO_Flood%20Frequency%20Analysis%20Component.pdf(Erişim Tarihi: 09.03.2020)

Bu proje bölgede taşkınların sıklığını ve kuraklık durumunu araştırmak için oluşturulmuştur. Böylece hem bölgesel bir veri tabanı da ortaya çıkmıştır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) Nil Nehri Havzası İşbirliği Çerçevesi Projesi: Projenin birincil amacı, entegre su kaynakları planlaması ve yönetiminde tüm havzayı kapsayan işbirliğini artırmak amacıyla, havzada yer alan tüm ülkeler tarafından kabul edilebilecek bir bölgesel işbirliği çerçevesi oluşturmaktır. Bu proje, 1997 yılı boyunca süren proje öncesi çalıştaylarla birlikte Ekim 1997 tarihinde imzalanmıştır. BMKP İşbirliği Çerçevesi Projesi Nil Nehri Havzası'ndaki ülkelere, Nil Nehri Havzası su kaynaklarının adil ve meşru kullanımına yardımcı olabilecek bir yeterli ve kabul edilebilir işbirliği çerçevesi oluşturmak konusunda destek sağlamayı amaçlamaktadır³²⁰.

Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) Nil Havzası Su Kaynakları Projesi: Nil Havzası Su Kaynakları Projesi İtalya'nın finansal desteği ile başlamıştır. Bölgesel işbirliğini hedefleyen projeye Demokratik Kongo, Sudan, Ruanda, Burundi, Uganda, Tanzania, Kenya ve Etiyopya katılmıştır. Proje havza ülkelerinin su kaynağını eşit kullanım ve paylaşımını ve suyun ortak yönetimine katılımını teşvik etmektedir.

Bununla birlikte Mısır'ın Nil Havzasındaki yeni stratejisi Nil projelerini engellemek değil, diğer kıyıdaş ülkeler tarafından başlatılan projelerin Mısır'a ulaşan su hacmini önemli ölçüde etkileyecek kadar büyük olmamasını sağlamak gibi görünmektedir. Örneğin Doğu Afrika'daki ülkelerin küçük çaplı baraj projelerine destek vermektedir.

Mısır, Kenya'nın kurak ve yarı kurak bölgelerde, kuraklık ve su sıkıntısıyla karşı karşıya kalan yerlerde, yüz yeraltı su kuyusu kazmasına yardımcı olmak için 1996 yılında 4,2 milyon dolarlık bir hibe sağlamıştır. Mısırlı bir şirket olan RIGWA tarafından yürütülen çalışma 2001 yılında tamamlanmıştır. Günümüzde projeyi yeni bir aşamaya genişletme planları bulunmaktadır.

The Water Hyacinth Agreement (1998) (WHA) : Mısır ve Uganda, 22 Mart 1998'de Uganda'da, Victorya gölündeki su sümbülü sorununu kontrol etmek için bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya göre Mısır, Uganda'nın su ile mücadele çabalarını desteklemek için 13,9 milyon dolar katkı sağlamayı üstlenmiştir. Özellikle Victoria, Kyoga, Albert ve

³²⁰ Özlem Doğan, a.g.e, s.61.

Nil'deki göllerde bulunan su sümbülü ile ilgili yerlere uygun ekipman ve makineler satın almıştır³²¹

³²¹ P. Kagwanja, a.g.e., s.328.

SONUÇ

“Çevresel Güvenlik Bağlamında Sınır Aşan Sular Sorunu: Nil Havzası Örneği” başlıklı çalışmada, 11 ülke tarafından paylaşılan önemli bir sınır aşan su kaynağı olan Nil Nehri Havzasında bir uyuşmazlık veya çatışma yaşanması olasılığı incelenmiştir. Bu inceleme ise Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik kavramının bir genişleme ve derinleşme süreci yaşayıp çevre sorunlarını da güvenliğe tehdit oluşturan unsurlar arasına alması ile ortaya çıkan çevresel güvenlik yaklaşımları doğrultusunda yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada ilk olarak çevre sorunları ile çatışma arasındaki ilişki değerlendirilmiştir ve güvenlik kavramının genel bir tanımı yapılarak geleneksel güvenlik anlayışı ortaya konulmuştur. Genel güvenlik tanımının yapılması sırasında karşılaşılan en büyük güçlüklerden biri, uluslararası ilişkilerin sosyal bir bilim olmasından kaynaklı olarak, kavramları veya durumları tanımlamakta kullanılacak olan genel kabul görmüş bir kavramsallaştırmanın var olmamasıdır. Dolayısıyla güvenlik kavramı da genel kabulden yoksun pek çok anlama sahiptir. Verilen farklı güvenlik tanımlamalarının ortak noktası ise güvenlik algısının endişe ve tehditlerin yok olması anlamında kullanılmasıdır. Geleneksel güvenlik anlayışında tehdit unsurları askeri ve siyasi konular olduğundan, geleneksel güvenlik kavramının güvenlik ihtiyaçlarına cevap verememesi nedeniyle güvenliğin yeni konu ve tehditleri bünyesine katarak genişlemesi ve derinleşmesi gerektiğini savunan akademik çalışmalar ortaya çıkmıştır. Yapılan akademik çalışmalara göre güvenliğin yeni konularından birini çevre sorunları oluşturmaktadır. Çevre sorunları özellikle 1970 ve 1980’li yıllarda uluslararası alanda bir kaygı odağı haline gelmiştir. Çevre sorunlarının ekonomik, toplumsal ve ekolojik pek çok soruna yol açıp güvenliğe bir tehdit oluşturduğunun kabulü ile “çevresel güvenlik” kavramı ortaya çıkmıştır. Çevre sorunlarının güvenlik konusu dâhilinde ele alınması ise üç jenerasyonda gerçekleşmiştir.

İlk jenerasyon çalışmalar, çevre sorunlarının ulusal ve uluslararası güvenliği etkilediğini öne sürerek, geleneksel güvenlik anlayışının genişlemesi gerektiğini öne sürmüştür. İkinci jenerasyon çalışmalar ise çevre sorunları ile çatışma arasındaki ilişkiyi saptayabilmek için deneysel kanıt çalışmaları yapmıştır. Üçüncü jenerasyon çalışmalar ise daha çok kalkınma ve insan refahı üzerine odaklanmıştır.

Bu çalışmaları kuramsal açıdan değerlendirdiğimizde ise çevresel güvenlik kavramına üç farklı yaklaşımının olduğunu ifade edebiliriz. Bu yaklaşımlar geleneksel güvenlik anlayışı açısından çevresel güvenlik, uluslararası güvenlik ihtiyacı açısından çevresel güvenlik ve insani güvenlik açısından çevresel güvenlik kavramıdır.

Bu çalışmada, çevre ile çatışma arasındaki ilişkiyi açıklamak için ise ikinci jenerasyon çalışma olan ancak kuramsal olarak çalışmalarını geleneksel güvenlik anlayışına dayandıran Toronto Grubu ve yine çevre çatışma ilişkisine odaklanan ENCOP çalışmaları irdelenmiştir.

İlk olarak Toronto Grubu'nun bulgularını değerlendirmek gerekirse; Toronto Grubu, çevre ile güvenlik arasındaki ilişkiyi geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesine dayalı çevresel güvenlik yaklaşımı olarak ele almıştır. Toronto Grubu, çevresel güvenlik kavramının tanımını, şiddet ve çatışma unsurlarını içerecek şekilde dar bir tanımlama şeklinde yapmaktadır ve kendisine çatışma ve barış arasında bir yöntem belirlemektedir. Toronto Grubu, çevre sorunlarından doğacak çatışmaların genellikle grup kimliği çatışmaları şeklinde ya da göreceli yoksunluk çatışmaları şeklinde ortaya çıkacağını vurgulamaktadır. Grup kimliği çatışmaları, çevresel değişimler sonrası artan nüfus hareketleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Göreceli yoksunluk ise, ülke içindeki grupların ülkedeki kaynaklardan eşit bir biçimde faydalanamamasından kaynaklanmaktadır.

ENCOP çalışmaları ise, çevre ile çatışma arasındaki ilişkiyi daha geniş bir perspektiften ele almaktadır. ENCOP çalışmaları, çatışmaların, özellikle kalkınma stratejileri uygulayan ve ticarete dayalı ekonomilerde oluşabileceğini vurgulamaktadır. Kaynak kıtlıklarının ve çevresel bozulmaların sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve etnik olarak her alanda çatışma ve şiddeti artırdığını vurgulamışlardır. Çevre-çatışma ilişkisini çalışan bu ekiplerin ulaştığı ortak sonuç; çevre sorunlarının aşırı kullanımı ve kirlenmesi gibi kalitesiyle ilgili sorunların doğrudan ülkeler arasında savaşa neden olmak yerine toplumların refahını, siyasetini, toplumsal yapısını etkileyebilen farklı sonuçlara yol açarak dolaylı yoldan da olsa anlaşmazlığa sebebiyet verdiğidir.

Bununla birlikte her iki çalışmada da istisna olarak sınır aşan su kaynaklarının kullanımı, kalitesinin bozulması ve suya erişim verilmiştir. Toronto Grubuna göre yenilenebilen kaynakların kıtlığı ve kalitesinin bozulması konusunda çıkan çatışmalar basit kıtlık

çatışmaları olarak adlandırmıştır. Toronto Grubuna göre yenilenebilen kaynaklar içerisinde çatışma çıkma olasılığının en yüksek olduğu kaynak “su”dur.

Çevresel güvenlik konusu dâhilinde yer alan sınır aşan su kaynakları küresel bir sorun haline gelmektedir. Sınır aşan sulara ülkeler arasında anlaşmazlık yaratan en önemli konular ise suyun nitelik ve niceliği ile ilgili olanlardır. Su havzalarının kullanımı ve kirliliği su konusunda çatışmaların yaşanabileceği çevresel sorunlar olarak gösterilmektedir. Buna ek olarak, sınır aşan suların bir sorun haline gelmesinin altında yatan diğer bir sebep ise kaynakların değerini ekonomik kullanımından almasıdır. Suyun kullanımı sadece insanların yaşaması için değil, aynı zamanda medeniyetlerin devamı ve ekonomik kalkınma için de gereklidir. Bununla birlikte dünyada su kaynakları eşit olarak dağılmamıştır ve bu kaynaklara erişim ve kontrol her zaman ülkeler arasında rekabete yol açmaktadır.

Sınır aşan su havzalarında su kaynaklarının kalitesinin bozulması veya miktarının azalması uyuşmazlık ve çatışma olasılığını arttırmaktadır. ENCOP çalışmaları bu konuyu daha kapsamlı bir şekilde ele alarak su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi etkileyen belli başlı etmenlerden bahsetmektedir. Bu etmenler ise; suyu paylaşan ülkelerdeki nüfus artışı, ülkeler arasındaki siyasi ilişkiler ve su konusunda yaşadıkları gerginlikler, havza ülkelerinin ekonomik ve siyasi yönelimleri, ülkelerin dış su kaynaklarına bağımlılık oranı, havza ülkeleri arasında güç dağılımı ve ülkeler arasındaki işbirliği çabalarıdır. Bu etmenler su kaynakları ile çatışma arasındaki ilişkiyi belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Kısaca bu etmenleri değerlendirmek gerekirse; nüfus artışı ihtiyaçları arttırmakta ve artan ihtiyaçları karşılamak amacıyla su kaynağı üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu da paylaşılan su için rekabet ortamı oluşturmaktadır ve su konusunda anlaşmazlığı arttıran bir faktör olmaktadır. Ülkeler arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmemesi veya su konusunda yaşanan geçmişten gelen anlaşmazlıkların varlığı da su kaynağı üzerinde anlaşmazlığı arttıran bir etmendir. Havza ülkelerinin tarıma dayalı ekonomileri ağırlıkta olması, tarımın da en önemli girdisi su kaynakları olması nedeniyle su kaynağı üzerinde anlaşmazlığa yol açan bir etmendir. Havza ülkesinin kendi su kaynaklarının yeterli olmaması ve ülkesi dışından gelen kaynaklara bağımlı olması durumu da su kaynakları üzerinde anlaşmazlık olasılığını arttıran bir etmendir. Bununla

birlikte havza ülkeleri arasındaki güç dağılımı ve işbirliği çabaları anlaşmazlığı azaltan etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada Nil Havzası ülkelerinin su kıtlığı durumu, su kirliliği ve su yönetim çalışmaları detaylı bir şekilde inceledikten sonra ülkelerin ekonomik ve siyasi yönelimleri, Nil suyuna olan bağımlılıkları, su konusunda yaşanan anlaşmazlıkları, ülkeler arasında ki güç dağılımı gibi etmenler de incelenmiştir. Tüm bu incelemelere dayanarak Nil Havzası üzerinde ortaya çıkabilecek uyuşmazlık veya su savaşı ihtimali değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu noktada durum tespiti yapabilmek amacıyla incelenen etmenleri değerlendirmek gerekirse: Havza ülkelerinin çoğu kurak ve yarı kurak bölgelerde bulunmaktadır. Bu nedenle de ülkelerin çoğu su sıkıntısı yaşamaktadır. Havza ülkelerinin su kıtlığı “Falkenmark Kriterleri” doğrultusunda belirlenmiştir. Falkenmark, su kıtlığı kriterlerini ülke içerisinde kullanılabilen su miktarını nüfusa bağlı ve kişi başına düşen yenilenebilir toplam su miktarı olarak ele almaktadır. Falkenmark’a göre bir ülkede yılda kişi başı tatlı su miktarı 1700 m³’ten düşükse o ülkede su gerilimi vardır. Eğer su miktarı 1000 m³’ün altındaysa su açığı vardır. Su miktarı 500 m³’ün altında ise o ülkede mutlak kıtlık vardır. Ancak, Nil nehri, hidrolojik, coğrafi ve iklimsel olarak da karmaşık ve değişken yapıya sahiptir. Nil Nehri, bu karmaşık yapısından dolayı, kendisini paylaşan ülkelerde su sorununun, kapsam ve yoğunluk bakımından ülkeden ülkeye göre farklılık göstermesine yol açmaktadır. Örneğin Mısır’ın önümüzdeki yıllarda mutlak su kıtlığı seviyesine geleceği öngörülürken, Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nin bu durumu yaşamayacağı öngörülmektedir.

Havza ülkelerinin Nil nehrine bağımlılıkları değerlendirildiğinde ise yine bu noktada da görecelilik durumunun söz konusu olduğu ortaya çıkmıştır. Nil Nehrine en bağımlı ülkelerin Mısır ve Sudan olduğu saptanmıştır. Buna bağımlı olarak da su konusunda yaşanan anlaşmazlık Mısır-Sudan-Etiyopya ekseninde görülmektedir. Nil sularının kullanımı ve yönetimi hakkında yapılmış olan literatüreki tüm çalışmalar, büyük ölçüde havzada merkezi aktör olarak kabul edilen bu üç ülkeye odaklanmaktadır. Bunun nedeni ise Mısır ve Sudan’ın Nil Nehri suyunu ana su kaynakları olarak görmesi ve bu su kaynağının yaklaşık %86’sının Etiyopya’dan geliyor olmasıdır. Buna bağlı olarak

Etiyopya'nın su yönetim projeleri, Mısır'ı kendisine gelecek olan suyu azaltacağı konusunda endişelendirmektedir.

Havza ülkelerinin hepsinde dramatik bir şekilde nüfus artışı görülmektedir. Nüfus artışı ile birlikte su kaynağı üzerinde baskılar arttığından, suyun hem kalitesinde bozulmalar ve hem de miktarında azalmalar saptanmıştır. Ayrıca havza ülkelerinin artan nüfuslarını beslemek ve gıda güvenliklerini sağlamak amacıyla Nil sularında çeşitli projeler yürütme talepleri de doğru oranda artmıştır. Planlanan tüm projelerin faaliyete geçirilmesi ile de ülkelerin su kullanım hedeflerinin, Nil havzasının taşıdığı toplam su miktarını aşacağı öngörülmektedir. Bölgede uzun yıllar süren pek çok kuraklık yaşanmıştır. Bununla birlikte havzada iklim değişikliği ve küresel ısınma etkileri de kendini göstermektedir. Tüm bunlar su miktarını ve kalitesini etkilemektedir.

Bununla birlikte Havza ülkelerinin her biri iç çatışmalar ve siyasi istikrarsızlıklar yaşamıştır. Ekonomik yönelimleri ise tarıma ve yarı endüstrileşmeye dayalıdır. Havza ülkelerinin nüfuslarının çoğunluğu hala kırsal alanda yaşamaktadır ve geçim kaynakları tarımdır. Tarımda ise sulamaya bağımlıdırlar. Ekonomik olarak yeterli kalkınmayı sağlayamadıkları için havza ülkelerinde yeterli alt yapı sistemleri ve yeni sulama sistemleri yeteri kadar gelişmemiştir. Bu durum da su israfına yol açmaktadır. Su kirliliği ve temiz suya ulaşım konusu da havza ülkeleri için önemli bir sorundur. Havza ülkelerinin ekonomik ve siyasi kapasitelerinin zayıf olması su sorunlarını tolare edebilme yeteneklerini zayıflatmaktadır.

Havza ülkelerinin siyasi ilişkileri ve su konusunda yaşadıkları gerginliklere değinmemiz gerekirse; öncelikle bölgede Avrupa devletlerinin nüfuz mücadelesi görülmektedir. İngiltere'nin pamuk üretimi yapabilmek adına kendisine yeni tarım alanları açmak amacıyla Mısır ve Sudan üzerinde sömürgecilik faaliyetleri yürütmesi, Mısır'ın Nil Nehri üzerinde güç tekeline sahip olmasını sağlamıştır. Sömürge döneminde yapılan tüm anlaşmalar Mısır'ın Nil Nehrinden su kullanımında en büyük payı almasını sağlamıştır. Bu noktada Nil Nehri Havzası üzerinde sömürge döneminden günümüze kadar olan dönemin bir değerlendirmesini yapmamız gerekirse; 1891-1948 arası dönem, İngiltere'nin kendi çıkarları doğrultusunda Nil Nehri havzasında su paylaşımı konusunda Mısır'ı hâkim güç konumuna getirdiği dönem olarak adlandırılabilir. 1952-1959 arası dönem ise sömürgeciliğin sona erdiği ve Nil Havzasında Mısır ve Sudan'ın ikili

hegemonyasının sürdüğü bir dönemdir. Bu dönemde Mısır ve Sudan, Mavi Nil'in mansap ülkesi olan Etiyopya ve su kaynağını paylaşan diğer kıyıdaş ülkeleri göz ardı ederek "1959 Nil Suları Tam Kullanım Anlaşması"nı imzalamıştır. 1960-1964 arası dönem ise, Nil sularını paylaşan diğer kıyıdaş ülkelerin bağımsızlıklarını kazandığı dönemdir. Bağımsızlıklarını kazanan havza ülkeleri Nil sularının kullanımı konusunda sömürge döneminde yapılan anlaşmaları kabul etmeyerek paylaşımın tüm havza devletlerini kapsayan şekilde yeniden yapılmasını talep etmişlerdir. 1970 ve sonrası dönem ise Nil Nehri üzerinde baraj projelerinin arttığı dönemdir. Yapılan baraj ve su yönetimi çalışmalarının olumlu yanlarının olmasının yanı sıra çevre sorunlarına yol açması ve özellikle Etiyopya'nın su yönetimi çalışmalarının Mısır'ın endişelenmesine yol açması nedeniyle bu dönem aynı zamanda ülkeler arası rekabetin kızıştığı bir dönemdir. Ayrıca 2010 yılında havza ülkeleri 1959 sözleşmesinin yerini almak üzere Entebbe Anlaşmasını imzalamıştır. Entebbe Anlaşması, Nil Nehri Havzası ve kaynaklarının kullanımı, geliştirilmesi, korunması ve yönetimi için geçerlidir ve Nil Havzası ülkeleri arasında işbirliği için kurumsal bir mekanizma oluşturulmasını hedeflemektedir. Bu anlaşma tüm kıyıdaş ülkelere açık olmakla birlikte bu anlaşmaya Mısır ve Sudan taraf olmamışlardır. Çünkü Mısır'ın az yağış alması, Nil suları dışında ülkeye giren başka su kaynağının olmaması ve Nil etrafında kurulmuş olan bir medeniyet olması, Nil'i Mısır için milli bir mesele haline getirmektedir. Mısır, Nil Nehri su kullanımlarını engellemek amacıyla diğer havza ülkelerinin iç işlerine karışmış ve ülke içi karışıklıklarını kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Bu nedenle de Nil sularının paylaşımı konusunda tüm ülkelerin ortak olduğu bir anlaşma sağlanamamaktadır.

Uyuşmazlık ve çatışma çıkma olasılığını değerlendirmemiz gerekirse; öncelikle havza ülkelerinin savlarına değinmek gerekmektedir. Havzadaki en büyük sorun ülkelerin her birinin farklı çıkarları ve risklerinin var olması ve kendi güvenliklerini sağlamak amacıyla politikalar yürütme çabalarıdır. Bu konuda çalışan Mısırlı ve Etiyopyalı su uzmanları genellikle Nil sularının kullanımını ve yönetimini farklı açılardan ele almaktadır ve çoğu durumda konuyu kendi ülkelerinin Nil sorunu hakkındaki politikasına göre yorumlamaktadırlar. Etiyopya'nın perspektifine göre Mısır'ın havzadaki işbirliğine olan bağlılığı güven vermemektedir. Mısır'ın havza ülkeleri arasındaki hegemonyasını devam ettirmek istediği-iddia edilmektedir. Etiyopyalı uzmanla, yeni işbirliği çabalarının, ancak Sudan ve Mısır arasındaki 1959 ikili anlaşması iptal edilirse ve tüm kıyıdaş ülkelerin

ıkarlarını koruyacak yeni ve adil bir Nil suyu paylaşım anlaşması yapılırsa etkili olacağını savunmaktadır. Mısır'lı yetkililerin perspektifine göre ise; öncelikle Mısır'ın Nil sularına büyük ölçüde bağımlı olduğu ve Nil'in Mısır için bir ulusal güvenlik sorunu olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca havza çapında işbirliğinin önemini de vurgulamaktadırlar. Nil havzası ülkelerinin karşılaştığı ciddi zorluklar karşısında böyle bir işbirliğinin aciliyeti vurgulanırken, bazı yukarı havza lkelerinin Nil'i Mısır üzerinde siyasi baskı aracı olarak kullandıkları da iddia edilmektedir.

Sudan ise Nil suyunun Mısır ile ortak kullanımı ile ilgili 1959 anlaşmasını imzalayan tek havza ülkesidir ve Nil sularını diğer kıyıdaş ülkelerle paylaşmak söz konusu olduğunda genellikle bu anlaşmayı savunmaktadır. Ancak, günümüzde Sudan, Mısır ile derin bir yapısal çelişki içindedir. Mısır, Beyaz Nil havzasında projeler geliştirmeye uzun zamandır ilgi duymakta iken Sudan ise tarımsal üretim için potansiyeli daha yüksek olan Etiyopya ile Mavi Nil üzerinde projeler gerçekleştirmek istemektedir.

Nil havzasındaki diğer paydaş ülkelerin perspektiflerine değinmek gerekirse; bu ülkeler sömürgecilik döneminde, İngiltere'nin Mısır ve Sudan'ın menfaati için imzaladığı anlaşmalardan dolayı Nil sularından yararlanamadılar. Bağımsızlıktan önce bu durumu bir sorun haline getirmemişlerdir. Çünkü bölgede nispeten istikrarlı bir yağış miktarı vardı ve Nil havzası dışında su kaynakları mevcuttu. Bu nedenle söz konusu ülkeler diğer Nil kıyısı ülkeleri gibi Nil'e aşırı derecede bağımlı değildiler. Ancak günümüzde durum değışmeye başlamıştır. Ülkelerin nüfus artışı ve uzun yıllar yaşanan kuraklıklar Nil sularının kullanımı ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Burundi, Kenya, Uganda, Ruanda, Tanzania ve Kongo'daki su kullanım sorunu genellikle Victoria, Albert ve Kyoga gllerinin kullanımından kaynaklanmaktadır. Uganda, Nil Nehrine Mısır-Sudan-Etiyopya'dan sonra ilgi duyan 4. lkedir. Bunun nedeni Uganda'nın hidroelektrik üretme isteğidir. Görüldüğü üzere yukarı havza ülkeleri ve aşağı havza lkelerinin Nil sularının kullanımına ilişkin farklı motivasyonları ve istekleri vardır. Bu durum da işbirliği çalışmalarında da farklı beklentileri olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Tüm bu farklılıklar Nil Nehrinde su paylaşımı konusunda görüş birliğine ve anlaşmaya varmayı zorlaştırmasına rağmen yine de havzada doğrudan çatışma çıkacaktır demek doğru olmayacaktır. Çünkü bölgede sömürge döneminden bu yana hem ekonomik olarak hem de askeri olarak en güçlü ülkenin Mısır olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Bununla birlikte Mısır Nil Nehri üzerinde tarihsel hakları olduğunu savunarak kendisine tahsis edilen suyun miktarının azalması veya kalitesinin bozulması durumunda askeri seçenekleri hazır bulundurduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, yukarı havza ülkelerinin siyasi istikrarsızlıkları ve ekonomik olarak zayıf olmalarının da etkisiyle Mısır bölgedeki en güçlü devlet olma konumunu uzun süre korumuştur. Ancak günümüzde Mısır'ın bölgedeki gücünün sınırlandırıldığı görülmektedir. Havzanın diğer ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Nil Nehrinin adil kullanımı için taleplerde bulunmuşlar ve Mısır'ın havzadaki güç tekeli kırılmaya çalışmışlardır. Etiyopya Nil sularının büyük çoğunluğunu elinde tutan ülke olarak ihtiyaçları doğrultusunda projeler gerçekleştirmeye başlamıştır ve Mısır'a karşı geri adım atmamaktadır. Bu noktada başta İsrail olmak üzere, Çin ve ABD gibi ülkeler ve uluslararası kuruluşlar da yukarı havza ülkelerinin su projelerine destek vermektedirler. Bu nedenle de Mısır'ın Nil havzasında ki nüfuzu eski gücünü kaybetmiş gibi görünmektedir. Mısır da Afrika'da kaybetmiş olduğu stratejik derinliğini geri kazanmak amacıyla işbirliği çalışmalarına katılmaktadır. Havzada Soğuk Savaş döneminden beri, yukarıda da açıkladığımız gibi çeşitli işbirliği anlaşmaları ve teknik işbirliği çalışmaları yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları sonuç vermezken, günümüzde havza ülkelerinin her ne kadar farklı çıkarları olsa da “Nil Havzası Girişimi” aktif olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Ayrıca su nedeniyle yaşanacak olası bir savaş havza ülkelerinin ekonomilerini daha da zayıflatacak bir seçenektir. Ülkelerin ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkları uyuşmazlığı arttıran sebepler olarak görülse de aynı zamanda savaş için istekli olmalarını engelleyen bir faktördür. Tarihsel süreci incelediğimizde de sudan kaynaklı uyuşmazlıkların bölgede var olduğu, ancak büyük çaplı silahlı çatışma boyutuna gelmediği görülmüştür.

Tüm bunlar havzadaki çatışma olasılığını engellemekle birlikte, Nil Nehrini her zaman milli bir mesele olarak gören ve tüm ekonomik ve sosyal kalkınmasında Nil Nehri sularına bağımlı olan Mısır için ülkesine gelen suyun miktarındaki büyük oranda azalma durumunda askeri seçenekleri her zaman masada bulundurduğunu belirtmemizde fayda vardır.

Bu nedenle de suyu etkin ve verimli kullanmak için gerekli yatırımların yapılması, suyun adil bir şekilde paylaşılması, su kirliliğini önlemek amacıyla toplumsal bilinç ve havza ülkeleri arasında teknik destek birimlerinin oluşturulması su konusunda ortaya

ıkabilecek uyuşmazlıkları önleyebilir. Bu düzenlemelerin yapılması az gelişmiş ülkelerde zaman ve maliyet açısından uzun zaman alsa da dünya geneline baktığımızda suyun etkin kullanımı ve su anlaşmazlıklarının zm için ülkelerin birbirine karşılıklı bağımlılık içerisinde olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AK Tarık, *Çevresel Güvenlik*, Ankara: Sistem Ofset Yayıncılık,2017.
- ARENDS J. F, "Homeros'dan Hobbes ve Ötesine Avrupa Geleneğinde 'Güvenlik' Kavramı". M, Aydın vd. (ed.). *Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- ARMAOĞLU Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Kronik Kitap,2017.
- AYDIN Hamdi, *Toplumsal Güvenlik ve Yerel Siyaset*, İstanbul: Okutan Yayıncılık,2008.
- BULLOCH John ve Adel Darwish, *Su Savaşları*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi,1994.
- BURCHILL Scott vd., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, 3.Baskı,(çev). Ali Aslan, Muhammed Ali Ağcan, İstanbul, Küre Yayınları, 2013.
- BUZAN Barry, *People, State and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post- Cold War Era*, New York: Harvester Wheatsheaf,1991.
- BUZAN Barry, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, *Security: A New Framework For Analysis*, Colorado, Lynne Rienner Publishers,1998.
- CARSON Rachel, *Sessiz Bahar*,(Çev. Çağatay Güler), Ankara: Palme yayıncılık,2004.
- CLARKE Robin, *Water: The International Crisis*, Cambridge, Massachusettes: The MIT Press,1993.
- CLEVELAND William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, İstanbul: Agora Kitaplığı,2008.
- ÇEPEL Necmettin, *Ekolojik Sorunlar ve Çözümleri*, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Aydoğdu Matbaası,2003.
- DIXON T. Homer ve Valerie Perciavel, *Environmental Scarcity and Violent Conflict: Briefing Book*, Toronto: University of Toronto Project on Environment, Population and Security,1996.
- DIXON T. Homer, *Environment, Scarcity and Violence*, Princeton University Press,1999.
- DIXON T. Homer ve Jessica Blitt, *Ecoviolance, Links among Environment, Population and Security*, Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 1998.
- EMMERS Ralf, "Güvenlikleştirme", ", *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, Alan Collins(ed.), Nasuh Uslu(çev.),Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, Röle Akademik Yayıncılık.

- ERDEMİR Hatice P. , Hasan Akyol ve Onur Günday, “Nil: Eskiçağ’dan Ortaçağ’a Mısır’a Hayat Veren Nehir” (der.) Recep Efe, *Coğrafya’da Yeni Yaklaşımlar*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2015.
- FALKENMARK Malin, Jan Lundqvist ve Carl Widstrand, *Water Scarcity-Ultimate Constraint in Third World Development, Tema V, Report 14*, Lincoping: University of Lincoping,1990.
- HENGVELD Rob, *Atık Küre*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2019.
- HEYWOOD Andrew, *Küresel Siyaset*, İstanbul: Adres Yayınları,2013.
- HOBBSAWM E. J. , *Sanayi ve İmparatorluk*, Dost Kitapevi,2013.
- KARABULUT Bilal, *Güvenlik “Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek”*, Ankara: Barış Kitap,2015.
- KAYA Yasemin, *Ekolojik Güvenlik*, Bursa: Dora Yayınları,2019.
- KELEŞ Ruşen ve Birol Ertan, *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitapevi Yayınları,2002.
- KELEŞ Ruşen ve Can Hamamcı, *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, 5.Baskı,2005.
- KELEŞ Ruşen, Can Hamamcı ve Aykut Çoban, *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara,2015.
- KIRAN Abdullah, *Ortadoğu’da Su Bir çatışma ya da uzlaşma alanı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.
- MASON Simon A. , *From Conflict to Cooperation in the Nile Basin*, Swiss Federal Institute of Technology Zurich for the degree of Doctor of Sciences,2003.
- MEADOWS D. H., D. Meadows, Jorgen Randers ve William Behrens, W.III, *The limits to growth*, Newyork: Universe Books, 1972, <http://www.donellameadows.org/wp-content/userfiles/Limits-to-Growth-digital-scan-version.pdf>
- MUTİMER David, “Eleştirel Güvenlik Çalışmaları: Ayrılıkçı Tarih”, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, Alan Collins(ed.), Nasuh Uslu(çev.),Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- MYERS Norman, *Ultimate Security: The Environmental Basis for Political Stability*. W. W. Norton & Company, New York, 1993.

NAFF Thomas, “ Water Scarcity, Resource Management, and Conflict in the Middle East”, E. Kirk(der.), *Environmental Dimensions of Security, Proceedings from an AAAS Annual Meeting* Symposium içinde, Washington D.C: American Association for the Advancement of Science, 2002.

OESTIGAARD Terje, *Nile Issues Small Streams from the Nile Basin Research Programme*, Uganda: Fountain Publishers, 2010.

PAMUKÇU Konuralp, *Su Politikası*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

PONTING Clive, *Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*. (Çev. A. Başcı), İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2012.

SANDIKLI Atilla ve Bilgehan Emeklier, “Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm”, Atilla Sandıklı (der.), *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, İstanbul: Bilsam Yayınları, 2012.

SHIKLOMANOV, I. A. ve Roda, J.C. *World Water Resources at the beginning of the Twenty-First Century*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

YILDIZ Dursun, *Su'dan Savaşlar*, İstanbul: Truva Yayınları, 2010.

Makaleler

ABDALLA H.,“ The 1959 Nile Waters Agreement in Sudanese-Egyptian relations”, *Middle Eastern Studies*, 7:3, 1971, ss.329-341.

Abd-El Monsef, Hesham; Smith, Scot E.; Darwish, Kamal, “Impacts of the Aswan High Dam After 50 Years”, *Water Resources Management*, cilt 29, sayı 6,2015, ss.1873–1885.

ÂDEME Arega Shumetie and ALEMAYEHU Molla, “Source and Determinants of Water Pollution in Ethiopia: Distributed Lag Modeling Approach”, *Intellectual Properties Rights*, sayı 2, 2014, ss.2-6.

AYDIN Ayşegül, “Sınırtaş Sulardaki Yönetim Zorluğu Bağlamında Etiyopya-Mısır İlişkisi ve Büyük Rönesans Barajı”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, sayı 1, Cilt: 33,Ocak 2019, ss.1-28.

AYDIN Mustafa, “Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1 (Bahar 2004), ss.33-60.

BAECHLER Günther, “Why Environmental Transformation Causes Violence: a Synthesis”, ECSP, Report-4, 1998, ss.24-44.

BARNETT Jon, “Environmental Security and Peace”, *Journal of Human Security*, Volume 3, No 1, 2007, ss.4-16

- BEHÇET Muhammed,”İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı’nın İncelenmesi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21 Ek Sayı,2019, ss.303-321.
- BİLGİN Pınar , “ Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, *Stratetejik Araştırmalar*, cilt 8,sayı 14,2010, ss.69-96.
- BOOTH Ken , “ Security and Emancipation”, *Review of International Studies*, cilt 17, sayı 4, 1991, ss.313-326.
- BRUNNEE Jutta ve TOOPE Stephen J. , “The Changing Nile Basin Regime: Does Law Matter?”, *Harvard International Law Journal*, Sayı 43, num 1, ss.105-159.
- CARIUS Alexander ve IMBUSH Kerstin, “ Environment and Security in International Politics” , Alexander Carius ve Kurt M. Lietzmann (der) , *Environmental Change and Security - A European Perspective*. [International and European Policy Studies] , Berlin: Springer,1999,ss.20-21.
- CHOU Sophie ve diğerleri, “Water Scarcity in River Basins as a Security Problem”, *ECSP*, Rapor 3, 1997, ss.96-105.
- ÇAMURCU Hayri, “Dünyada Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt 8, sayı 13 , ss.87-105.
- ÇEÇEN Anıl, “Arap Dünyasında Nasır Önderliği”, *Avrasya Dosyası Üç Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, ss.186-200.
- DALBY S. , "Security, Modernity, Ecology: The Dilemmas of Post-Cold War Security Discourse". *Alternatives: Global Local Political*, cilt 17, sayı 1,1992, ss 95-134.
- DALBY Simon , “ Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18, 2008, ss. 179-195.
- DALE Virginia ve diğerleri, “Systems Approach to Environmental Security”, *Ecohealth*, Cilt 1, sayı 2, 2004, ss.119-123.
- DENG Biong Kuol, “Cooperation between Egypt and Sudan over the Nile River Waters: The Challenges of Duality”, *African Sociological Review* 11, 1, 2007,ss.38-62.
- DIXON Thomas F. Homer , “ On the Threshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict”, *International Security*, Cilt 16, Sayı 2, 1991, ss.83-85
- DIXON Thomas Homer “ Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence from Cases”, *International Security*, Sayı 19, No. 1, Yaz, 1994, ss.5-40.
- EKMEN Selahaddin Eyyüp ve Muhammed Sabır Fırat, “Uluslararası Su Yollarının Kullanılmasından Doğan Uyuşmazlıkların Çözümü”. *Ankara Barosu Dergisi*, cilt 75,sayı 2, ss. 179-201.

- EL-FADEL M., EL-SAYEGH Y. , El-Fadl K. , ve KHORBOTLY D. , “The Nile River Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution”, *J. Nat. Resour. Life Sci. Educ.* 32, 2003,ss.107-117.
- ERGÜVEN Nasıp Sarp , “ Uluslararası Hukuk Açısından Güvenlik Kavramının Teorik Temelleri”, *Ankara Hukuk Fakültesi Dergisi*,cilt 65, sayı 3, ss.796-797.
- FALKENMARK Malin, LUNDQVIST Jan ve WIDSTRAND Carl W, *Water Scarcity-Ultimate Constraint in Third World Development, Tema V, Report 14*,Lincoping, University of Lincoping,1990.
- GLENWORTH Garth ve HANCOCK Ian, “Obote and Amin: Change and Continuity in Modern Uganda Politics”, *African Affairs*, Vol. 72, No. 288, 1973, ss.. 237-255
- GÖZEN Ramazan , “İdealizm”,*Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der. Ramazan Gözen, İletişim Yayınları, İstanbul,2019,ss.73-123.
- GRAEGER N, "Environmental Security". *Journal of Peace Research*, cilt 33, sayı 1,1996,ss. 109-116
- HATAMI H.ve GLEICK P. , “Conflicts over Water in the Myths, Legends, and Ancient History of the Middle East”, *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, cilt 36, sayı 3, 1994, ss.10-11.
- JAKOPSEN Susanne , “ International Relations and Global Environmental Change: Review of the Burgeoning Literature on the Environment”,*Cooperation and Conflict*, Cilt 34, sayı 2, 1999, ss.205-236.
- JEULAND Marc, Xun Wu, Dale Whittington “Infrastructure development and the economics of cooperation in the Eastern Nile”, *Water International*, cilt 42, sayı 2, 2017, ss.121-141.
- KAGWANJA Peter, Calming the Waters: The East African Community and Conflict over the Nile Resources, *Journal of Eastern African Studies*, 2007, ss.321-337.
- KALAYCI İrfan , “ Ortadoğu’nun Kült Sorunu ‘Su’ : Sosyo- Ekonomik ve Jeo Ekonomik Bir Tahlil”, *Avrasya Etüdleri*, 2013,ss. 48-78.
- KARYABWITE Diana Rizzolio , “Water Sharing in the Nile River Valley”, UNEP Project GNV011: Using Gıs/Remote Sensing for the sustainable use of natural resources, <https://hcil.umd.edu/media/simple/nilereport.pdf>, 2000, ss.13-23.
- KELLER Kenneth H. , “Unpackaging the Environment”, *ECSP*, Report-3, 1997, ss.5-14.
- KILIÇ Selim , “Küresel İklim Değişikliği Sürecinde Su Yönetimi”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No.39, Ekim, 2008, ss.174-177.

- KITHIÄ Shadrack Mulei , “Water Quality Degradation Trends in Kenya over the Last Decade”, *Water Quality Monitoring and Assessment*, https://cdn.intechopen.com/pdfs/35067/InTechWater_quality_degradation_trends_in_kenya_over_the_last_decade.pdf (erişim tarihi: 27.02.2020) ss. 510-512.
- KNAEPEN Hanne ve BYIERS Bruce , “Understanding the Nile Basin Initiative- Balancing historical rights, national needs and regional interests”, *European Centre for Development Policy Management*, 2017, ss.3-19.
- KUMSA Alemayehu , “ The conflict between the Ethiopian State and the Oromo People”, *5th European Conference on African Studies African Dynamics in a Multipolar World*, https://repositorio.iscteul.pt/bitstream/10071/7579/1/Kumsa_Alemayehu_ECAS_2013.pdf , ss. 1112-1145.
- LAKI Sam L. ,” Management of water resources of the Nile Basin”, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, cilt 5, sayı 4, 1998, ss.288-296.
- LAWSON Fred H., “Egypt versus Ethiopia: The Conflict over the Nile Metastasizes”, *The International Spectator*, 2017,ss.129-144.
- LIBISZEWAKI Stephan , “ What is an Environmental Conflict?”, *ENCOP Occsional Paper No.1*, Temmuz, 1992, https://www.files.ethz.ch/isn/236/doc_238_290_en.pdf (18.03.2019) ss.1-14.
- LONERGAN Steve & WOLF Aaron T, “Moving Water to Move People The Toshka Project in Egypt A Water Forum Contribution”, *Water International*, cilt 26, sayı 4, 2001, ss.589-596.
- MALASIC Marjan , “Environmental Security: a Case of Slovenia”, *NATO Science Series: IV: Earth and Environmental Sciences*, cilt 39, bölüm 3, 2004, ss. 139-152,
- MATHEW R. A, ,GAULIN T. , ve MCDONALD B., “The Elusive Quest: Linking Environmental Change and Conflict”, *Canadian Journal of Political Science*, cilt 36, ss. 857-878.
- MATHEWS Jessica Tuchman, “Redefining Security”,*Foreign Policy*, Sayı 68, No.2, Bahar 1989, ss.162-177.
- MAZANEC Jakub, “The Delta Barrage — the Most Expensive Bridge of Its Time? The First Attempts at Taming the Nile”, *Prague Papers On The History Of International Relations*, 2/2017, ss.21-31.
- MOHAMODA Dahilon Yassin , “Nile Basin Cooperation A Review of the Literature”, *The International Journal of African Historical Studies*, 2003, ss 1-34.

- MULUK Ç.B, KURT B, Turak, A., Türker, A., Çalışkan M.A., Balkız, Ö., Gümrükçü, S., Sarıgül, G., Zeydanlı, U. “Türkiye’de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Perspektif.”, *İş Dünyası ve Sürdürülebilir Kalkınma Derneği - Doğa Koruma Merkezi*, ss.11-17.
- NEY Steven, “ Environmental Security: A Critical Overview”, *Innovation*, Cilt 12,Sayı 1,1999, ss.7-30.
- OZUNU Alexandru ve diğerleri, “Environmental Security: Priority Issues and Challenges in Romania and European Transition Countries”, R.N. Hull ve diğerleri (der.), *Strategies to Enhance Environmental Security in Transition Countries*,2007, ss.13-23.
- ÖZTÜRKLER Harun, “Mısır Ekonomisinin Genel Özellikleri”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 4 , Sayı 38, 2012, ss.51-57.
- PIRAGES Dennis, “ Demografic Change and Ecological Security”, *Environmental Change and Security Project Report*, Sayı 3, Washington DC. Woodrow Wilson Center of International Scholars,1997, ss.29-36.
- POSTEL Sandra , “ Sürdürülebilir Bir Su Stratejisi Yaratmak”, (Çev. Sinem Gül) *Dünyanın Durumu-1996*, Ankara: Tubitak-Tema Vakfı Yayınları, 3,1997,ss.47-70.
- REES Judith, “ Resources and the Environment: Scarcity and Sustainability”, Robert Bennet ve Robert Estall(der.), *Global Change and Challenge: Geography for the 1990’s içinde*, London: Routledge, 1991, ss.5-26.
- RONNFELDT Carsten F, “ Three Generations of Environment and Security Research”, *Journal of Peace Research*, Cilt 34, Sayı 4, Kasım 1997, ss. 473-482.
- ROTHSCHILD Emma, “ What is security?”,*Daedalus*, Cilt 124, Vol 3, 1995, ss.53-98.
- RÜŞTÜ Ilgar ve SALEM Khalef, “Türkiye’nin Sınırışan Akarsu Anlaşmalarına Coğrafi Açidan Bir Bakış”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 10,2004, ss.54-72.
- SAĞSEN İlhan , “ Nil Havzası ve Su hegemonyası”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 53,2013, ss.41-49.
- SALMAN M.A., “The new state of South Sudan and the hydro-politics of the Nile Basin”, *Water International* Vol. 36, No. 2, March 2011, ss. 154-166.
- SANCAK Kadir, “Güvenlik Kavramının Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 6, 2013, ss.124-134.
- SCHWARTZ Daniel ve SINGH Ashbindu, “Environmental Conditions, Resources and Conflicts”, *UNEP*, Kenya, 1999, ss.1-44.
- SERBEST Bürkan, “Süveyş Kanalının Ulusallaştırılması Sorunu ve Süveyş Krizi”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 6, sayı 4,2017, ss.691-700.

- SERTYEŞİLİŞİK Egemen, “Mısır’ın Su Sorununun Ekonomi Politik Açısından İncelenmesi”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* ,cilt 8, sayı 1,2015, ss.67-72.
- SHADY Aly M., ADAM Ahmad M. & MOHAMMED Kamal Ali ,“The Nile 2002: The Vision Toward Cooperation in the Nile Basin”, *Water International*, cilt 19, sayı 2,1994, ss.77-81.
- SPILLMAN K. Ve BACHLER G. , “ Environmental Crisis: Regional Conflict and Ways of Cooperation”. *Environment and Conflict Project(ENCOP)*, Occasional Paper, No 14, ss.1-153.
- STARR Joyce, ” Water Wars”, *Foreign Policy*, Sayı.82,1991, ss.17-36.
- SÜRMELİOĞLU Derya ve Oğuzhan Arslantürk, “Çevresel Güvenlik Kapsamında Su”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 7, ss.70-86.
- SWAIN Ashok , “ Challenges for Water Sharing in the Nile Basin: Changing Geo-Politics and Changing Climate” ,*Hydrological Sciences Journal*, cilt 56, sayı 4,2011, ss.687-702.
- TANDOĞAN Muhammed ve YÜCEL Osman Kağan , “ Nil’in Paylaşılması Meselesi: Hidro-Diploması Bağlamında Mısır, Sudan ve Etiyopya Rekabeti”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 53, Temmuz 2017,ss.107-120.
- TUZCUOĞLU Ferruh, “Türkiye’de Üniversite Öğrencilerinin Kentsel Yeşil Alanlarla ilgili Algı ve Farkındalıkları”, *Sakarya İktisat Dergisi*, sayı 2, 2013, ss.43-68.
- TVEDT Terje , “Hydrology and Empire: The Nile, Water Imperialism and the Partition of Africa”, *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, cilt 39, sayı 2, 2011, ss.173-194.
- ULLMAN Richard H, “Redefining Security”, *International Security*, Vol 8, No 1, 1983, ss.129-153.
- VURAL Çağla, “Çevresel Güvenliğin Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi*, cilt 6, sayı 1,2018, ss.20-38.
- WAEVER Ole, “ Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi” , *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18,Yaz 2008, ss. 151-178.
- WARNER J. And ZAWAHRİ N. , “Hegemony and asymmetry: multiple-chessboard games on transboundary rivers”, *International Environment Agreements* 12, 2012, ss.215-229.
- WESTING Arthur H, “ The Environmental Component of Comprehensive Security”, *Bulletin of Peace Proposal*, Cilt.20, Sayı. 2, 1989, ss. 129-134.
- WHITTINGTON Dale, WATERBURRY John ve JEULAND Marc, “The Grand Renaissance Dam and prospects for cooperation on the Eastern Nile”, *Water Policy*, 16, 2014, ss.595-608.

WOLF A., “Conflict and Cooperation Along International Waterways”, *Water Policy*, Vol.1, No.2, ss.65-251.

WOLF Aaron, “The Transboundary Freshwater Dispute Database Project” *Water International*, Cilt 24, Sayı 2,1999, ss.160-163.

WOLF A., “Middle East Water Conflicts and Directions for Conflict Resolution”, *Food, Agriculture, and the Environment Discussion Paper 12*,ss.1-27.

Wolfers Arnold, “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, cilt 67, sayı 4, 1952, ss. 481-502.

Tezler

AK Tarık, *Ulusal Güvenlik-Çevresel Güvenlik Ekseninde Silahlı Kuvvetler Çevre İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Anabilim Dalı, 2013.

DOĞAN Özlem, *1990 Sonrası Nil Nehri Sularının Paylaşımı “Üç Kıyıdaş Ülke; Mısır, Sudan, Etiyopya”*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

EKİNCİ Burak, *Su Kaynaklarının Verimli Kullanılmasına Yönelik Örnek Ülke Uygulamaları ve Ülkemizde Bu Çalışmaların Uygulanabilirliği*, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Uzmanlık Tezi.

GÜRSON A.Poyraz, *Su sorunu ve GAP Çerçevesinde Türkiye-Suriye İlişkilerine Analitik Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 1999.

KIZILKOCA Bilgenur, *Ortadoğu’da Su Sorunu ve Su Güvenliği: IŞİD Faktörü*, Yüksek Lisans Tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2019.

MAHLAKENG M. K. *Environmental Conflicts: The case of the Nile River Basin*, University of the Free State,2015.

MAZLUM İbrahim, *Çevresel güvenlik ve Ortadoğu bölgesinde sınırı aşan sular: Dicle-Fırat havzası örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2003.

MAZLUM İbrahim, *Water in Middle East: The Scarce Resources in The Region*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.

SENÇERMAN Ö.,*Çevresel Güvenlik : Postkoloniyel Dönemde Alman Doğu Afrika için Çatışma Çözümleme Örnekleri*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,2013.

ŞAHİN Betül, *Küresel Bir Sorun: Su kıtlığı ve Sanal Su Ticareti* Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

TİRYAKİ M., *Sınıraşan Sular ve Fırat ve Dicle Nehirlerinin Durumu*, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

TÜRK Seçil Mine, *Marmara Denizinde Çevresel Güvenlik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi(Kent ve Çevre Bilimleri), Doktora Tezi, Ankara,2008.

VURAL Çağla, *Hindistan Örneğinde İklim Değişikliği Politikalarının Çevresel Güvenlik Bağlamında Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2017.

YILMAZ Gökhan, *Nil Nehri Havzasında Sınır Aşan Sular Sorunu: Mısır- Etiyopya Anlaşmazlığı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2020.

Raporlar ve Diğer Kaynaklar

“Agreement on the Nile River Basin Cooperative Framework”, NBI, Nile Basin Initiative,<https://www.nilebasin.org/documents-publications/30-cooperative-framework-agreement/file> (Erişim Tarihi: 18.02.2020).

“Agriculture and Food Security”, <https://www.usaid.gov/ethiopia/agriculture-and-food-security> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

“Blue Peace for the Nile”, Strategic Foresight Group, https://www.strategicforesight.com/publication_pdf/11374Nile%20concise.pdf (Erişim Tarihi: 25.05.2020) .

“Burundi Ekonomisi”, http://www.mfa.gov.tr/burundi_nin-ekonomisi.tr.mfa (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

“Climate Change and its Implications for the Nile Basin”, Nile Basin Initiative, <http://sob.nilebasin.org/pdf/Chapter%208%20climate%20Change.pdf> (Erişim Tarihi: 25.05.2020).

“Climate Change Profile in Egypt”, 2018, [file:///C:/Users/keles/Downloads/Egypt%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/keles/Downloads/Egypt%20(2).pdf) (Erişim Tarihi: 27.01.2020)

CONGAR Kerem, “Afrika'nın en büyük barajında su tutmaya başlayan Etiyopya'ya Mısır ve Sudan'dan kınama”, *Euronews*, 28.07.2020, <https://tr.euronews.com/2020/07/28/afrika-n-n-en-buyuk-baraj-nda-su-tutmaya-baslayan-etiyopya-ya-m-s-r-ve-sudan-dan-k-nama> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

“Country profile – South Sudan”, <http://www.fao.org/3/i9816en/I9816EN.pdf> (Erişim Tarihi: 21.02.2020).

“Demokratik Kongo Cumhuriyeti Ekonomisi”, <https://www.mfa.gov.tr/kongo-demokratik-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

- “Demokratik Kongo Cumhuriyeti Siyasi Görünümü”, <https://www.mfa.gov.tr/kongo-demokratik-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi :05.05.2021).
- “DHI Worldwide”, <https://worldwide.dhigroup.com/global/news/2016/05/unep-dhi-partnership-has-completed-a-project-to-assess-and-protect-the-transboundary-river-basins> (Erişim Tarihi: 12.12.2019)
- “Egypt ready to deal with any GERD problems, says minister”, *ArabNews*, 12 Nisan 2021, <https://www.arabnews.com/node/1841396/middle-east> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).
- “Egypt says latest round of GERD talks are "last chance before second dam filling”, *Reuters*, 5 Nisan 2021, <https://www.reuters.com/article/us-ethiopia-dam-idUSKBN2BS0J0> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).
- “Egyptian warning over Ethiopia Nile dam”, 10 Haziran 2013, <https://www.bbc.com/news/world-africa-22850124> (Erişim Tarihi: 8.3.2020)
- “Ethiopia Overview”, The World Bank Data, <https://www.worldbank.org/en/country/ethiopia/overview> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).
- “Etiyopya Siyasi Görünümü”, <https://www.mfa.gov.tr/eti-yopya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi :05.05.2021).
- “Fao Aquastat Reports Country profile – Eritrea 2015”, FAO, <http://www.fao.org/3/i9736en/I9736EN.pdf> (Erişim Tarihi: 23.02.2020)
- “Fao Aquastat Reports Country profile- Ethiopia”, FAO, 2015, <http://www.fao.org/3/i9732en/I9732EN.pdf>(Erişim Tarihi: 23.02.2020)
- Frank R. Rijsberman, “Water Scarcity: Fact or Fiction?”, http://www.crops-science.org.au/icsc2004/plenary/1/1994_rijsbermanf.htm (Erişim Tarihi: 19.01.2020)
- “Global Firepower”, <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp> (Erişim Tarihi: 09.03.2020)
- “Human Development Report 1994”, UNEP, Oxford University Press, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostat_s.pdf (Erişim Tarihi:18.03.2019).
- “International Panel of Experts(IPoE) on Grand Ethiopian Renaissance Dam Project(GERDP)FinalReport”,https://www.internationalrivers.org/sites/default/files/attachedfiles/international_panel_of_experts_for_ethiopian_renaissance_dam_-_final_report_1.pdf (Erişim Tarihi: 08.03.2020).
- “İklim Değişikliği”, <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim-degisikligi.aspx> (Erişim Tarihi: 19 Kasım 2020)

“Kenya Siyasi Görünüm”, <https://www.mfa.gov.tr/kenya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi :05.05.2021).

KÖKÇAM Selami, “Bir baraj iki ülke: Mısır ile Etiyopya arasında su savaşı tehlikesi”, *TRT Haber*, 2 Kasım 2019, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bir-baraj-iki-ulke-misir-ile-etiyopya-arasinda-su-savasi-tehlikesi-438843.html> (Erişim Tarihi: 04.05.2021).

“Leaving No One Behind” , The United Nations World Water Development Report 2019 , <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367306> (Erişim tarihi, 8.6.2019).

“Mısır Siyasi Görünümü”, <https://www.mfa.gov.tr/misir-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 05.05.2021).

“Mısır’da Temiz Su Sağlama Çalışmaları”, 21 Eylül 2010, <https://www.amerikaninsesi.com/a/msrda-temiz-su-salama-calmalar103428709/904825.html> (erişim tarihi 15.03.2020)

MUTUA F.M vd. “Challenges of Modeling the Flows of the Nile River”, http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Cairo/pdf/Challenges_of_Modeling_the_Flows_of_the_Nile_River.pdf (Erişim Tarihi: 15.05.2020).

“Nile Basin Initiative”, <https://nilebasin.org/nbi/who-we-are> (erişim tarihi: 09.03.2020)

“Nile Basin Water Resources Atlas”, NBI, Nile Basin Initiative <https://nilebasin.org/information-hub/technical-documents/44-nile-basin-water-resources-atlas> (erişim tarihi: 19.01.2020)

OECD DAC Working Party, *State of the Art Review of Environment, Security and Development Co-operation*, Working Paper, 2000.

“Our Common Future”, Report of the World Commission on Environment and Development, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf> (Erişim Tarihi 18.03.2019)

United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division World Population Prospects: The 2008 Revision, https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/trends/WPP2010/WPP2010_Volume-I_Comprehensive-Tables.pdf

Patrick E. Tyler, “ China’s Fickle Rivers: Dry Farms, Need Industry, a Growing Crisis”, *The New York Times*, Mayıs 23, 1996, <https://www.nytimes.com/1996/05/23/world/china-s-fickle-rivers-dry-farms-needy-industry-bring-a-water-crisis.html> (Erişim tarihi: 08.12.2019)

“Population Prospects in the Nile Basin”, <http://www.fao.org/3/an531e/an531e.pdf> (Erişim Tarihi 21.05.2020).

- “Report of the World Summit on Sustainable Development”, United Nations, 26 August- 4 September 2002, file:///C:/Users/keles/Downloads/A_CONF-199_20-EN.pdf (Erişim Tarihi: 25.05.2020)
- “State of the Art Review of Environment, Security and Development Co-operation”, The World Conservation Union,2000.
<https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/Rep-1999-012.pdf>
- “Su kaynakları dağılımı”, www.bilimteknik.tubitak.gov.tr (Erişim Tarihi: 17.09.2020).
- “Sudan Ekonomisi”, <http://www.mfa.gov.tr/sudan-ekonomisi.tr.mfa> (05.05.2021).
- “Talking Point: Ask Boutros Boutros Ghali”, *BBC News*, 10 Haziran 2003, http://news.bbc.co.uk/2/hi/talking_point/2951028.stm (Erişim Tarihi: 05.10.2020)
- “Tanzanya Siyasi Görünüm”, <http://www.mfa.gov.tr/tanzanya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 09.03.2020)
- “The FRIEND/Nile Project”, http://www.ifihome.info/e_WS_UNESCO_Flood%20Frequency%20Analysis%20Component.pdf(erişim tarihi: 09.03.2020)
- TURHAN Yunus, “Büyük Etiyopya Rönesans Barajının Mısır, Sudan ve Etiyopya'nın Su JeopolitiğineEtkisi”,(https://tasam.org/trTR/Icerik/53546/buyuk_etiyopya_ronesans_barajinin_misir_sudan_ve_etiopyanin_su_jeopolitigine_etkisi Erişim Tarihi: 04.05.2021).
- “Tüm Nil Nehri Barajları”, <https://infonile.org/en/maps/status-of-dams-in-nile-basin/> (Erişim Tarihi: 19.02.2020)
- “Türkiye’de Suyun Durumu ve Su Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar: Çevresel Göstergeler”, <http://www.skdturkiye.org/yayin/turkiyede-suyun-durumu-ve-su-yonetiminde-yeni-yaklasimlar-cevresel-perspektif> (Erişim Tarihi: 08.12.2019)
- TYLER Patrick E. , “ China’s Fickle Rivers: Dry Farms, Need Industry, a Growing Crisis”, *The New york Times*, Mayıs 23, 1996, <https://www.nytimes.com/1996/05/23/world/china-s-fickle-rivers-dry-farms-needy-industry-bring-a-water-crisis.html> (Erişim tarihi: 08.12.2019)
- “Water and Agriculture in The Nile Basin”, FAO,Food and Agriculture Organization of the United Nations, <http://www.fao.org/3/a-x8034e.pdf> (Erişim Tarihi: 28.12.2019)
- “Water and Wetlands Resources”, <https://www.rema.gov.rw/soe/chap7.pdf> (Erişim tarihi 09.03.2020)

“Water Demand, Water Use and Hydraulic Infrastructure”, Nile Basin Initiative Report 7,

http://www.hydrosciences.fr/sierem/Bibliotheque/biblio/NILE/Nile%20Basin%20Water%20Resources%20Atlas_chapter%207.pdf (Erişim Tarihi: 25.05.2020).

“Water Scarcity”, UNDESA, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi
<https://www.un.org/waterforlifedecade/scarcity.shtml> (Erişim Tarihi: 19.02.2020)

“Work on Water”., OECD, 2012, [<http://www.oecd.org/env/resources/49854843.pdf>]

“World Population Prospects 2019 Report”, United Nations
https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf
(erişim tarihi: 29.12.2019)

<http://atlas.nilebasin.org/treatise/estimated-and-projected-total-population-in-nile-basin-countries/> (Erişim Tarihi: 05.08.2020).

http://www.hydrosciences.fr/sierem/Bibliotheque/biblio/NILE/Nile%20Basin%20Water%20Resources%20Atlas_chapter%207.pdf, (erişim 26.02.2020)

ÖZGEÇMİŞ

Özlem BAŞTAN, 2012 yılında Çukurova Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünü kazandı. 2014-2015 yılı güz döneminde Polonya'nın Krakow şehrinde Pedagogical University of Cracow'da Erasmus öğrencisi olarak eğitim aldı. 2017 yılında Lisans eğitimini tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde yüksek lisans eğitimine başladı.

